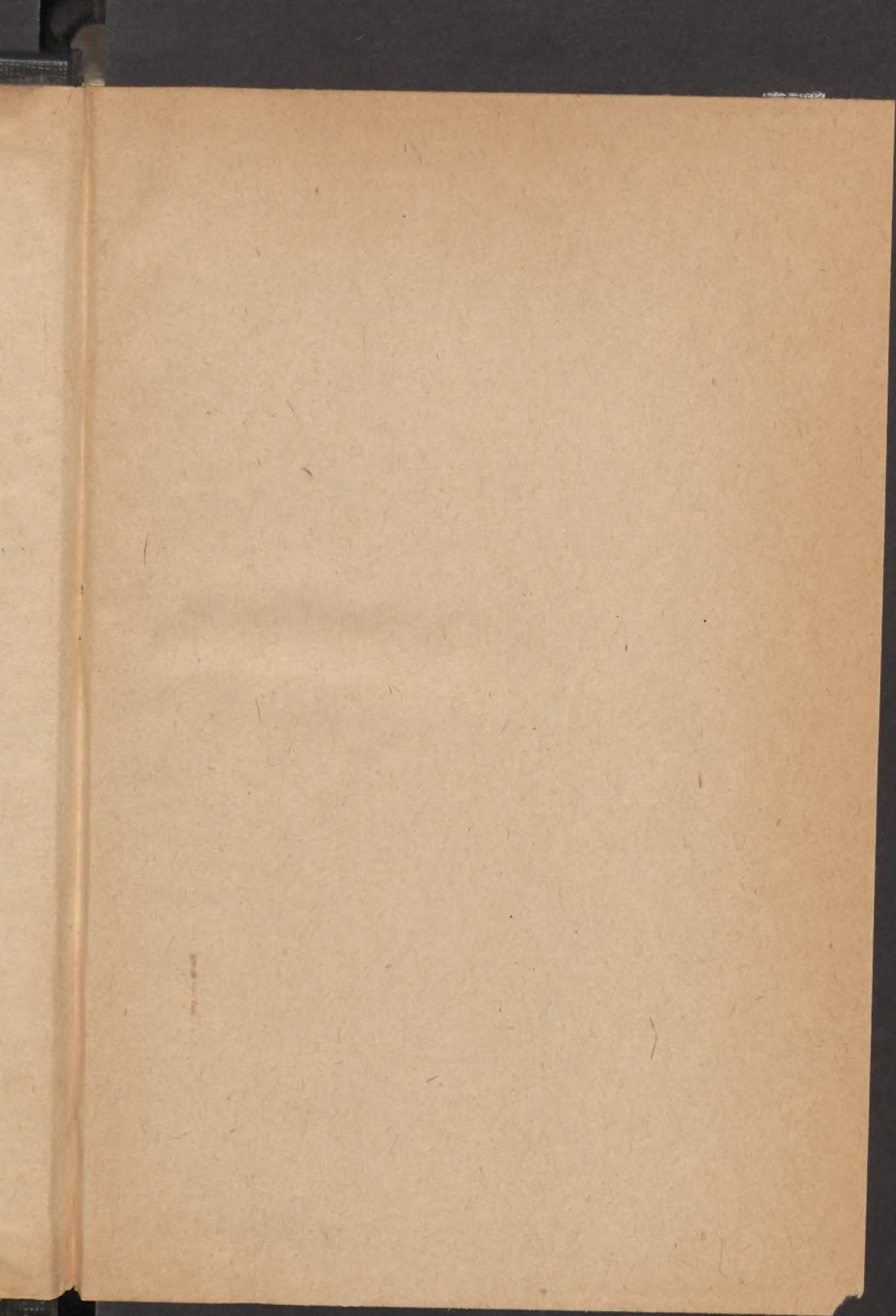

2/1

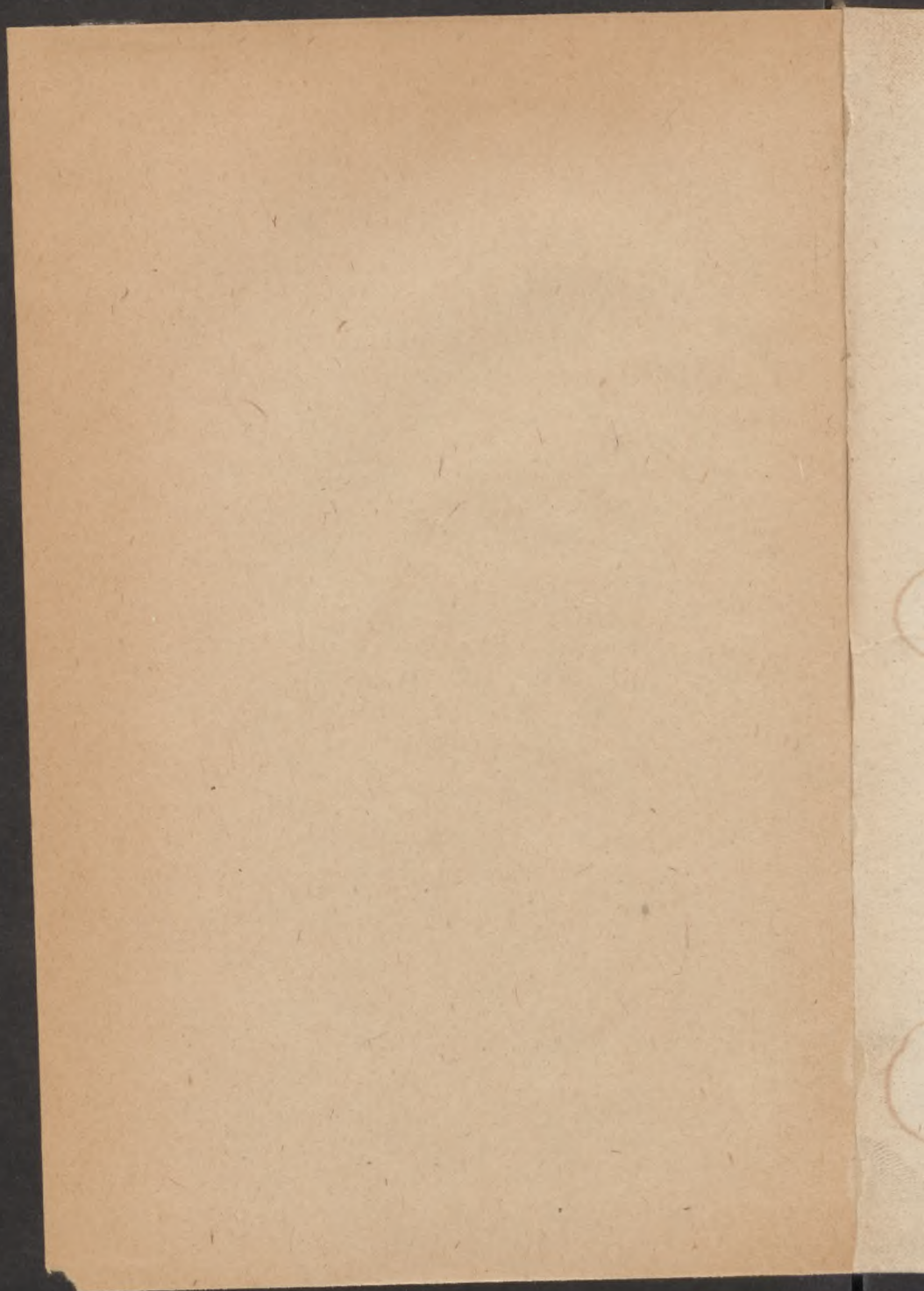

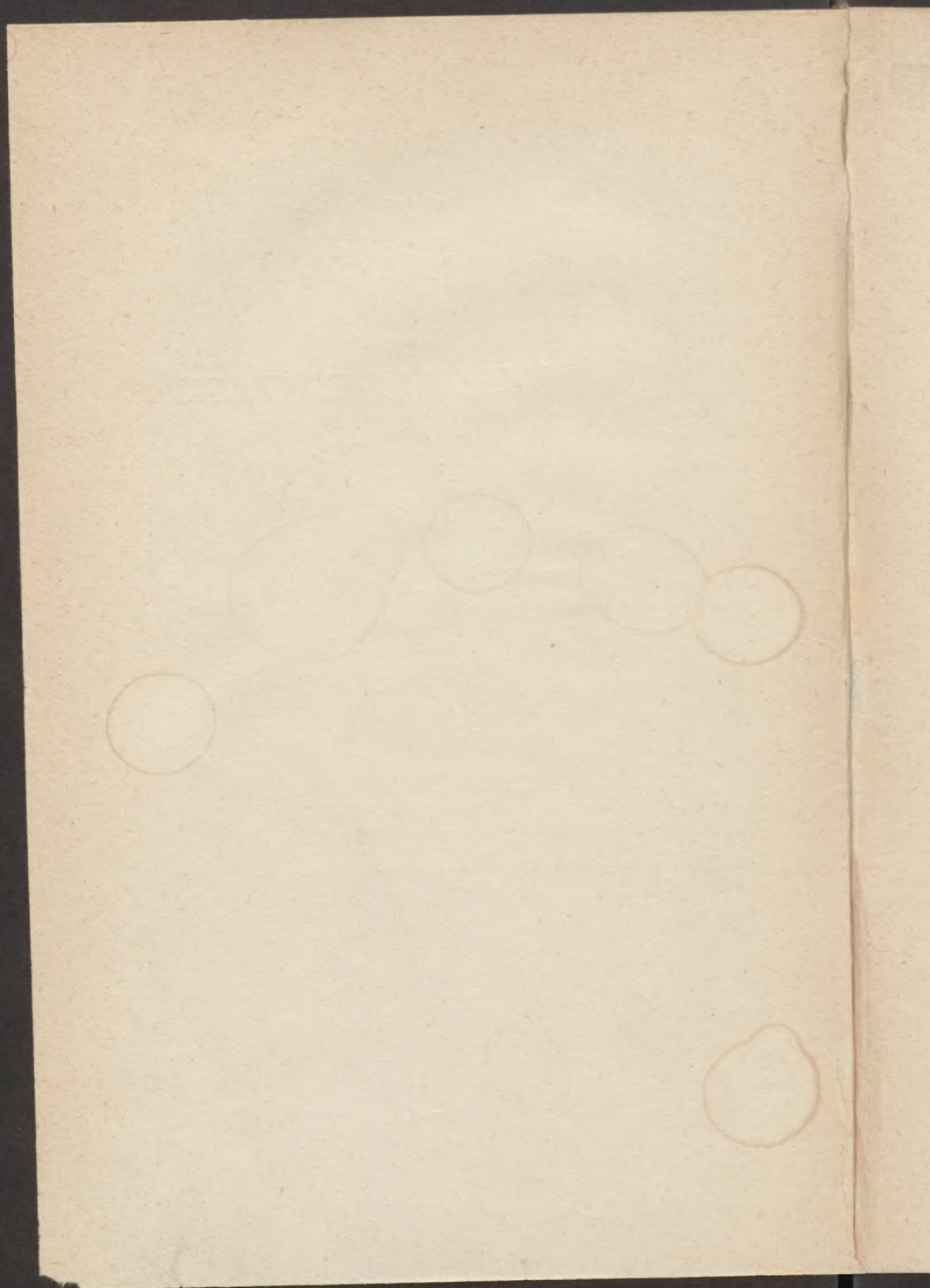

MENORAH-KÖNYVEK

CARL EMIL FRANZOS

A POJÁCA

Regény

I. KÖTET

MENORAH KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT

BUDAPEST

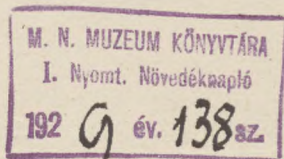
Németből fordította SZÉKELY BÉLA

Handwritten: Gard.

Handwritten: 10.2.89

Handwritten: /2/1

FŐVÁROSI NYOMDA RT.

ELSŐ FEJEZET.

Történetünk hősét Szendernek hívták. Mert hős ő, hacsak nem akarja valaki ezt a jelzőt egy olyan embertől elvitatni, aki erejének minden megfeszítésével nemes célért küzd. Ez igazságatlanság is lenne.

Szender tulajdonképpen a büszke Alexander névnek agyonnyomorított formája. Történelmük még dicsőséges napjaiban, a görögöktől vették át ezt a nevet a zsidók, s azóta a meggyötört és agyonkínzott keleti zsidók között ebben a torz formában él tovább.

Családi neve már nem volt ennyire hősies: Glatteis. Ezt a nevet bizonyára valamelyik hivataltnok szeszélye vagy a véletlen akasztotta nagyapja nyakára.

Ezen a néven azonban csak igen kevesen ismerték. Tulajdonképen csak a születési bizonyítványában, összeírási-lapján és halotti levelén szerepelt ez a név. Barnovban mindenki csak: „Szender, a pojácá“-nak hívta, vagy pedig: „Rosele pojácájá“-nak.

Rosele Kurländer, — aki a város végén a

vámházban lakott, — nevelte ugyanis fel. S mert igen különösen viselkedett, a pojácával hasonlították össze. Legalább is így gondolták az emberek. A pojáca a bajjazzó szónak elnyomított formája.

De Rosele nevelőanyja volt csupán. Szendernek nem volt rokonsága a faluban. De talán sehol az egész világon. Természetesen Barnovban született és itt vezették be az anyakönyvbe. Ahogy a rögnök túrnie kell, bármilyen magot is hord rá a szellő, még ha a burjánét is, túrniök kellett a faluban Szendert is, akit nem lehetett elkergetni onnan. Pedig csak a véletlen dolga volt, hogy itt ragadt meg és nem egy mérfölddel odébb. Neki persze fogalma sem volt, hogy csak olyasféle itt, mint a szélhordta mag és amikor nagykésőre ráeszmélt, ez egész életére megjelezte. A barnoviaknak bizony mindig csak idegen maradt s maga csodálkozott legjobban, hogy ennyi ideig maradhatott közöttük, hiszen származását mindenki ismerte. Az apja, Mendele Glatteis snorrer volt, örök vándor, akinek sehol sincs nyugta és nincs semmije, mit magáénak mondhat.

Oh, a keleti zsidóságnak sok, nagyon sok ilyen nomádja van. Ezren és ezren önként ítélik el magukat a legkeserűbb szegénységre és lemondanak arról, ami még a legnyomorúságosabb életet is érdemessé teszi: az otthonról, a feleségről, a gyermekről.

Azt tartják, hogy a lustaság, a semmittevés szeretete az, ami ezt a jelenséget megmagyarázza.

Ez csupán annyiban igaz, hogy bizony egyetlen snorrert sem lehetne a rendes élethez szoktatni. És ezen éppúgy nem segít a jó szó, mint a szigorúság: a snorrer inkább éhenhal, de nem dolgozik. De azért mégsem volna szükség arra, hogy minden országot bejárjon. Még ha olyan rettenetes nehéz is a keleti zsidó sorsa, — bizonyos, hogy a világ legnyomorúságosabb, legszegényebb emberei azok, akik a keleti gettókban élnek, — mégsem halt eddig egy zsidó sem éhen, amíg a szomszédjának annyija volt, hogy belőle jóllakhatott. A szorgalmas zsidó megveti a snorrert, de jaj volna annak, aki testvérével szemben keményszívű, mert mindenki megvetné.

És így a lusta sehol máshol nem tud olyan jól boldogulni, mint ott, ahol a jámborság törvénye biztosítja számára a mindennapi kenyeret. Másutt nemcsak a rendőrséggel gyűlik meg a baja, de a bennszülött koldusokkal is, akik persze nem szívesen veszik az idegen betolakodó konkurenciáját.

A munkakerülésen kívül más oka is van annak, hogy évente, most is, éppúgy, mint száz évek előtt, ezrek és ezrek vándorolnak keletről nyugatra és nyugatról keletre és hogy száz-ezrek azok, akik Ázsia egyik felében, a Lajtától a Volgáig, a Névától a Bosporusig így tengetik nyughatatlan, nyomorúságos életüket. És ebben bizonyára a vándorlási kedv is nagy szerepet játszik, amely még jobban szétszórta ezt a népet, mint ahogyan rettenetes sorsa rendelte. Azonkí-

vül egyfelől a snorrer büszkesége, no meg a már letelepedettek lelkiismerete, hogy ezekkel a vándorokkal érintkezzenek, mind hozzájárulnak ehhez az örök vándorláshoz.

Ez ugyan különösen hangzik, de mégis ezek azok a motívumok, amelyek a snorrer-intézményt fenntartják és kitenyésztik. A szinte félig ázsiai zsidó is jól tudja, hogy ez a sok snorrer valóságos országcsapás és ezt annál keservesebben érzi, mert hiszen magának is alig van egy fölösleges darab kenyere. De a jámbor törvények teljesen elegendők arra, hogy ne csak ezt a falatját adja oda, de még hozzá barátságosan is fogadja a snorrert. Különösen az országúttól eleső községekben lakó zsidókra áll ez. Itt legfeljebb a leggazdagabbak merik egy kissé félrehúzni a szájukat, de ezek is csakhamar meggondolják magukat, nehogy a snorrer továbbálljon.

Hétköznapon még csak éphogy megvendégelik őket, de ünnepnapon teljességgel nélkülözhetetlenek. Ugyan mit is érne egy szombat — snorrer nélkül? Bizony nagyon csendes, egyhangú, butító az az élet, amelyet a zsidó egy ilyen kis sárfészekben folytat. Legfeljebb az orosz paraszt életét lehetne ezzel összehasonlítani, de ez kevésbé érzi ezt, mert hiszen szellemileg valóban nincs különösebb igénye. De a zsidó megtanult héberül írni és olvasni; a Tóra és a Talmud állandó tanulmányozása hihetetlenül kiélesítette az eszét és kiolthatatlan tudásszomjat oltott belé, amely mindig csak egyetlen egy forrásból táplálkozhat: az

apák ősidőktől való tudásából. A modern neveléstől épúgy visszatartja a hatalom, mint a maga vallásos elfogultsága.

Miután kora reggeltől késő estig egy hajszáiban volt, hogy csak éppen a betevő falatot megkeresse, mégis csak tudni szeretné, hogy mi is történik a nagyvilágban, hogy a németek és a franciák szívelik-e már egymást? Úgy nyolcvan év előtt azt akarta tudni, vajjon Napoleon visszatért-e már Szent Heléna szigetéről, majd később, hogy Bismarck újra birodalmi kancellár-e, mert számára Napoleon és Bismarck a szó szoros értelmében véve: halhatatlanok.

Ujságra is szüksége van a jó embernek, de bizony a keresztény lapokkal mitsem ér, mert nem tudja azokat olvasni. És semmi sem kedvesebb előtte egy jó és találó talmud-magyarázatnál, amelynek vagy nagyon okosnak kell lenni, vagy olyannak, hogy nevetni lehessen rajta, de dalokra, gúnyversekre, no meg a „játék“-ra is szomjas. És a gettóban nincs nyomtatott vicceskönyv, nincs se koncert, se színház.

És így az egek kegyesen úgy intézték, hogy legalább snorrerek legyenek. Mert a jó snorrer minden egy személyben: énekes, színész, vicceket tudó és mindenekelőtt a kétlábú, élő ujság. A nyomtatott ujsággal szemben az az előnye, hogy mindig abban a formátumban jelenhetik meg, ahogyan az olvasó kívánja. Ha kisebbel megelégszik, akkor duodec-formában, ha nagyobbbat akar, akkor folióban. És mindjárt kérdezni is lehet, ha

nem ért meg valaki valamit és benne van minden, amire valaki kíváncsi. Ha a pletykákat akarja, eléje tálalják és a politika csak a melléklet lesz. A gettó politikusa azonban a leghosszabb vezércikket is végigélvezi, azt csak a magas diplomácia érdekli és a tárca ki sem elégíti. Természetesen a snorrer gyakran hazudik, míg a nyomtatott újságban mindig csak az igazság áll. A tények felfogásában is gyakran túlságosan szubjektív a snorrer, mondhatni egyoldalú, míg a lapok vezércikke azt az egyedül helyes véleményt fejezi ki, amellyel minden ember valamely eseményt megítél.

Ezzel szemben azonban olyasmit is tud nyújtani, amit például egy világlap sem engedhet meg magának. Mert semmiféle világlap nem tud éneket és szólószámokat előadni és annyi viccet egyszerűen, mint amennyit a snorrer tud, még akkor sem tudna leköszölni, ha naponta háromszor akkora papíron jelenne meg, mint egy lepedő.

Ezért van szüksége a keleti zsidónak a snorrerre és azért van a csavargók között olyan, aki valósággal kiválaszthatja magának a vendéglátóját, mert bizony nem állhat mindenkinek a rendelkezésére, aki vendégéül szeretné.

De még annál sem maradhat egy napnál tovább, akit érdemesnek tart arra, hogy vendége legyen és a legnagyobb városban sem időzik egy hétnél hosszabb ideig.

A nyughatatlanság továbbhajtja, no meg az

okossága és a büszkesége is. Mindig új, vonzó, szívesen látott akar maradni.

Amint látjuk, a snorreri intézmény olyan népjelenség Keleten, amely mélyen belegyökerezik a viszonyokba és a néplélekbe, úgyhogy sehol másutt és soha a világon nem lehetett ilyesmit találni.

Talán a csepűrágókkal lehetne ezeket összehasonlítani, akik városról városra és faluról falura járnak, tehetségükkel meghatják vagy felvillanyozzák a népeket és ezzel keresik meg annyira, amennyire, a kenyerüket. A valóságban ezek is, épúgy, mint a snorrerek, annak a rejtett ösztönnel köszönhetik létüket, amely még a legdurvább emberből sem hiányzik. Annak az ösztönnel, amely az élet taposómalmából a szabadba akar kitörni; a rideg valóság világából a szép látszatok fellegébe akar menekülni. De a snorrer végtelenül sokoldalú és társadalmi állása is egészen más. Sokkal rosszabb: gondolhatja az ember. Mert a vándor komédiás csak akkor koldul, ha művészetével nem tudja a kenyerét megkeresni, míg a snorrernél természetes, hogy szállást adnak neki, etetik, sőt még egy kis útravalót is kap. A valóságban a snorrer társadalmi helyzete sokkal különb. A snorrer nem elégszik meg azzal, hogy bizonyos önteltséggel nézi le a vendéglátót, — hisz ezt a komédiás is megteszi, — de igen gyakran a fölényét is érezteti vele.

Legfeljebb a leggazdagabbaktól túri el, hogy ne úgy bánjanak vele, mint teljesen egyenrangú-

val. Rendszerint azonban még ezektől sem. Az ő szemében a kenyérkereset emberhez nem méltó foglalkozás és meg van győződve arról, hogy nemcsak okosabb, szellemesebb és műveltebb, — ami gyakran igaz is, — hanem előkelőbb is, mint vendéglátó gazdája. De teljesen egyenrangúnak érzi magát a Törvény rendelkezéseiben is, amely csak testvéreket ismer és egyedüli nemességül a tudás előkelőségét fogadja el. Bizony, mit nem adna a német, falutjáró csepürágó azért, ha megadtnék neki, hogy olyan előkelőnek érezze magát, mint a snorrer.

De a középkor udvari bolondjaival sem hasonlíthatjuk össze, bár ezek szerepe már közelebb áll hozzá. Az udvari bolond, bár teljesen ura kegyétől függött, mégis megmondhatta az igazságot. De az udvari bolond mégsem volt fizetett szolgánál egyéb, míg a snorrer: szabad ember! Nincs gondja se asszonyra, se gyermekre s azzal sem törődik, hogy mit hoz a holnap. Ha megéri, majd csak kap valahol ételt és szállást; ha nem: akkor biztos sírhelyet a legközelebbi zsidó temetőben. Csak ellenségei ne volnának: a rendőrség és a helybeli koldusok. Ha azonban ezek nem lennének, akkor talán túlságosan szép volna az élet, már pedig minden embernek szüksége van egy kis szomorúságra; már csak a változatosság kedvéért is.

Természetesen, nem minden snorrer ilyen boldog. Nem egynek lelkét a ki nem elégített hiúság kínya rágja: a tehetségesebb kollégák iránti

irigység. Csak egy fűzfapoéta tudja az igazi költőt annyira utálni, ahogy a tehetségtelen snorrer az igazit, a valódit gyűlöli. És ezen nem segít a szorgalom és a törtetés is csak ideig-óráig hat. A legigazibb snorrerség: isteni adomány. Snorrernek épúgy születni kell, akár a költőnek.

Az igaziak egyike volt Szender apja is, Mende Glatteis, akit litván szülőhelyéről a „kovenói“-nak neveztek. A keleti zsidók a keresztény családneveket, amelyeket a kormány akarata kényszerített rájuk, még ma sem igen használják. Hát még az ő idejében. Hiszen a tizennyolcadik század elején született.

Szülei talmudistának szánták, mert igen fiatalon kiváló képességeket mutatott erre. Tízéves korában már a legnehezebb kérdésekről vitatkozott az öregekkel. Különös kérdések ezek. Századok óta vitatják ezeket a kérdéseket a „klauz“-okban, — ahogy Keleten a zsidó tanulóhelyeket nevezik, — meghányják minden oldalról, — a legélesebb szellemi képességekkel, — megvitatják, de még ma sem oldották meg teljesen.

Nem is csoda: a kérdések túlságosan nehezek. Például, hogy melyik nap volt az, amikor Éva a tudás fájának gyümölcsét leszakította. Szombat semmiesetre sem lehetett, mert ezen a napon nem szabad gyümölcsöt leszakítani. Dehát akkor melyik a hétköznapiok közül? Vagy pedig: milyen volt az a létra, amelyet Jákob álmában látott? Függőlétra, — amely a felhőkhöz volt erősítve és onnan lógott le a földre, — nem lehetett, mert hi-

szen írva vagyon, hogy a földön állt és fokával az eget érte. Vajjon összehajtható tolólétra volt-e, vagy pedig egy darabból állott? Fából volt-e, vasból-e, vagy tán más anyagból? És mindenekelőtt: hány lépcsőfoka volt? Ez az utóbbi kérdés azonban összefüggésben van azzal is, hogy az angyaloknak, akik azon leszállottak, hosszú vagy rövid volt-e a lábuk? Hogy néztek tehát ki az angyalok? Kizárólag ettől függ minden. Jól tudjuk, hogy szárnyaik voltak, de azon az éjjelen nem használták a szárnyaikat, hiszen kifejezetten ez áll: „hágtak“. Ebből aztán következik a másik kérdés: miért hágtak lépcsőfokról lépcsőfokra és miért nem repültek? Meg aztán: „az Úr legfelül állott“ — áll a Szentírásban. Tehát a legfelső létrán? Vagy tán a létrának legfelül egy terrasza volt? És ha igen, milyen széles lehetett? Ezek azonban mind igen természetes és egyszerű kérdések azokhoz képest, amelyeket az éles szemek a Szentírás sorai között tudnak kiolvasni. Mózes hála-imája az Úr jobbját magasztalja, amellyel az egyiptomiakat a Vörös tengerbe fullasztotta. De mit csinált ugyanakkor a balkéz? Erről csak annyit tudhatunk, hogy nem ezzel választotta kétfelé a tengert, mert ezt, — mint írva áll, — az Úr lélekzete cselekedte. Mit csinált tehát a bal? Tán csak nem nyugodott?...

Jönnék, mennek az évek, évtizedekre nőnek és az évtizedek évszázadokra. A tudomány új területeit fedezik fel, a szellem számtalan új és új munkása fáradozik körülötte és egyre magasabbra

és magasabbra halmozzák eredményeit.. De Keleten, — akárcsak a középkorban, — még mindig az Úr jobbát firtatják, a tudás almáját és az égi létrát. És ott ez még mindig az egyedüli út, hogy valaki finom koponyájával kitűnjék.

Ez Mendelének is sikerült. Óriási lépésekkel haladt előre és ezért tudós tanítója nem sokat tördött azzal, hogy a gyerek sokat kódorog az ucán és iskolatársait állandóan gúnyolja, sőt őt magát sem kíméli. A bölcs embernek ugyanis az volt a szokása, hogy gyakran vakarózott, — talán nem is volt ez szokás, hanem megvolt a jó oka rá, — és valahányszor vakarózni kezdett, kedves tanítványa ugyanúgy és ugyanott utánozta. Mendele azonban azt állította, hogy neki is épúgy kell vakarózni és a Talmudra hivatkozott, ahol is Dávid és Jonathán barátságát azzal látják legjobban igazolva, hogy mindketten ugyanabban a pillanatban lettek éhesek és szomjaztak meg. Az a belső szimpátia azonban, amely Mendelét a tanítójához fűzte, abban nyilatkozott meg, hogy mindkettőjüknek egyazon pillanatban viszkedett... A rabbi ugyan kételkedett ebben, de mert mégis lehetséges volt, így tehát, bár a tanítványok nevetése ugyancsak kellemetlen volt számára, nem firtatta a dolgot.

Sőt csendesesen tűrt akkor is, amikor ez a szimpátia már egyre kirívóbb formában nyilatkozott meg. Mert Mendelének ugyanakkor kellett köhögni, tüsszenteni, krákogni, amikor a tanítónak, sőt ez a szimpátia nem egyszer arra kényszerí-

tette, hogy ugyanazzal a hangsúllyal, ugyanazon a rekedt hangon beszéljen. Egész Kovnó ezen nevetett, de tenni ellene nem lehetett semmit.

Ekkor azután egy egész rendkívüli esemény véget vetett a tanulásnak.

A legnehezebb kérdések egyike, amelyet a Talmud tárgyal: a tojásban levő vérfolt problémája; vajjon a folt formája szerint eheti-e a valóságos zsidó, vagy sem? A Talmud bölcsei, minden fáradozásuk dacára, nem tudtak egységes véleményre jutni s a folt minden változatát sem tudták előre elképzelni. Így tehát minden tudósnak ugyancsak meg kell a fejét erőltetnie, ha egy ilyen kérdéssel fordulnak hozzá, ami bizony sűrűn megtörténik, mert a gondos háziasszony inkább elmegy a rabbihoz, semhogy a tojást csak úgy eldobja.

Így történt azután, hogy Mendele édesanyját a balsors minden más háziasszonynál gyakrabban ajándékozta meg ilyen kétes tojással, úgyhogy Mendele anyja megbízásából szinte minden második nap tojással állított be a rabbihoz. És a vérfoltnak egyre különösebb formája volt, ami a tudós rabbi számára annál nehezebbé tette a döntést, mert rövidlátó volt. Az ügy egyre titokzatosabb lett. A folt hol keresztnek, hol kérdőjelnek, hol valamelyik betűnek formáját vette fel, mint-ha Chane Glatteis asszony tojóstyúkját valósággal megbabonázták volna.

Egy szép napon azután, hosszabb szünet után, Mendele olyan tojást hozhatott az iskolába,

amelynek formája egész különös formájú lehetett, mert a gyermek nagyon izgatott volt és a rabbi mozdulatait feltűnő kíváncsisággal figyelte. A nagy tudós lassan a tojás fölé hajolt, alaposan megmégnezte, majd rémülten visszahőkölt. Azután újra a szeméhez vitte és hirtelen izgatottan, elhalványodva felugrott.

— Mióta világ áll, ez még nem fordult elő! — kiáltotta. — Ezt a tyúkot látnom kell.

Ez a kívánság teljesen érthető volt. A folt ugyanis héber betűk formáját vette fel, amelyek együttesen azt jelentették: számár! Bizony, ilyen különös, istentelen állatot nem látott még a világ.

— Elhozom a tyúkot, Rabbi! — ajánlkozott szolgálatkészten Mendele.

— Nem, magam akarok utánanézni! — kiáltotta a rabbi és tanítványa anyjához sietett.

Mendele egészen a lakásuk ajtajáig vezette, ott azonban meglógott és sétálni ment.

Amikor hazajött, ütések és szidások jégesőjében az a hír fogadta, hogy a rabbi kidobta az iskolából, mert játékot üzött e legszentebb dologból. Volt ugyan Chane asszonynak egy tojóstyúkjá, ez a derék állat azonban mindig olyan tojásokat rakott, amelyeknek nem volt foltja. Ezek héjára azután Mendele vörös festékekkel különböző jeleket festett, majd tanítójának rövidlátása és buzgalma egyre bátrabbá tette, úgyhogy azután odáig vetemedett, hogy ezt a különös felírást festette a tojásra.

A szülők még egy utolsó kísérletet tettek,

hogy a tizenkét éves gyermeket olyan jámbor pályára neveljék, amilyenre rendkívüli képességei méltóvá tették. A vilnai híres talmudistára, rabbi Mayerre bízta, aki nemcsak nagy tudásáról volt híres, de különösen erős kezéről is.

Tényleg úgy látszott, hogy a rabbi hamar elkészül Mendelével, mert amikor a tanítvány egyre növekvő szimpátiája a tanító iránt, hasonló formában kezdett megnyilatkozni, mint Kovnóban, — ennek rövidesen véget vetett. Mert valahányszor az a bizonyos titokzatos erő arra kényszerítette a gyermeket, hogy Rabbi Mayert majmolásával kicsúfolja, ugyanaz a titkos erő a Rabbiban is felülkerekedett és arra kényszerítette, hogy szeretett tanítványának hatalmas pofont adjon. Nem csuda tehát, hogyha ezek után a szimpátia e formája egyre ritkábban nyilatkozott meg, míg végül gyűlöletbe csapott át.

Ez addig tartott, amíg Mendele tizenhárom éves lett. Ezen a napon, amely a zsidó ifjú életében olyan nagy jelentőséggel bír, — mert hiszen ettől kezdve, mint teljesen egyenrangú, felnőtt férfi vesz részt az istentiszteleten — mintha Mendelében is nagy változás ment volna végbe: a szigorú tanító iránti dűhe szelíd megadássá, a gyűlölet szeretetté változott át. Az a szokás ezen a napon, hogy a tanító tanítványát olyan gazdagon, ahogy csak teheti, megajándékozza. Rabbi Mayer ajándéka is nagyon értékes volt, — de csak erkölcsi értelemben: egy nagyon hosszú erkölcsi prédikációt tartott a gyermeknek, amelyben teljes

bizonyossággal megjósolta, hogy nagyon magasan, az emberek sorából kiemelkedve fogja életét befejezni: az akasztófán. Más gyermeket ez a prédikáció elkésérített volna. Mendele is teljesen megtörtnek látszott, de azután meghatott hangon mondotta:

— Igazad van, Rabbi. Nem érdemeltem más ajándékot. De mivel ma tizenhárom éves vagyok és ilyenkor ajándékot szokás adni, valamit én is ajándékozok neked! Ne becsüld le, ha kevés is.

Igy beszélt Mendele, letörölte a könnyeket és átnyujtotta a rabbinak az ajándékot: azt a bizonyos két kenőcsöstégelyt, amelyet a legszegényebb keleti zsidó sem nélkülözhet.

A szigorúan vallásos zsidó ugyanis nem hajtja fejét az olló alá. Szakálla és a pajesze úgy nő, ahogy éppenséggel nekik tetszik és nem szabad azokat megkurtítani. Sőt ellenkezőleg; ezek hossza és sűrűsége a jámbor legszebb ékessége és az is, aki különben nem sok gondot, sőt nem sok vizet fordít külsejének ápolására, mégis használ ilyen kenőcsöt, amely a szakáll növését elősegíti. A másik kenőcs teljesen az ellenkező célt szolgálja: a fejen levő haj teljes eltávolítását, mert ezt is a jámborság divata parancsolja. A jámbor férfiú ugyanis elcsúfítva érezné magát, ha nem volna teljesen kopasz a koponyája. Miután pedig nem beretváltathatja le a haját, időről-időre ezzel az erős kenőccsel keni be a fejét, amely ugyan eleinte nem okoz sok bajt, de azután alaposan kiegészíti a fej bőrét. Mind a két kenőcs fehér és acélos fényű.

Hogy azután a két kenőcsöt össze ne tévesszék, a hajeltávolító kenőcsöt mindig kerek, a szakállkenőcsöt mindig szögletes téglában szokták tartani.

Rabbi Mayert meglepte ez az ajándék. Sőt egy kissé úgy érezte, hogy megszégyenítették. De azután, mielőtt elment volna az iskolába, mind a két kenőcsöt használatba vette. Mendele azonban egy szabad nappal ajándékozta meg magát és messze elkódorgott.

Alig egy óra múlva a rabbi különös égetést érzett az arcán. És mikor a szakállához kapott, egész szőrösomó maradt a kezében. Kétségbeesetten rohant be a szobába, hogy a hajeltávolító kenőcsöt lemossa magáról, de ezzel együtt lekerült a szép hosszú szakáll is és az érdemes férfiú arca egy litvániai legelőhöz hasonlított, amelyen csak néhány bozót és itt-ott egy magányos fa árulja el, hogy valamikor milyen pompás erdő állott ott.

Rövidre rá a fejbőr hajgyökerei, amelyeket eddig oly kíméletesen kezelt a hajirtó szerrel, hálásaknak mutatkoztak a váratlan felüdítésért és hatalmas növésbe kezdtek. Ezen a szerencsétlenségen még lehetett segíteni, de a szakáll! Egyáltalán nem örvendett kíváncsi és résztvevő tisztelőinek látogatásán, akik azért jöttek, hogy lássák a csupaszképű rabbit és megvigasztalják. Bizony hónapok multak el, amíg megint az uccára merészkedhetett. De a szakáll sohasem nőtt ki többé régi pompájában, soha, soha többé és élete végéig a

szívébe nyilalt, ha valaki arra kérte: „Mesélje csak el, hogy mivel ajándékozta meg búcsúzóul a kovnoi Mendele“.

Mendele viszont nem engedhette meg magának azt az örömet, hogy saját szemével lássa baráti ajándékának eredményét és a soha-viszontnemlátásra eltűnt a lakásáról és a városból is. Haza akart térni és így Kovno felé vette az útját, de minél közelebb ért otthonához, annál rövidebb utat tett meg naponként és annál hosszabb ideig ragadt meg vendéglátó hittestvéreinél. Már Kovno közvetlen közelében volt, amikor egy kocsmában végre meggondolta a dolgot és nyugatfelé tartott. Az úton ugyanis híre megelőzte őt és ha valahol azt mondotta, hogy Vilnából jön, az emberek azonnal Rabbi Mayer szakálla felől érdeklődtek. Egyesek persze jót nevettek a dolgon, a legtöbbje azonban annyira fel volt háborodva a szent ember legszentebb dísze ellen elkövetett hallatlan merénylet felett, hogy bizony Mendele jobbnak látta, ha inkognitóban marad. Abban a bizonyos kocsmában azonban egy fuvarossal találkozott, aki földije volt és aki elmondotta, hogy a szülei eleinte sokat sírtak, azután azonban azzal foglalkoztak, hogy hajlékony mogyorópálcákat raktak az ecetes hordóba, sőt két nádpálcát is beszereztek és nagyban készülnek arra, hogy a fiúkat méltó módon fogadják. Mendele erre azt gondolta, hogy ezzel a fogadtatással még igazán várhatnak. Hátat fordított

tehát Kovnónak és megindult vándorútján a porosz határ felé.

Hogy mi legyen belőle, arról még nem határozott és ha valaki akkor, első vándorútján, ennek a rakoncátlan, de okos és jószívű gyermeknek megmondotta volna, hogy milyen sors vár rá, ennek az intésnek meg lett volna a jó hatása. Hiszen jó házból való volt, tanult is valamit, — ugyan mért legyen belőle snorrer. Ez eszébe sem jutott és csak azt gondolta, hogy a mogyorópalcáknak nem árt, ha tovább maradnak a pácban. Azt akarta, hogy szülei dühe, mielőtt hazaér, lassan elpárologjon. Az viszont csábítóan hatott rá, — mint már nagyon sokra, aki ő előtte és ő utána ugyanezen az úton járt — hogy nem volt gondja sem az evésre, sem a fedélre, amely alatt lehajthatja a fejét.

Ahogy a középkor diákja gondtalanul vándorolhatott egyik egyetemről a másikra, gyakran minden célkitűzés nélkül, egész Németországon átal, mert a barett és csekélyke latin tudása minden papi és polgári ház ajtaját kinyitotta előtte, úgy Keleten teljesen elegendő, ha valaki azt mondja: „jesiva-bocher vagyok“ és ha hozzá egy Biblia-sort szellemesen elmagyaráz, akkor a gyermeket, az ifjút minden zsidó ház, amelybe a lábát beteszi, szívesen látja vendégül. Bűn lenne, ha másképp fogadnák, mert aki a Tant kutatja, az Istent szolgálja és aki ezt támogatja, megszerzi a túlvilági üdvösséget. Túlságosan sok kérdéssel nem háborgatták Mendelét. Azon sem csodálkoz-

to-
tá-
ek
ek
eá,
sa.
—
em
ró-
ác-
ér,
ott
ő
olt
att
mul
ak-
zá-
sa
tta
aki
zzá
a
e a
ne,
az
rzi
sel
oz-

tak, ha azt mondotta, hogy megfelelő jesivát keres. Egy tehetséges bocher ugyanis nagy gondal választja ki azt a jesivát, amelyben tanulni akar és addig sohasem határoz, amíg személyesen meg nem ismerte és mielőtt nem tudja, hogy mit tanulhat ott és milyen támogatásra számíthat.

Amikor Mendele erről beszélt, természetesen hazudott, mert addig nem akart semmiféle jesivába menni, amíg haragvó szüleit ki nem engesztelte. De számára a vándorlás, a sok ismeretlen emberrel való találkozás olyan pompás multság volt, hogy egyre halogatta a hazatérést és amikor Pozenbe érkezett, oly jól érezte magát és annyira tetszett itt neki, hogy jó szándékáról teljesen megfeledkezett. A városkák itt tisztábbak voltak, a hitközségek gazdagabbak és a zsidó tudományosság sokkal értelmesebb. Anélkül, hogy erről maguknak számot tudtak volna adni, az ottani rabbik már a német szellem hatása alatt állottak és szívesebben foglalkoztak a talmud tudományos kérdéseivel, mint az égi lajtorjával. Ez már csak azért is tetszett a tehetséges gyermeknek, mert új volt számára. Hónapokra itt ragadt és nagyon szorgalmasan tanult. De szerencsétlenségére a porosz rendőrség serényebb volt, mint az orosz és miután nem voltak papírai, egy szép napon áttették a határon. Ez felrázta Mendelét. Levelet írt szüleinek és megkérdezte, hogy hazatérhet-e?

Nem kapott választ.

Tán még jobban haragudtak rá, mint ahogyan gondolta és így nem mert hazamenni, hanem cél-

talánul kóborolt a „varsói nagyhercegségben“, amelyet röviddel azelőtt Napoleon szeszélye teremtetett meg. Most sem kellett sem a hidegtől, sem az éhségtől szenvednie, meg aztán lassan-lassan le is tompult e nyughatatlan élet vesződéseivel szemben. Ennek ellenére egyre nagyobb lett benne a vágy, hogy szüleit lássa és így elhatározta, hogy még akkor is haza megy, ha a fogadtatás a legbarátságtalanabb lenne. Ekkor azonban a véletlen, vagy ha úgy tetszik, a sors keze volt az, ami tervének kivitelében megakadályozta. Amikor Mendele 1812-ben a krakói tartományból, ahol legutóljára tartózkodott, észak felé vándorolt, a Grand Armée hadoszlopaival találkozott, amelyek lassan Oroszország felé hömpölyögtek. Később azután a kovnói leghatásosabb története annak elbeszélése volt, — amely még hosszú ideig túlélte őt — hogy miképpen ismerkedett meg e vándorlása során korának leghíresebb férfijaival és miképpen tette magát fontos stratégiai tanácsaival ezeknél nélkülözhetetlenné.

— Voltatok már Varsóban? ezzel a kérdéssel szokta a történetet kezdeni.

— Aki ott volt, bizonyára ismeri azt a nagy sárga kocsmát, amely a vámháztól jobbra áll. Akkoriban az öreg Reb Mose volt a bérője. Mose, a vörösrú. Jámbor ember volt, aki sohse panaszkodott, pedig még csak az ablakon sem volt szabad kinéznie. Az orosz rendőrség tiltotta ezt neki meg, mert különben az idegenek azt hihették volna, — a vörös orra miatt — hogy Varsó ég.

De különben jó ember volt. Ugy fogadott, mintha fia volnék és ha józan volt, akkor jó tanácsokat is adott, — természetesen sosem volt józan. Nos, végre az öreg megint friss levegőt szívhat — az oroszok elmenekültek, jönnek a franciák. Két napon és két éjjelen át tartott az átvonulás. Gyalogos katonák, lovasok, ágyúk és szekerek... már káprázott tőlük az ember szeme, és a levegő zúgott, mintha vihar lenne. Kétmillió ember, gondolta Mose. De ez csak azért volt, mert mindent duplán látott, — egy millió biztosan volt: De ezek csak az előhadak voltak, maga a hadsereg még csak ezután vonult fel. Tízmillió ember! A mi Mosénk sír az örömtől:

— Istenem, mennyi francia, ezt szívből kívánom az oroszoknak!

Erre kinyílik az ajtó, két tiszt jön be: egy magas és egy alacsony.

Likőrt rendelnek.

— Mindenható Isten! — kiált fel ijedten a nagyobbik, amikor Mosét megpillantja.

A kisebbiknek azonban szempillája sem rezdül.

— Ez csak Napoleon lehet, gondolom magamban, mert ő lehet az egyetlen ember, akit még egy ilyen orr sem izgat fel. — És amikor jobban megnézem, hát valóban ő az. De én semmivel sem áruhom el, hogy felismertem. Mert ha ő úgy akarja, ne tudják róla, hogy kicsoda, úgy Mendelev, a kovnói, tudja, hogy mi illik. De amikor poharát

felemeli, én is felemelem az enyémet és így szólok:

— Az Emperőr úr 120 évig éljen!

— Köszönöm — mondta erre barátságosan.

— Hah! ? gondolom magamban, most a kezeim között vagy és így megkérdem: — Mit köszön?

Erre zavarba jött.

— Mert hát francia vagyok, — mondja — de te bizonyára zsidó vagy?!

— Nagy vicc, hogy ezt eltalálta, — feleltem erre — kaftán és pajesz... majd spanyol lovag leszek.

Igy azután beszédbe elegyedtünk, elmondok neki egyet-mást és jókat nevet a történeteimen.

— Azt hiszem, — mondja — te okos ember vagy. Mi a véleményed a háborúról?

— Kérdezze meg a saját Emperőrijét, — feleltem — az még nálamnál is okosabb.

— Hízeglő, — mondja nevetve, — hiszen te jól tudod, hogy én vagyok az! Mondd meg hát, hogy vezessem ezt a háborút?

— Gyorsan! — válaszoltam. — Jobbat nem tudok tanácsolni. Olyan gyorsan, ahogy csak lehet. Mert azután beáll a tél és ehhez az oroszok hozzá vannak szokva, de Ön nem!

— Mendele, — mondja — igazad van. Az én tábornokaimnak ugyan más a véleménye, de én neked adok igazat. Amilyen gyorsan csak lehet, Pétervárra masirozok.

— Az Isten szerelmére! — kiáltok fel. — Em-

perőr úr, ez a legnagyobb butaság lenne! Először is a tenger oda nagyon közel van, úgy nem messze, egy kissé jobbra és minden katonája belepusztul. Meg azután ott nagyon hideg van.

— Tehát Moszkvába?

— Oda sem, az is nagyon hideg. Le Kievbe, le Odesszába!

Erről hallani sem akar és én akármennyit beszélek, megmarad Moszkva mellett.

— Jó! — mondom, — végre is nem én vagyok az Emperőr. De hogy mi lesz majd ebből, azt majd látni fogja.

— De te is! — mondja erre és megragadja a kezemet.

— Hogyan?

— Mert te is velünk jössz, Mende! Nélküled nem akarok bemasírozni Oroszországba. Egy ilyen vaskoponya, mint a tied, nekem is hasznomra lehet! Gyere velünk. Ha minden jól megy, akkor egy métermázsza gyémántot kapsz ajándékba. Ha nem, úgy akkor, Mende, a kovnói számára még mindig nagy tisztesség lehet, hogy a nagy Napoleonnal lett „kepore“. (Ment tönkre.) — És addig kért és könyörgött, amíg végre engedtem.

Igy került tehát a kovnói Mende Oroszországba. Sajnos, ezt a barátságos viszonyt gyakran felhőzte be a császár önfejűsége, no meg az is, hogy féltékeny volt Mende katonai zsenijére.

Moszkva közelében ugyanis Mende azt ajánlotta, hogy azonnal állítsanak be tízezer fecskendőt és azt vigyék be magukkal a városba. —

Mert, — vélte igen okosan, — ha az oroszok felgyujtják Moszkvát, akkor nem tudjuk eloltani és mit érünk Moszkvával, ha egyszer leégett. — Kegyelmes császár, hallgasson a kovnóira, hiszen tudja, hogy nem buta. Hol fogunk áttelelni, ha Moszkva leég?

Azt már mindenki tudja, hogy Napoleon nem vitte magával a tízezer fecskendőt és így Moszkva a lángok martaléka lett. Erre azután az okos Mendele, aki mindent előre látott, ezt tanácsolta a császárnak:

— A Berezinánál nagyon meg fogja járni, azt ajánlom, masírozzon inkább más úton. — Sajnos, hiába beszéltem, nem hallgatott rám. Sajnos, végeredményében mégis azt csinálják, ami nekik tetszik! Én azonban már nem akarok ennek tanúja lenni, mert egy olyan szerencsétlenséget, mint amilyen Berezinánál vár rájuk, még nem látott a világ! Ha olyan nagy tisztesség lenne is ugyan számomra az Emperőrrel együtt kepore lenni, nagy gyönyörűségem mégsem telne benne. Tehát: adiő Emperőr úr, bocsásson meg, ha megbántottam.

És Mendele, bár Napoleon ajándékokkal akarta visszatartani, megmaradt elhatározása mellett. A császár, amikor látta, hogy minden rábeszélés hiábavaló, hátat fordított neki, de azért halani lehetett, hogy zokogott. Mendele tehát elment és bár kerülő utakon, de mégis ép bőrrel került haza.

Ez a történet úgy nagyjából meg is felelt az igazságnak. Csupán néhány, fontossággal igazán

nem bíró részlet elmondásában volt — mondjuk, — nem egészen úgy. Így például szent igaz, hogy a varsói korcsmában való találkozás tényleg megtörtént. Mendele talán csak annyiban tért el a valóságtól, hogy nem maga Napoleon volt az, akinek megtetszett a vidám legény és aki rábeszélte arra, hogy vele menjen, hanem egy elszászai zsidó őrmester, Maurice Ettelmann, Colmarból.

És való igaz, hogy Mauricenak hosszú ideig kellett könyörögnie, míg Mendele erre elhatározta magát. Mert ha még olyan könnyelmű ifjú is volt, nem akart tovább távol lenni a szüleitől. De Kovnóban verés és talán zárt ajtó várta, amelyet a leghevesebb könyörgés sem tud kinyitni, — itt pedig az ismeretlen, vidám élet varázsa. Egy ilyen őrmester oldalán, akit minden zsidó csodál és akitől mindenki fél, mert hiszen a nagy hadsereghez tartozik, egy ilyen őrmester oldalán valamelyik városba bevonulni, az bizony egész más valami, mint amikor szerény bocherként gazdagok ajtaján bekopogtat. Mendele tehát velük tartott. Tolmács is volt, bohóc is, markotányos is egy személyben. Valóban átélte a moszkvai tüzet, valóban elkerülte a Berezina melletti szerencsétlenséget. De csak azért, mert azt az ezredet, amelyhez csatlakozott, már hamarabb visszaküldötték. És a valóságban nem tudta szívére venni azt, hogy protektorát a nagy szükségben elhagyja; Maurice Ettelmann megsebesült és Mendele egy jószívű zsidónál helyezte el és addig ápolta, amíg meggyógyult.

Azután mindketten a szokásos zsidó öltözetben Thornig vándoroltak, ahol elváltak egymástól. Az őrmester Nyugat felé tartott, Mendele pedig végre hazaindult Kovnóba.

elő
úr,

mé
bán
év
hel
par
kel
koc

min
kin
sze
bűn
ben
gye
me
leg
ny
dis

MASODIK FEJEZET.

Későn érkezett. Chane asszony már két év előtt meghalt. A házban egy fiatal mostoha volt az úr, már féléves fiúcskával a karján.

Mendele apja, az öreg Szender Glatteis, szíve mélyéből szerette a feleségét és elvesztése feletti bánata őszinte és mély volt. De azért még a gyászév leteltét sem várta meg és már utódot állított a helyébe. A jámborak kötelességéről való felfogása parancsolta ezt így, amely szerint már itt lent kell az embernek a túlvilági boldogságról gondoskodni.

És semmi sem kedvesebb az Úr színe előtt, mint kiválasztott népének szaporodása. Ha valakinek csak egy fia van és a többi leány, ez csak szerencsétlenség. De „kadis“ nélkül meghalni: bűn. Így hívják azt az imát, amelyet minden évben szülei elhalálozásának napján mond el a fiúgyermek. Hogy milyen szent kötelesség ez, hogy mennyire vágyik minden jámbor zsidó arra, hogy legyen, aki utána „kadist“ mond, legjobban bizonyítja az, hogy a fiúgyermeket egyszerűen „Kadis“-nak nevezi el a zsidó nyelv.

Az öreg Szender után nem volt, aki kadist mondjon. Mendele istentelen csínytevés után világgá ment, anélkül, hogy egyszer is hírt adott volna magáról. Ez a fájdalom keserítette meg édesanyja életének utolsó napjait, az érette való gond sötétítette el a haldokló végső perceit. Szendernek tehát kötelessége volt a halottal szemben, de önmagával szemben is, hogy másik „kadis” után lásson.

Az ég kegyes volt hozzá. A hatvanéves férfi még megérte fiának születését. Ám szólítsa most már az Úr magához, amikor jónak látja; a földön immár teljesítette kötelességét.

De Mendele halott volt számára. Annyira halott, hogy a hazaérkezettet még meg se szidta, nemhogy megverte volna. Kiszámolt előtte száz rubelt. Ha ezt az örökrészt kevésnek találja, ám perelje be a hitközség előtt. És ajtót mutatott első fiának.

A bűnbánó könyörgése hiábavaló volt. Hiába állította, hogy ő írt és engedélyt kért arra, hogy hazatérhessen, ez sem hatott.

— Talán ez nem is hazugság, — hangzott a válasz, — de akkor éppen Isten akarata volt, hogy a megbánás gyümölcsöt ne hajtson. Menj!

A fiatal asszony közvetíteni próbált. Félt ugyanis a mostohaanyák rossz hírnevétől és attól, hogy a fiú elűzését az ő rovására fogják írni.

— Tévedsz, — hangzott a válasz, — nálunk Kovnóban istenfélő emberek élnek. Nincs itt olyan apa, aki másképen cselekedett volna. Mit is segí-

tene
Néh
ő és
a so

Az
Egy
öreg
lyen
nyel
mer

elha
zony
váro
tójál
közö
orsz

taná
Az a
ezált
telet
nét

Min
édes

tene, ha én gyenge akarnék lenni vele szemben. Néhány hét múlva megint megszökne. Egy snorrer ő és az is fog maradni. Számára az van megírva a sors könyvében, hogy az árokban haljon meg.

És mégegyszer így szólt Mendeléhez:

— Menj!

A kitaszított elment.

A rubeleket otthagya feküdni az asztalon. Az apját sem perelte a nagyobb örökrészért. Egyetlen egy gondolat töltötte el: ne legyen az öreg embernek igaza. Hadd jöjjön egyszer rá, milyen kemény és dőre volt a jóslata és örömkönyvek között áldjon meg engem, akit kadisának ismer el.

Kovnában persze nem maradhatott. De hogy elhatározása mennyire komoly volt, legjobban bizonyítja, — mielőtt végleg elhagyta volna szülővárosát, — egyetlen látogatása. Elment régi tanítójához, bocsánatot kért gyermekcsínyjeiért és közölte vele azt az elhatározását, hogy Oroszország legjobb jesiváján megszerzi a rabbi titulust.

A derék ember szívesen megbocsájtott és azt tanácsolta, hogy a berdicsevi jesivát keresse fel. Az az apa, akinek fia ott szerzi meg a rabbi címet, ezáltal olyan nagy szerencsében, olyan nagy tiszteletben részesül, hogy ez az ifjú minden régi bűnét elfelejteti.

— Rendben van, — mondotta Mendele. — Mint berdicsevi rabbi fogok visszatérni. Azután édesanyja halálanapját kérdezte meg.

— Légy meggyőződve és mondd ezt meg

apámnak is, amíg csak élek, ezen a napon lesz, aki
anyám után kadist mondjon.

Ezt a fogadalmát Mendele Glatteis hüen be-
tartotta, de mégsem lett belőle berdicsevi rabbi.
Soha. Talán azért volt ez, mert Berdicsev olyan
nagyon messze fekszik Kovnótól, — sok száz
méröldnyire lenn a birodalom déli részén, —
vagy talán azért, mert az ifjú nem tudott a nyelv-
vére ügyelni. Útközben ugyanis mindenkinek el-
beszélte, hogy mi történt vele, miért kell neki ép-
pen ezt a legjobb jesivát felkeresni. Így azután régi
hívének, a vilnai Rabbi Mayernek is fülébe jutott,
aki nem késett és óva intette a berdicsevi rabbit,
hogy az ifjút felvegye. Talán éppen a szakállára
fogadtatta meg vele.

Egy bizonyos: a levél nem maradt hatás nél-
kül. Amikor Mendele a nagy berdicsevit felkereste,
ez csak azért engedte maga elé, hogy dörgedelmes
prédikációban részesítse és egyszer és minden-
korra megtiltsa neki, hogy a városkában tartóz-
kodjék.

Megsemmisülve vándorolt Mendele tovább.
Még néhanapján felcsillogott a régi büszkesége és
még gyakrabban a dac, de ezekután sohse fogott
többé komolyan hozzá, hogy tanulmányait foly-
tassa. Talán a vérmérséklete volt az, amely igájá-
ban tartotta, de talán az a hihetetlen respektus,
amellyel a zsidó nép az apa szájából fakadt szava-
kat becsüli. Szender Glatteis pedig azt jósolta,
hogy Mendele snorrerként, az árok szélén fog
meghalni. Az egész világ tudott erről a jóslatról

és senki sem kételkedett abban, hogy ez a rettenetes sors be is következik. Mendele természetesen még mindig magasán hordotta a fejét. De hogy mennyire rágtá belülről ez a jóslat, talán maga sem merte magának bevallani, amíg azután ez a nyugtalan, nyomorúságos és mégis a hasonszórú emberek természete számára oly vonzó élet teljesen hatalmába nem kerítette.

És ekkor azután ő maga is így mondotta: Snorrer vagyok és snorrer akarok maradni.

Nevető arccal mondotta ezt. De bizony gyakran majd meghasadt a szíve belé. Máskor meg némi büszkeség is volt benne, majd végül bizonyos önbizalom.

A kovnói Mendele a maga korának snorrer-királya volt. Mindenütt nagyon szívesen látták és valóságos ünnep volt minden hitközség számára, ha oda visszatért. Távoli községek meghívó-leveleket írtak neki: hisz ők is emberek és ők is becsületes zsidók és eddig csak egész közönséges snorrerekkel kellett megelégedniök; vajjon nem tisztelné-e meg egyszer őket látogatásával?

De ő csak odament, ahová neki tetszett. És csak akkor, ha a városka méltónak tetszett arra a kitüntetésre, hogy egy ilyen nagy snorrer falai között tartózkodjék. Pénzért nem volt kapható. Azokban a városokban, amelyekbe gyakran betért, nem a vagyon, hanem az érdem szerint részesítette az embereket abban a kegyben, hogy meglátogatja őket. Amit kívánt, azt a legszegényebb ember is teljesíthette: éjjeli szállást, ételt, ha telt;

egy pohár bort és búcsúzásul néhány fillért, csak annyit, amennyire a legközelebbi faluig szüksége volt.

Többet a leggazdagabbtól sem fogadott el. Az igazi snorrer különben sem pénzsóvár. De egyikük sem vetette meg annyira a pénzt, mint a kovnói. Már maga ez a tény is hozzájárult a tekintélye öregbítéséhez egy olyan népnek fiai között, amely-nél a vagyonnak igen nagy tekintélye van. Igaz, hogy kétezer év óta a pénz egyedüli fegyvere elnyomóival szemben. Ehhez még az is hozzájárult, hogy mindazok a képességek, amelyek a snorrert értékké teszik, benne testesültek meg.

Ennek a mesterségnek, nem, ennek a művészetnek embere világjárt ember kell, hogy legyen, mert ugyan az emberek szívesen hallgatják hazudozásait, sőt valósággal elvárják ezt tőle, de miután a snorrer arról biztosította őket, hogy Olaszországban csak olyan tojást evett, amely a napon főtt meg, miután lerajzolta előttük a császár aranyházát Bécsben és a Néva partján álló gyémántablakú cári palotát, mégis azt kívánták tőle ezek a röghöz kötött emberek, akik mégis tele vannak tudásvággyal és vágyódással az idegen távolok felé, hogy adjon komoly képet számukra a messzi emberekről és a messzi országokról. És ha most ezekről is hazudik, akkor odavan a hírneve.

De a kovnóinak nem volt szüksége ilyesmire.

Mert valóban bejárta a félvilágot, szinte egész Európát, ahol csak zsidók laknak. Eljutott Pétervárig, Konstantinápolyig, el egész Berlinig, Strasz-

burgig, Bécsig és Velencéig. És így a tréfálkozásban és a komoly dolgokban Krózus volt valóban, aki mindig a teliből adott, anélkül, hogy ki tudta volna magát meríteni. Amikor elbeszélte, hogy a szegény nagy Rotschildnak Frankfurt am Mainban milyen nyughatatlan az élete, mert, hogy a világnak roppant gazdagságát bebizonyítsa, minden negyedórán friss inget kell felvennie; vagy pedig az olaszok boldogságát magasztalta, akiknél olyan olcsó a hús, mert nincs szükségük mészárosra, — ha egy ökröt le akarnak vágni, úgy egyszerűen napernyő nélkül hajtják ki a legelőre és erre kész sültként jön vissza; vagy pedig Pétervárra panaszkodott, ahol téli időben a legfényesebb napsütésben is mesterségesen kell az uccákat megvilágítani, mert az emberek lélekzete, mint valami nehéz, áthatatlan pára ereszkedik le rájuk; vagy a kereskedőkre panaszkodott, akik mindent megdrágítanak, még a tintát is, pedig azt csak a Fekete-tenger vizéből kellett meríteni; akkor mindenki úgy nevetett, hogy a könnyei potyogtak belé. De azután elfojtott lélekzettel hallgatták, amikor szinte szemük elé rajzolta a tengerből felszálló meszeszerű Velencét, vagy Páduából Konstancba való útját mesélte el, azon az úton, ahol örök a hó, amíg lent a kék tavak nevetnek és a sík föld a tavasz díszében pompázik; vagy pedig arról nyujtott nekik fogalmat, hogy mekkora Bécs vagy Berlin és hogy élnek ottan az emberek, azaz a zsidók.

Senki annyi mókát nem tudott, mint ő és senkitől nem lehetett annyit tanulni, mint tőle, mert

a kovnói valósággal mindenttudó volt. Miután elmesélte nekik bizalmas viszonyát Napoleonnal, hogy az emberek az oldalukat fogták a nevetéstől, megmagyarázta nekik, milyen is volt ez az ember a valóságban, mik voltak a törekvései, mi volt a vége és mivel a franciák császárában azt az embert tisztelték, aki minden fejedelmek között elsőnek adott meg minden emberi jogot a zsidónak, könnyes szemekkel hallgatták, amikor a kovnói Szent Ilona szigetéről beszélt, haláláról és arról, hogy hogy sorvad most halálra Bécsben a Sas fia.

Ha azután kielégítette tudásszomjukat a világi dolgokban, akkor a jámbor dolgokban való tudásukat tette próbára: olyan kérdéseket tett fel, amelyekre legbölcsebb hallgatója sem tudott megfelelni és amelyeket azután ő egy viccel, egy elmés megjegyzéssel intézett el, úgymint hogy a hallgatói a csodálkozástól valósággal elnémultak, vagy pedig felkiáltottak, vagy pedig, — ami a zsidóknál a legnagyobb tetszés jele, — a nyelvükkel csettintettek. — Hiszen nem hiába volt valamikor jesiva bocher.

Senki sem tudta még csak meg sem közelíteni elbeszélőkéességében, de még kevésbé ért fel valaki művészi tehetségéhez.

Izrael elfelejtette az éneklést, — panaszolja egy tizenharmadik századbeli wormszi feljegyzés. A gettóban csak nagy ritkán hallhat az ember világi melódiát. S bár a népdal nem hiányzik teljesen, ilyeneket sem hallani gyakran. Ahol a kovnói

járt, ott ez megváltozott, legalább azokra a he-
tekre, míg ott volt. Tátott szájjal hallgatták és
alig mertek kórusban beleénekelni, mert „olyan
hangja volt, mint a fuvolaszó“. De azután fiatalja,
vénje utána énekelt, amíg lassan elhallgattak a da-
lok és megint a szomorú hallgatás borult a gettóra.
De nemcsak énekelni tudott, hanem játszani is.
Vagyis kómikus jeleneteket rögtönözni: a tudat-
lan bócher vizsgáját a szigorú rabbi előtt, a zsu-
gori anyós vitáját a könnyűkezű vővel, vagy pedig
azt a jelenetet, ahogy a félénk ifjú a sorozóbizott-
ság elé lép. Senki sem tudta megállani nevetés nél-
kül, még azok sem, akiket kiszemelt magának,
vagy akiknek beszédjét utánozta, vagy pedig elő-
adásában rájuk vonatkozó megjegyzéseket szőtt.

„A nevetés — Istentisztelet“ — mondja ennek
a szegény, szomorú népnek egyik közmondása.
Es: „Áldott legyen az, akiből vidámság fakad!“
Es ha ez így van, akkor kevés ember volt még
oly áldott, mint ez a szegény, országot járó kol-
duseMBER. És kevés embert fogadtak még úgy a
szívekbe. Más snorrert vagy csodálnak, vagy fél-
nek tőle. A kovnoiból azonban az a varázs áradt
ki, amely meghódítja a szíveket, minden adomány
között az a legritkább, amelyre a mi nyelvünk
csak egy elkoptatott és elértéktelenedett szót
használ: szeretetreméltóság.

Leghívebb csodálói is csak egyet vettek tőle
rossznéven, azt, hogy nem házasodott meg. Ez va-
lóban példátlan volt és felfogásuk szerint olyan
szentségtelen cselekedet, amelyet maga az Isten

sem bocsájthat meg. Természetesen a többi snor-
rerek is magányosan vándorolnak, de legalább
formailag eleget tettek a jámbor törvénynek. Az
egyik megházasodott ugyan, de a feleségének né-
hány nappal az esküvő után válólevelet küldött.
A többiek tovább is házas emberek maradnak,
míg családjuk eltartása, — mialatt ők a világot
járják, — a hitközség nyakába szakad. Ez a furcsa
szokás nem nagyon tetszik ugyan a keleti zsidók-
nak, de mindenesetre sokkal elfogadhatóbbnak
tartják, mint az aggleényi sort.

A kovnóinak annál kevésbé tudták ezt meg-
bocsájtani, mert akárhányszor nyílt alkalm
arra, hogy házasságával szerencsét csináljon. Vagy
amit ők úgy neveznek... Sőt egyszer egy igen
gazdag özvegy, aki természetesen kétszer olyan
idős volt, mint ő, arra is hajlandó lett volna, hogy
hébe-hóba nélkülözze, — mert ezzel szemben kár-
pótolta volna, hogy ilyen ünnepelt férje van. Azt
az ajánlatot tette neki, hogy egy félévet éljen az
oldala mellett, az év többi részét pedig híveinek
szentelheti.

— Ez nem segítene rajtam, — volt erre az in-
kább határozott, mint udvarias válasz, — mert az
öreg oldala mellett eltöltött tél annyira szomorúvá
tenné, hogy nyáron senki sem ismerné fel többé a
vidám kovnóit. — És hasonló választ kaptak má-
sok is, akik még sokkal kedvezőbb ajánlattal jöt-
tek hozzá. Az igazi okot csak egyetlen embernek
mondotta meg, leghűségesebb hívének, egy észak-

magyarországi borkereskedőnek, aki kedves és gazdag hugát akarta hozzá adni feleségül.

— Hagyj nekem békét, — mondotta nevetve.

— Nagy szerelmet érzek ugyan, amely engem mindig idevonz, ennek a szerelemnek azonban a borspincéd a tárgya.

De amikor a barát mégsem hagyott neki békét, komolyan megmondotta:

— Az az ember, aki az árok szélén fog meghalni, nem házasodik. Most már tudod, hogy mi az igazság!

— Mendele, — kiáltotta a barát — más ember ügyében olyan okos vagy, a magad dolgában olyan buta. Tán azt hiszed, hogy apád meghatározhatja Isten akaratát?

— Tudom, amit tudok — hangzott a válasz. — És egy ilyen ember maradjon egyedül.

Egy darabig hallgatott, majd hirtelen túlhangosan egy szemtelen bordalra gyujtott.

Ez az előérzet valóban nem csalta meg a szegény embert: ott halt meg az árokban, Tarnopol és Barnov között az országúton, abban a szerencsétlen 1831-ik esztendőben, — de mégis felesége karjai között.

Mint életének minden szerencsését és szerencsétlenségét: ezt az asszonyt is az úton találta, szülőfaluja közelében, magasan északon, Litvániában.

Amikor a kolera kitört, Kovnóba vándorolt.

— Megpróbálom, hátha mégis a városban tudok meghalni. Most, amikor annyi ezer ember-

nek sikerül ez, talán én is utánuk tudom csinálni.

Az igazi ok azonban az volt, hogy még egyszer meg akarta próbálni, hátha kibékül vele az apja.

De úgy rendeltetett, hogy ez se sikerüljön.

A már nagyon öreg ember a járvány első áldozatai között volt. De a szívtelen szomszédok még közölhették vele, hogy apja halála előtt megismételte az átkot.

— Akkor beletörődöm... — mondotta Mende. — Tehát megmaradunk az árok mellett.

És megint Délnek tartott.

Amikor egy este valamelyik nyomorúságos falusi kocsmába lépett, hogy ott éjjeli szállást keressen, rémes kép tárult elé: a kocsmáros és a felesége holtan feküdtek. Közöttük a lányuk kuporgott, aki a fájdalomtól és a rémülettől félig halott volt. Szelíden felemelte a lányt és el akarta vezetni onnan. De a lány ezt nem tűrte és eltaszította magától.

— Kelj fel! — mondotta és megfogta a kezét — be kell mennünk a legközelebbi városkába, ahol zsidók laknak, hogy elvigyék szüleidet és a zsidó temetőbe temessék el.

Többször meg kellett ezt ismételni, amíg végre a lány megértette. De azután akarat nélkül követte.

A következő napon sem hagyta magára, kikísérte a temetőbe, a szegényes temetésre. Azután ennek is vége volt, a sírásók elmentek, a lány pedig kétségbeesetten vetette magát szülei frissen han-

tolt sírjára. Csendesen állott mellette és hagyta, hadd sírja ki fájalmát. De azután hozzálépett:

— Most már elég volt! Gyere!

— Hova? — kiáltotta a lány vadul... — Itt akarok maradni, amíg én is meghalok.

— A halálra nem szoktak várni — mondotta szelíden. — Te jámbor zsidó lány vagy és nem akarsz ilyen nagy bűnbe esni.

Körülnézett és megrettent a sok friss sírtól, amelyeken már iszap és hullott lomb feküdt, a kis temető borzalmas kietlenségétől, amelyre hideg őszi eső hullott... Ugy érezte, hogy menekülnie kell innen, mert különben a következő pillanatban összeesik és itt pusztul...

— Gyere... — mondotta félénken. — Biztosan van itt valaki, rokonod.

A lány felnyögött, megrázta a fejét és visszasett az iszapos sírdombra.

— Testvéred? Bátyád? Senki?

— Senki! — nyöszörögte.

— Akkor a bátyád akarok lenni! — válaszolta. — Megfogta a kezét és az a varázs, amelylyel annyi ember szívét tudta magához vonzani, erre a szerencsétlen, agyongyötört teremtésre is hatott. Ránézett és követte.

A városba vezette, a község véneihez és megkérdezte tőlük, hogy hol maradhat a lányka.

— Idegen itt, — válaszolták a vének — vidd a rokonaihoz.

— Nincs senkije. Meghalt mindenkije!

— Akkor nem tudunk tanácsot adni.

— És ti zsidók vagytok?! — kiáltott rájuk. — Hát nem tudjátok, hogy mi áll az írásban: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat?!“ Hát pogányok vagytok?!

— De ilyen időkben...

— Éppen az ilyen időkben! — kiáltotta. — Tudjátok, hogy én ki vagyok? A kovnói Mende! Csak egy snorrer, de mégis elég ember ahhoz, hogy olyanok hírét, akik így cselekszenek, egész Izraelben szétvigyem és senki benneteket többé emberszámba ne vegyen!

Jól ismerték a nevét és megijedtek.

— Hát mit tegyünk? — kérdezték.

— Mindenekelőtt gondoskodjatok egy helyről, ahol az árva sivet ülhet — parancsolta. Így nevezik a nyolcnapos gyászt, amelyet a gyászoló, teljes elvonultságban, sötét szobában a földön ülve tölt el, a halotti mécses fényénél, amely éjjel-nappal ég.

Ezt nem tagadhatták meg. Mialatt a lányka annál a családnál, amely a hitközség kijelölésére magához vette, e szomorú kötelességének eleget tett, Mende is a városkában maradt. Nyolc napig! A nyugtalan ember évek óta nem töltött el ennyi időt egyetlen városban sem. Az emberek nem győztek ezen eleget csodálkozni.

De azután még több okuk lehetett a csodálkozásra.

A nyolcadik napon ugyanis az árvához lépett:

— Hallgass rám — mondotta. — Itt nem maradhatsz. És testvérként sem vihetlek magammal.

Egy nőtlen férfi és egy lányka... ez felháborító lenne és rossz híredet költené. Akarsz-e... akarsz-e... a feleségem lenni?

A lányka lefogyott arca fellángolt és kezei közé rejtette.

— Istenem! — dadogta. — Miért akarod ezt megtenni... Mivel érdemeltem ezt meg?

— Igazad van... — mondotta. — Valóban nagy szerencse egy ilyen öreg snorrer-férjet kapni. Hercegkisasszony nem igen vár rája... De hát nincs jobb választásod. Természetesen én csak azt oszthatom meg veled, ami magamnak van: ezt a széles világot, ahol csak zsidók laknak. De így legalább nem halsz éhen és szegyenbe sem kerülsz. Tehát... hogy is hívnak csak, leánykám?...

— Mirjam...

— Tehát, Mirjam, akarsz a feleségem lenni?

— Milyen jó vagy!... — kiáltotta a lány és a lábai elé vetette magát.

— Valódi angyal — mondotta a snorrer és felemelte. — Szegény gyermek, majd meglátod! Gyere a község véneihez.

Még azon a napon összeeskették őket és együtt indultak el vándorútjukra.

Ahova csak mentek, az emberek oda voltak a csodálkozástól, hogy a kovnói megházasodott és nem tudták megérteni, hogy miért tette ezt. Mert a csúnya, elkínzott arcú teremtés alig tetszhetett neki és ha a szent parancsnak akart volna

eleget tenni, ezt megtehetette volna úgy is, hogy mindjárt kényelmes életet biztosít magának. Ő azonban csupán könyörületből házasodott meg, s talán arra gondolt, hogy az apai átoknál csak egy erősebb: az a jótett, amely a Mindenható trónusánál értünk beszél. Talán a halálnak jobb, embe-ribb óráját akarta magának ezzel megváltani...

Az az egy bizonyos azonban, hogy megint olyan vidám és bátor volt, mint annak előtte. Megható szeretettel vette körül a fiatal asszonykát, aki bizony nem volt való erre a fáradságos vándor-életre. Mindenütt hosszabb ideig maradt, mint ahogyan különben szokta, s bár most se koldult soha, az asszony kedvéért nem utasította vissza az ajándékot, ha még olyan fennhéjázó szavakkal adták is.

A fiatal házasok lassan délfelé tartottak. Szomorú, szomorú vándorút volt ez, mert egész útjukon egyebet sem láttak, csak a halált, a halál-félelmet és a szenvedélyek tombolását, amellyel ezt a félelmet akarták lebírni. De a kovnói erős lélekkel nézett a járvány rettenetes arcába, s nem állott többé elő vad tréfákkal, de ahol csak járt, szelíd és bátor fellépésével mindenkinek igaz vigasztalója volt. Emberségre és istenfélelemre intette, tanította az embereket. Akár a rabbik, de másképpen, más szavakkal, amelyek a kétségbe-esett, félelemmel eltöltött emberek szívébe markoltak. Így csak az beszélhetett, aki nem ismerte többé a félelmet és sziklaszilárdan hitt Isten kegyességében. És különösen attól az órától kezdve,

amikor már tudta, hogy Isten megáldotta asszonya ölét, — más, teljesebb, igazabb emberré lett.

— Isten igazságos! — mondotta. — Engem is kadissal ajándékoz meg... Áldott legyen a nevel!

Utjának célját is megváltoztatta. Eleinte úgy határozott, hogy a Feketetengerig verekszi át magát, ahol, úgy látszott, a kolera már kidühöngte mérgét. De most már Nyugatnak tartott. Galicián át Északmagyarországba akart jutni, a barátjához, hogy ott várja be felesége a nehéz óra elérézését. Hogy olyan vidékeken kellett áthaladnia, ahol a kolera legerősebben dühöngött, az nem rettentette vissza. Tluste községben, ahol feleségével a legutolsó szombatot töltötte, még a régi, bátor volt, s mert nem volt elég ember, aki a halottakat eltemesse, ott maradt vasárnapra is, hogy e szent kötelességnek eleget tegyen.

A következő napon — hideg, de napos decemberi nap volt — továbbvándoroltak. Utiuk közepén támadt rá a Borzalmas, amellyel eddig dacolni tudott és lesujtotta.

Rögtön tudta, hogy meg fog halni. Kétségbeesett asszonya egy arra haladó fuvaros lábai elé vetette magát és úgy könyörgött, hogy beteg férjét vigye be a legközelebbi községbe.

— Nem, — mondotta a kovnói — itt!

Egy útszélen álló nyárfához vonszolta magát, amely véletlenül éppen egy kápolna közvetlen közelében állott; belefúrta fejét a nyárfa gyökerei közé és úgy várta a véget.

— Isten igazságos — vigasztalta a feleségét. — Az volt velem szemben is, de te ártatlan vagy és igazságos lesz veled is. Ne sírj, ne ess kétségbe, ez megárthat a gyermeknek! Az én kadisomnak! Mert biztosan tudom, hogy fiú lesz. Az Ur nemcsak igazságos, de könyörületes is. Nevezd el apám után Szendernek és nevelj derék embert belőle. Legyen belőle, ami akar... csak snorrer nem!

És azután, a végső halálküzdelemben: — Csak snorrer nem... Isten áldása legyen rajta...

A felesége szívesen, oh nagyon szívesen ment volna utána a halálba. De nem volt szabad, mert már érezte a szíve alatt a friss élet megmozdulását. És így a legközelebbi zsidó városkába vándorszorgott. Ez Barnov volt. És itt már az első házban hozzájutott ahhoz, amire olyan nagy szüksége volt: fekvőhelyhez és jószívű ápolóhoz.

De nem volt sokáig terhükre. A legközelebbi májusban meghalt, miután egy koraszülött, gyenge fiúcskának életet adott.

HARMADIK FEJEZET.

Ezek voltak a Pojáca szülei. De nevelőanyja sem volt közönséges asszony. Az az első barnovi ház ugyanis a vám volt, ahol az útvám bérlője, Rosel Kurländer lakott, egy fiatal, erős, de rendkívül csúnya asszony, akire bizony nehéz sort mért az élet.

Hogy nagyon nehéz élete volt, ezt a barnoviaiak is elismerték, mégsem volt senki, aki sajnálta volna. Sőt ellenkezőleg, úgy találták, hogy megérdemli ezt a sorsot. Így jár az, aki a rend és a jóerkölcsök ellen vétkezik.

A jó erkölcs ugyanis azt parancsolja, hogy a menyasszony vőlegényét csak a jegyváltás napján lássa először. A kérő kiválasztása a szülők dolga volt, s ebben a lány érzelmeinek semmi beleszólása nem lehetett. Valósággal illetlenség számba ment volna, ha a lányt előre megkérdezik, s a jobb családok, akik tartanak magukra, a világért sem tették volna ezt meg. Természetesen arról szó sem lehetett, hogy a lány vonakodott volna a szülők választásának eleget tenni.

Emberemlékezet óta Rosel volt az egyetlen

lány, aki szüleinek kijelentette, hogy csak ahhoz megy feleségül, akit saját maga választ ki magának. És ezt a gonosztettet keresztül is vitte.

Ez csak azért sikerülhetett neki, mert egyetlen gyermek volt, — a természete kissé nyers és különc — de legfőképpen azért, mert az anyja lánya kívánságát nem is tartotta olyan értelmetlennek. Rosel szinte olyan gazdag volt, mint amilyen rút és az anyai szív megérezte: gyermeke fellázad arra a gondolatra, hogy csak a pénzéért veszik el. De anyja is meg volt nagyon rémülve, amikor Rosel egy szép napon bejelentette:

— Froim, a tóra-másoló azt mondotta nekem, hogy elvenne feleségül és én hozzá megyek.

Froim Kurländer ugyan kedves, erős, vigkedélyű ifjú volt, de olyan szegény, mint a templom egere, aki abból tengette nagy keservesen életét, hogy Tora-tekerceket másolt. De az a kevés pénz sem melegedett meg nála, hanem azonnal elköltötte.

— Ép ezért akarok hozzá menni — gondolta Rosel. — Froim megveti a pénzt, s így ha feleségül vesz, miattam teszi, nem pedig a pénzemért.

Tévedett. Froimot csak a nagy hozomány vigasztalta meg azért a szerencsétlenségért, hogy ilyen csúnya asszony oldala mellett kénytelen élni.

Keserves házaselet volt ez. A férfi részeges, kártyás ember volt, aki csak azért jött hébe-hóba haza, hogy feleségétől pénzt kérjen, vagy pedig, ha nem akart neki adni, — elverje. Hiába tanácsolták Rosel rokonai, hogy válják el férjétől.

A komor asszony csak a fejét rázta: csak az történik, amit jól megérdemelt, s a magafőzte levest az utolsó cseppig ki akarja kanalizni. Amikor azután már egy fillérje se volt, borzalmasan elverte a férjét és mindenre, ami előtte szent, megesküdött, hogy ha még egyszer a szemei elé mer kerülni, akkor meggyilkolja. A lump fráter erre úgy eltűnt, mint ha a föld nyelte volna el.

Azután Rosel kibérelte a vámot és ebben az elhagyott házban új, nehéz életet kezdett. Nem tartott sem szolgálót, se szolgát; maga végezte el éjjel-nappal a nehéz munkát, s csak szombaton pihent, de akkor is csak ezért, mert a Törvény tiltotta a munkát. És amikor az emberek ennek a magányos életnek veszedelmeire figyelmeztették, röviden csak azt válaszolta, hogy a környéken mindenki tudja róla, hogy koldus-szegény, rút-sága pedig megvédi minden más kísértéstől. Különböben ezeket a tanácsadókat úgy fogadta, hogy egynek sem volt kedve még egyszer meglátogatni.

Igy azután egyesek azt tartották róla, hogy bolond, mások pedig, hogy embergyűlölő és ezért mindenki elkerülte. De hogy milyen nemes és tisztalelkű volt, azt legjobban Mendele szegény özvegyével szemben bizonyította be. Ugy ápolta, mintha édes testvére lett volna, halála után pedig mesterségesen táplálta a gyermeket, akit elképzelhetetlen gonddal és fáradtsággal nevelt fel.

A Pojácá sorsát már előre eldöntötte az, hogy ilyen szülők gyermekének született és ilyen asszony nevelte fel. Alapjában véve ő maga nagyon

kevéssel járulhatott hozzá sorsa kialakulásához. Mert bizony egyike a legnagyobb hazugságoknak az a szájról-szájra járó, örökéletű mondás, hogy: mindenki a maga szerencséjének kovácsa.

Csak sokkal később ismerte meg a származását. Ő maga azt hitte, hogy Rosel édes gyermeke. Az emberek pedig teljesítették Rosel akaratát és nem világosították fel a gyermeket. Rosel ugyanis olyan szívből szakadottan könyörgött ezért, hogy az emberek nem tudták megtagadni tőle. De az asszony is úgy törődött a fiúval, mintha húsa és vére lenne: az elhagyatott, elkeseredett szívnek minden szeretetével vette körül a gyermeket. Ha valaki a vámház előtt elhajtott és meglátta a padon a szépen felöltöztetett gyermeket a szegényesen öltözött asszony mellett, azt hihette, hogy a cseléd lány úrnője fiacskáját őrzi.

A barnoviakkal Rosel ép olyan nyers volt, mint azelőtt, de a gyermekkel szinte bolondul lány. Talán azért is bánt ilyen lágyan a gyermekkel, mert a leggondosabb ápolás ellenére nagyon gyengén fejlett volt. Szender halavány, kapkodó, sovány fiúcska volt, sötét, nyugtalan szemekkel, aki nem tudott egy percre sem a helyén megmaradni, mindig volt valami kérdezni valója és mindig pepecselt valamivel. Ott ténfergett a vám előtt elvonulók között, egyeseket hosszú darabon el is kísért, s csakhamar a kocsisok között, akiknek rendszeren erre vitt az útja, sok barátja volt. Ezekről szorgalmasan megtanulta azt, amit megtanulhatott: a lovakkal való bánást, orosz és lengyel dalok

hoz.
knak
ogy: kat, mondásokat, amelyek bizony nem mindig voltak valami erkölcsösek.

Egész különös volt, hogy a kölyök milyen hamar beférközött a különben nyers legények szívébe. Pedig eleinte ugyancsak nem szívesen vették, és ostorral tartották maguktól távol a „zsidó kutyakölyköt“. De a gyermek kapkodó, tréfás modorával csakhamar megnyerte őket, különösen pedig később, amikor tökéletesen és minden idegen hangsúlyozás nélkül megtanulta a nyelvüket. Alig hallottak még zsidó gyermeket, aki ilyen jól beszélt volna a nyelvükön. Különösen egy hallgatag, öreg, Fedko Hayduck nevű rutén szolgát, aki kétszer hetenként a Dominikánusok majorjából erre hozta be a zöldséget, babonázott meg a kis Szendkerko. Amennyire előbb elátkozta a vámházat, úgy örült most neki, mert a fiú egy félórára felült hozzá a kocsira.

— Az ördög vigye el az összes szenteket, ha ebben zsidó vér folyik — szokta mondani.

— A zsidók húsvétkor ellophatták, de nagyon ösztövének találták. Ugyan ki hallotta már, hogy egy zsidó így tudjon beszélni ruténul és ilyen szépen énekeljen.

Annál kevésbé tetszett a városka zsidainak, hogy a gyermek így lóg, de még sem mertek ebbe a különös nevelési metódusba beleavatkozni. Nó, meg senki sem tette ki szívesen magát azoknak a gorombaságoknak, a melyekkel Rosel asszony látogatóit fogadni szokta. De amikor a gyermek már kilenc éves is elmúlt, anél-

kül, hogy akár egy betűt is ismert volna, az emberek jámbor lelkiismerete nem tudott ebbe bele-nyugodni és arra kényszerítette őket, hogy bele-avatkozzanak a dologba. Mert ennél a népnél a tanulás értéke felér az istentisztelet jelentőségével és a tudatlanság: halálos bűn. Aki nem tud olvasni, az átkozott ezen a földön és elkárhozott a másvilágon.

Igy tehát küldöttséget menesztettek a vámházba, amelyet Rosel asszony hidegen fogadott ugyan, de amely mégis elérte a célját. Bár az asszony kijelentette, hogy drága gyermekét nem adja be a chéderbe — a zsidó gyermekek iskolájába; ez a szó szobát is jelent — de egy gyermek-bochert — vallásos nevelőféle ez — szívesen vesz mellé. Csak azért nem tette ezt eddig meg, mert a gyermek nagyon vézna. Mégis arra kéri őket, hogy szelíd, türelmes embert küldjenek a gyermeke mellé.

Ez az utóbbi kérés teljesen felesleges volt, mert türelmetlen gyermek-bochert egyáltalán nem lehet találni és mégkevésbé a podoliai gettóban. Ez egy egész más fajzat, mint a jesiva-bocher, aki a rabbi-iskolák növendéke. A különbség körülbelül az, ami egy éhenkórász tanító és az Alma mater izgága, öntudatos ifja között. Hiszen előfordul, hogy a virgonc diákból, aki nem tudja célját elérni, végül is szelíd nevelő, vagy pedig kopott néptanító lesz, de ekkor a modora is megváltozik. De ezek a gyermek-bocherek szegény, alázatos, riadt emberkéek, akik valóban arcuk

izzadságával keresik meg nyomorúságos kenyерüket és olyan mozdulatlan arccal túrik el a növénydek és a szülők szeszélyeit, mintha éppenséggel ez lenne száraz kenyерükön a vaj.

A vámos asszonnyal nem lehetett tréfálni, tehát valóságos bárányt küldtek a nyakára. Ezt a bárányt Naftali Ritterstolznak hívták, ami ugyan eredetileg lovagi büszkeséget jelent, a viselője azonban félig kiéhezett, alacsony, szikár emberke volt, olyan arccal, mintha rossz itatóspapírból vágták volna ki.

Megkezdődött tehát a tanítás. Eleinte minden nagyon jól ment, a gyermek csendesén ült és hagyta, hadd vezessék be az alefbész — ábc — titkaiba. A dolog ujsága ugyanis érdekelte és a szakállas emberke úgy hajlongott magyarázat közben előre, hátra, mint az inga. Minden szó pedig, melyet kiejtett, olyan furcsán hangzott, ahogy az orrán át kimondotta, hogy az a gyermek figyelmét lekötötte. Ha azonban Fedko arra haladt a szekérével, akkor nem lehetett a gyermeket visszatartani és elszökött. Nemsokára azután már akkor is elszaladt, ha más szekeres jött arra, végül pedig már ürügyet sem keresett.

Nem járt jobb eredménnyel Mose Rindsbraten, Slome Rosenthal, Chaim Fragezeichen, Selig Diamant és a többi, hasonló nevű barnovi pedagógus sem. De mert mindegyikük előre, hátra ringatta magát és az orrán át, énekelve beszélt, — mindegyik a maga módja szerint — a gyermek az első órák alatt mindig csendes volt. De mert

egyikük se nyújtott előadásában, vagy az előéneklésben különösebb változatosságot, mindegyik kísérlet egyformán végződött.

Az asszony ezt nem nagyon vette szívére. „A gyermek még ráér!” — mondotta. És így a sápadt, izgága, kíváncsiskodó gyermekre megint szép napok virradtak, amelyek majd egy évig tartottak. Azután ennek is siralmas vége lett. Két esemény volt az, ami ezt előidézte: egy séta és egy művészi produkció.

Egyszer ugyanis Szender a Fedko gyümölcsös szekerén elment hazulról és nem tért vissza. Csak harmadnapra hozta haza, a félelemtől agonygyötört asszonyhoz az egyik falutjáró zsidó. Lembergbe akart menni, — beszélte el, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne — mert úgy halotta, hogy Lemberg a világ legnagyobb és legszebb városa. És amikor az asszony megkérdezte a tízéves gyermeket, hogy nem vágyódott-e haza, vagy nem félt-e, a gyermek csak a fejét rázta. Ugy látszik, ezeket az érzéseket egyáltalán nem ismerte.

Ez az anyát mégis gondolkodóba ejtette. De még nem találta meg e gyermek különös természetének kulcsát. Ezt egy gazdag öreg ember, Moses Freudenthal, rideg szavaiból kellett meghallania, aki egy hirtelen jött, vad eső előtt a vámházba menekült.

Az öreg ember megkérdezte a gyermeket, miért nem akar tanulni, amire ez szemtelen hangon, gúnyosan válaszolt. A gyermek azután leült

az asztalhoz és olyan hihetetlen hűséggel utánozta tantóinak beszédmodorát, rossz szokásait, hogy az öreg a csodálkozástól még nevetni sem tudott. Ez nem aféle majmolás volt csupán, amilyeneket rossz gyermektől gyakran lát az ember, de az öreg az egyik percben szinte azt hihette, hogy Chaim Fragezeichen az, aki előtte ül, majd Naph-tali Ritterstolzt látta maga előtt, azután Slome Rosenthalt, szinte megelevenedett valóságukban. Amikor azután a gyermek, anyja bátorítására, a kocsisokat kezdte sorra felvonultatni s mind-egyik hangját teljes hűséggel utánozta, az öreg még sokáig ott maradt, pedig az eső már rég elállott. Amikor azután elbúcsúzott, ezt mon-dotta az asszonynak:

— Olyan ügyes pojáca, amelyet én még éle-temben nem láttam. Tehetségét az apjától örö-költe, de már most jobb, mint amilyen a kovnói volt. Majd még eszébe fogok jutni: a gyerek há-rom év múlva úgy elszökik innen, hogy még hírét se hallja többé. Egy snorrer fia és belőle is snorrer lesz!

Az asszony a haláltól sem ijedhetett volna jobban meg. Mintha hályog esett volna le a sze-méről, most már ezt a vándorlási ösztönt is meg-értette. Gyötrő félelem töltötte el a szívét; nem azért nevelte fel olyan nagy kínlódással ezt a gyermeket, hogy mihelyt egy kissé felcseperedett, otthagya és az ismeretlen nyomorúságba vándoroljon. És — mit is fogadott meg a haldokló asz-szonynak?

— Légy nyugodt, Mirjam, és ha majd ott fenn, a szegény férjeddal találkozol, mondd meg neki is, hogy a ti Szenderetekből — amíg én élek — nem lesz snorrer. Ugy legyen Isten hozzám életem utolsó percében irgalmas, én meg fogom ezt akadályozni.

Mirjam már csak egy pillantással — ez volt az utolsó — tudta ezt megköszönni. Ez a pillanat azonban azt jelentette: „Bízom benned. Te az az asszony vagy, aki be is tudja ígérését tartani.“ És így kettős oka volt arra, hogy a gyermeket magához láncolja. Azért hallgatta el előtte származásának történetét is, hogy még a snorreri sors gondolatától is távoltartsa. Ezért keresztül vitte azt is, hogy a Rabbi mindenkit kitanított arra: mondják azt, hogy Szender Rosel fia, mert aki mást mond, az halálosan vétkezik.

És most?

De a fájdalom mellett vad düh öntötte el a szívét. Azért haragudott a gyermekre, amiről az szegény igazán nem tehetett: a vééréért és a neveléséért. Azt, hogy a veleszületett ösztönöknek mennyire kedvezett az a nagy szabadság, amelyben éppen iránta való gyöngédségből, felnevelte, nem tudta belátni, sőt úgy érezte, hogy a gyermek visszaélt az ő jóakarátával.

Rosel asszony a szemét se tudta azon az éjszakán lehunyni. Másnap összepakkolta a gyermek cókmojkját és bevitte magával a városkába. Az emberek előtt kijelentette, hogy chederbe akarja

adni a gyermeket és azt kérte, hogy valamelyik nagyon szigorúkezű rabbihoz utasítsák.

Ez a kikötés teljesen felesleges volt. Mert egy cheder vezetője sohse lehet szelíd természetű, még kevésbé a podoliai gettóban. Ha egy gyermek-bocher végül is rebbevé nővi ki magát, akinek saját iskolája és harminc-negyven tanítványa van, úgy lelkileg is teljesen átformálódik, vagy pedig igazi természete most már akadály nélkül bontakozik ki, mert most nincs kitől félni, nincs akire tekintettel legyen. Rendszerint a legszelídebb bocherekből lesznek a legkegyetlenebb rabbik, akik most már szívük kénye-kedvére tudják mindazokat az ütések kiosztani, melyeket azelőtt a tanítvány urakra csak fantáziában mertek rá-mérni. Ehhez járul még az is, hogy az ilyen chederekben többnyire csak szegényebb emberek gyermekei ülnek, akik a napi egy krajcár tandíjat is alig tudják megfizetni. Így tehát a rebbenek nincs mit a szülők panaszaitól tartani; egy ilyen szegény ember örvend, ha gyermekét az iskolában tudja; nó meg a maga hátsó része is még mindig hüen őrzi a régi elnászpángolások ifjonti emlékét s miért legyen jobb dolga az új generációnak?

A chederben ugyan még senkit sem ütöttek agyon — gondolják az emberek, s ez valóban igaz is, ha ezalatt rendes, köznapi, bitófával büntetendő gyilkosságot ért az ember. De bizony lassan nem egy emberpalánta ment már itt tönkre vad, fanatikus tanítók durva kezei között. Mindenesetre nagyon szép vonás a zsidó népben, hogy

a tanulást szinte istentiszteletté teszi, a tudást a legnagyobb érdemmé Isten előtt, sőt a tudás nemességét az egyedüli nemességgé Izrael fiai között. Csak az lenne kívánatos, ha ez a tudás nemcsak a héber olvasásra, a pentateuchra, a talmudra és a kaballára vonatkozna, hanem minden irányú tudományra. Ez a szép és okos zsidó tulajdonság azután a borzalmas cheder-rendszere vezetett, a keleti zsidóság e szégyenfoltjára, amely ellen e nép nemesei és a belátással bírók sokat, de hiába küzdenek. Mert minden fáradozásuk dacára ezt a szégyenfoltot még sem tudják eltörölni; talán azért, mert csak az okos rábeszélés olaja áll rendelkezésükre, nem pedig az erőszak hathatós vitriolja.

És így az ilyen keleti chederekben tovább senyved a test és a lélek...

Barnovban is sok ilyen cheder volt és van ma is, úgyhogy a vámos asszonynak volt miben válogatnia. Végül Reb Elias Wohlgeruch iskolája mellett döntött, mert erről azt beszélték, hogy a legdacosabb gyermeket is meg tudja törni.

Elias Wohlgeruch Barnov egyik legpiszkosabb, legdohosabb uccájában lakott, a templom háta megett. Sem a ház, sem pedig az emberke nem hozott nagy dicsőséget erre a névre. Málott és roskatag volt a hodály, s falai szinte a földbe sülyedtek. Csupán egyetlen, igen nagy, kietlen és nedves helyiségből állott, amely minden volt: konyha, fogadószoza és hálószoza a család részére, tanterem és a háziúr dolgozószobája. Itt

gubbasztott egy gomolyagban a negyven gyermek, a nagyobbak zsámolyokon, a kisebbek a nedves, csúszós agyagpadlón, és a gomolyag közepén: Reb Éliás. Az egész uccácskát betöltötte lármájuk: az egyhangú morgás és mormogás, amelybe hébe-hóba átható jajkiáltás vegyült.

Az asszony a gyerekekkel éppen a ház felé tartott, amikor újra felhallatszott egy ilyen jajkiáltás. Rosel asszony elhalványodott, erősen megszorította a gyermek kezét és egy pillanatra visszahőkölt. Azután komoran megcsóválta a fejét és átlépte a küszöböt. Ebben a pillanatban akaratlanul visszariadt; ott, a város szélén, abban a kis tiszta mezei házacskában bizony nem volt ahhoz az illathoz szokva, ami itt a rideg termet betöltötte. A sok ember kigőzölgéséhez még a tűzhely szaga is hozzájárult, amelyen Chane Wohlgeruch asszony az ebédet főzte és éppen úgy háziasszonykodott, ahogy azt Schiller megénekli, azzal a különbséggel, hogy nemcsak fiai, hanem lányai is voltak és hol az egyiknek, hol a másiknak mért le egy hatalmas pofont. Férje mestersége is nagyjában ilyen mozdulatokból állott. De mert két kézzel nem bírta a sok tanítványt, még ha olyan csontos és kemény is volt az ökle, ezért egy éles szélű acélveretű vonalzóval hadonászott, melyen nem egy sötét folt díszlett. Nem tenta, hanem vér.

Ez különben csak a kínzás első módjának eszköze volt. A második fajta kínzást az ajtó mellett hajtották végre, ahol egy sámlin látszólag

teljesen ártalmatlan, a valóságban azonban csípős ecetbe mártott pálca nyugodott, ha ugyan egyáltalán nyugodott. A harmadik fokú kínzás vérpadja egy sötét sarokban volt. Ott egy halom éles szélű kő feküdt, amelyre az összekötözött kis bűnöst rádobták.

Amikor Rosel az új növendékkel a szobába lépett, csak a vonalzó volt működésben, de amennyire az éppen megdolgozott ifjú üvöltéséből meg lehetett állapítani, ez is igen hatásos kínzó eszköz volt. A tanítón is látszott, hogy dühös és ha ez a sovány, borzalmasan elhanyagolt ember — torz arcában a rettenetes keselyűorral — különben sem tett valami kellemes benyomást, most dühöngésében valósággal ijesztő volt.

A kis „Pojáca“, mintha nyársra akarták volna húzni, éktelen sívításba kezdett. Rosel asszony megint visszariadt. De azután nagyot rántott a gyereken és előadta, hogy miért jött.

Reb Éliás természetesen azonnal beleegyezett, annál is inkább, mert az asszony a koszt pénz és a tandíj megállapításában egyáltalán nem fukarkodott. Arról biztosította, hogy a legjobb eredményt fogja elérni, mert az ő nevelési rendszerének eddig még a legvadabb, legvásottabb kamasz sem tudott ellenállani. Azután a kis jövevénynek barátságosan megmagyarázta a vonalzó, a sámli és a kövek jelentőségét.

A szegény asszonynak a szívébe nyilallott, de azért erős maradt és amikor a rebbe, bizonyára

nem emberszeretetből, megkérdezte, hogy nem akarja-e, hogy a gyermek legalább a szombatokat otthon töltsen, azt válaszolta:

— Nem! Legalább addig nem, amíg jól meg nem tanul olvasni.

De Szender sokkal hamarabb hazakerült: Még aznap este. A fiúcska nagy kinnal elvon- szolta magát a vámházig és hogyha a véres sírás- tól nem is tudta elbeszélni, hogy mi történt, sze- gény, vézna testecskéje mégis elárulta, hogy a régi imaház mellett lakó tanítómester már az első napon módját találta annak, hogy a kínzás mind a három módját kipróbálja rajta.

A komor asszony lemosta szeretett gyerme- kének testét, borogatást rakott rá és a rendes helyén megágyazott számára. De az éjszakát alvás nélkül töltötte és sírt, sírt — hosszú évek óta először. De amikor azután Szender megint egészséges lett, visszakergette a chederbe. Ebben az asszonyban szokatlan akaraterő lakozott, erő- sebb, mint fajtája legtöbb férfiában.

Nem szabad felesleges módon sötét dolgok- ról beszélni. És nincs a földön sötétebb, mint az a kegyetlen szenvedés, amely a tehetetlen gyer- meken lesz úrrá. És így nem akarunk egy szót sem szólni arról, hogy miképpen ünnepelte Reb Éliás a menekülő visszaérkezését és milyenek voltak azok az eszközök, amelyekkel mégis meg- tanította olvasni.

Ez bizony két hónapjába került. Ekkor azon-

ban Reb Éliás szükségesnek látta, hogy látogatást tegyen a vámházban.

— Valóban, egész szépen előrehaladtam vele, — jelentette ki — úgyhogy most már a fordítást is megkezdhetnők. A gyermek azonban nagyon dacos. Dacból egyik sarokban húzta meg magát és nem akar enni.

Az asszony a gyermekhez sietett. És amikor a fekvőhelye mellé letérdelt, azonnal látta, hogy ez már több volt Szender vad dacánál: a fiúcska alig lélekzett és a bal karja el volt törve. Rosel asszony hosszan megnézte a rebbett, úgyhogy ez a sarokba menekült e pillantás elől. Azután a karjába vette a gyermeket és hazavitte.

Az orvos eleinte nagyon sötét arcot vágott, mert a törést már hosszú ideig elhanyagolták. De a vézna gyermekben mégis apja vas természete lakott.

Négy hét múlva túl volt már minden veszélyen.

Azon a napon, mikor ezt az orvos kijelentette, Rosel asszony először hagyta el a beteget.

Lement a kertecskéjébe és ott egy hosszú, erős és mégis hajlékony mogyorópálcát vágott. Ezzel felfegyverkezve, látogatóba ment Reb Éliás Wohlgeruchhoz. Ebből a beszélgetésből, amely a szelíd szobában folyt le, ugyan csak artikulálatlan hangok hallatszottak ki az uccára, a tartalma azonban legkevésbé sem maradt titokban.

Ezzel az erősen drámai jelenettel végződött a Pojácá életének tanuló éveiről szóló fejezete.

NEGYEDIK FEJEZET.

Történetünk színtere most megváltozik. Nem Barnovban, hanem Bucacban játszódik le. Ez azonban látszólag nem nagy különbség, mert ez is nyomorúságos zsidófészek és ugyanabban a kerületben, Barnovtól alig öt mérföldnyire fekszik. De csak látszólag van így, a valóságban a két városka lakóit mély szakadék választja el egymástól. Igaz ugyan, hogy egyformán műveletlenek, egyformán szegények, egyformán üldözöttek, igaz ugyan, hogy egyforma ruhában járnak és ugyanazt az Istent imádják, de éppen ebben az istenimádásban térnek egymástól a legteljesebben el.

A barnovi zsidók chaszidok: alamusziak, rajongók, vad és fantasztikus fanatikusok, akik kegyetlen aszkézis és dús dőzsölés között különös módon ide-oda ingadoznak. Magukat a zsidók között kiválasztottnak tartották, — innen a nevük — mert ők a kinyilatkoztatás más, mélyebb forrásaiból ittak, a kabballából, különösen pedig a Zocháreből. Bucacban azonban a misnagdymok laknak; kemény, józan emberek, akik min-

denekelőtt a Bibliát tisztelik és a Talmudot csak annyira, amennyiben a Bibliát magyarázza. Különben is ez a „Konversations-Lexikon“ egyik szektára sem kötelező, de nem is lehet, mert hiszen alig van olyan kérdés, amely felől a Talmud nem a legkülönbélebb véleményyt nyilvánítaná. Ezek a misnagdimok gyakorlati, higgadt emberek, akik többé-kevésbé hitük törvényei szerint élnek, a tíz parancsolatot mindennél fontosabbnak tartják, a csodáknak igyekeznek természetes magyarázatot adni és különben sem hajlamosak semmiféle felesleges lelki vívódásra.

De mert a hit a keleti zsidó életének minden pillanatát meghatározza, minden törekvésének ősforrása és végső célja, így a barnovi és bucaci zsidók a valóságban teljesen különböznek egymástól. Barnovban sokat bőjtölnek, de sokat dőzsölnek is. Bucacban az élet a maga mérsékelt, egyhangú kitaposott útján halad. Barnovban az egész áldott napon át talmudi kérdések felett disputálnak az emberek és legfeljebb vita közben dolgoznak, a bucaciak az iparnak és a kereskedelemnek élnek. Itt a szorgalom és a polgári becsület sokkal nagyobb, viszont a szellemi élet megbecsülése és az áldozatkészség a szegényekkel és a tanulással szemben, sokkal kevesebb. A barnoviak különlegesek és szenvedélyesek. A bucaciakat kemény és számító embereknek tartják. Természetesen a hasonló külső nyomás és hasonló jámbor életük következtében a felületes szemlélő ezt a különbséget felismerni nem

tudja. A lengyel, vagy a rutén alig tudja észrevenni, hogy Bucacban egész más szellemi atmoszféra van, mint a kerület más városkáiban. Ép így nem tud a sziléziai „Wasser-Pollák” különbséget tenni egy „herrnhutteri” és egy protestáns ipari város között. A dolgokban járatos persze azonnal észreveszi a különbséget.

A misnagdimok e tulajdonságaira építette fel Rosel Kurländer asszony minden reménységét. Ha valahol a vendéget rosszul vendégelik meg, úgy Podoliában azt szokták erre mondani: „Ugy vendégelték meg, akár a bucaciak a snorrert.” Ezek a józan emberek ugyanis még akkor is utálják ezeket a nyugtalanvérű lumpokat, ha olyan jámborak is és ha olyan szép történetet tudnak is elmondani. Az okos asszony úgy számított, hogy a gyermek itt ismerheti meg legjobban annak az életnek megvetését, amelyhez vérének titokzatos szava vonzza. A legjobb bucaci chederbe adta, amelyet egy jóindulatú kövér ember vezetett: Simon Baumgrün.

Simon nem szívesen verte a gyermekeket, mert ebben kimelegedett és napi három-négy órai tanítással is megelégedett. Ezt a nehézkes, magával tehetetlen embert tanítványai őszintén szerették, mert megérezték, hogy ő is szereti őket. A mi Pojácánk sem volt szíve mélyén kivétel, ellenben ennek a szeretetnek egész különös módon adott kifejezést.

Az első hetekben természetesen minden jól ment. A válás fájdalmát hamar kiheverte, az ide-

gen környezet lekötötte a gyermeket, s bár a bucaciak unalmasabbaknak tetszettek előtte, mint a városabeliek, ezzel szemben azonban Simon Baumgrünnél sokkal jobban ment a sora, mint Éliás Wohlgeruchnál. De mert a jó Simonnak kómikus külseje volt, ez nem hagyta az izgága gyermekben lakozó démont nyugodni. Eleinte titokban, azután teljesen nyíltan utánozta a tanítóját és ezer csínnyel bosszantotta. Ha Simon dohánytartójában a vegyes magyar helyett homokot talált, ha nem tudott a székéről felemelkedni, mert odacsirizelték, vagy pedig a zsebkendő helyett gyermekharisnyát húzott ki a zsebéből, ha jó öreg moldvai bor helyett, amely élvezetére mindig kéznél volt, a legsavanyúbb ecetet kapta inni, — a Pojáca bűne volt ez és még sokkal több más. Mert csak a tanítás alatt figurázta ki a tanítóját, míg a nap többi részében az egész hitközséget megcsúfolta.

A bucaciak, félig bosszankodva, félig vidáman, — még most is szívesen elmesélik annak a koboldnak ezer csínytevését, aki három évi lakott közöttük.

Egyszer hajnalban azok a férfiak és asszonyok, akik a lutrin játszani szoktak, nagy lármával, örömujjongással megjelentek a lutris ajtajai előtt és mindegyik elmondotta a másiknak, hogy Gerson, a lutris, tegnap este nála volt és kérte, hogy jöjjön el korán reggel, mert egy nagy öszeszeget nyert.

Amikor egyre több és több ember jött össze

bár a
e, mint
Simon
mint
monnak
izgága
Eleinte
a taní-
Simon
ett ho-
elemek-
zseb-
a zse-
y élve-
ecete-
ég sok
gurázt-
z egész
vidé-
nnak
m évi-
asszo-
lárma
ajtaj-
k, hog-
s kért-
gy ös-
t össz-

mindegyik ragyogó arccal és mindegyik ugyan-
azzal a történettel, a dolog egyszerre gyanús kez-
dett lenni előttük. „Gerson bizonyára tévedett“ —
gondolta egyik-másik. Mindegyik meg volt azon-
ban győződve arról, hogy ez a tévedés — a szom-
széd nyerevényére vonatkozik.

Végül is azonban türelmetlenek lettek és el-
kezdték a boltajtót verni.

— Gerson, nyisd ki! Gerson, add ki a pénz-
zem!

Egyre vadabbak lettek, amíg végre azután a
lutris asszony csodálkozva kinyitotta az ajtót.

— Ezen a héten senki sem nyert és ezért a
férjem, mert úgy sem volt dolga, tegnap délután
Koloméába ment.

— De hiszen tegnap az én ajtómnál volt! —
kiáltotta az egyik.

— Az én ablakomnál! — kiáltotta a másik.

— Az én számaimat húzták ki, 2, 5, 27!

— Az enyéimet, az enyéimet, 17, 48, 80!

— Fogjátok be a szátokat, ternóm van, 46,
57, 89!

A láрма egyre nagyobb lett, az asszony nem
tudta tovább a támadókat visszatartani és segít-
ségért kiáltott.

Végül is az egész község az üzlet előtt állott.
Az érdekeltek dühöngtek, a többiek pedig nevet-
tek. A gyermek pedig, aki utánzóképeségével ezt
az egész tréfát kieszelte, ugyanekkor szokatlan
komolysággal tanítója lábánál ült és csak pillana-

tokra — mint a villám — ragyogott fel sápadt
arca.

Ez a képessége egyre jobban kifejlődött és nagyon nehéz lenne megmondani, hogy a buca-
ciak többet bosszankodtak-e, vagy többet nevet-
tek-e ezen. Még a legszelídebb ember is szívesen
hallja, ha kedves szomszédját kicsúfolják és így
Szender a legtöbb háznál szívesen látott vendég
volt.

Egyszer a gyermek a következőkkel állott elő:

— Találjátok el, kicsoda ez?

Szelíd, suttogó hangot lehetett hallani:

— Borsó, mindig csak borsó! Mért nem adsz
egyszer már húst is?

Mire egy zsémbes asszonyhang:

— Talán sülttel ébredtél fel! Keresd meg ma-
gad a húst!

A férfi tovább könyörgött, az asszony pedig
tovább zsörtölődött. Csak a szemet kellett volna
behunyni és mindenki megesküdött volna rá,
hogy a kis Chajim Rosert hallja természetes Rifka
feleségével veszekedni.

A gyermek legfőbb produkciója azonban az
volt, mikor a legkülönbélebb eseteket különböző
lelki állapotban adta elő: gyöngéden, vagy része-
gen, félénken vagy dühösen. Tanítójának minden
mozdulatát végül is olyan tökéletesen kopirozta
le, hogy ez az élethűség már a nézőkre szinte
kellemetlenül hatott.

De ehhez nem volt évekig tartó megfigyelésre
szüksége. Egyszer egy híres rabbi érkezett a vá-

roskába, aki szombatra is ott maradt és délelőtt ünnepi beszédet mondott. Délután Mose Fränkelnél, egy gazdag embernél, akinél a rabbi megszállott, a zsidók összejöttek a rabbi tiszteletére. Senkit nem kellett erre külön meghívni. Zsidó szokás szerint egész természetes, hogy mindenki eljött, akinek kedve tartotta, aggok, férfiak és gyerekek. Közöttük természetesen Szender is. Mialatt az asszonyok a szomszédos szobában a háziasszony köré gyűltek, a férfiak mindent megtettek, hogy a tekintélyes rabbit szórakoztassák. Evégből Szendert is bemutatták neki, aki előadta néhány tréfáját.

— Tudnál engem is utánozni, ahogy beszélek? — kérdezte a rabbi.

— Mért ne? — válaszolta a gyermek és mondatról mondatra, teljesen hüen, még a rabbi lélegzetvételt is kiparodizálva, elmondotta az egész prédikációt. Az emberek egyre zavartabban néztek egymásra, a rabbi is egyre kínosabban mosolygott. Egyszerre hirtelen kinyílt a szomszédos szoba ajtaja.

— Bocsánat, — mondotta a szolgáló — de a Rebbecin — a rabbi felesége — szívesen hallaná, mit prédikál az ura.

Tehát még a rabbi feleségét is megtévesztette Szender!

Igy azután Szender a bucaci józan emberek között nem lett józanabb, sőt bolondozásaival azokat is magával rántotta.

Azonban nem mindig volt ez a gyönyörűség

olyan zavartalan. A magas, halavány ifjú tele volt csalafintasággal. Csak úgy, túlradó jókedvből és mert éppen emberi tulajdonság, hogy az ember, ha van, hát használja is a körmeit! Akinek nincsenek, persze ezt nem tudja megbocsátani. De az ifjú mégis jó volt. Nagyon jó és meleg szívé. Nem sokat adott a vagyonra. Az ajándékozás valósággal szenvedélye volt: egyszer csizma, máskor kalap nélkül jött haza, mert valamelyik szegénynek ajándékozta.

Ezek a jó vonások mindig kibékítették a jó öreg Simont nevetlen tanítványával.

— Hát egy pojáca! — mondotta vállvonogatva.

Kevésbé egykedvűen fogadta azonban ezt Rosel, amikor végre két év után Szender tizenharmadik születésnapjára Bucacba jött és e nevelési mód eredményét megállapította. A tizenharmadik év betöltésével a zsidó gyermek férfisorba kerül és szokás szerint ez az időpont az, amikor mesterséget választ magának.

— Kedves jó Rosel asszony, — mondotta aggódva Simon — ötszáz gyermeket neveltem fel tizenharmadik születésnapjukig, ötszáz tanácsot adtam nekik, magának nem tudok tanácsot adni. Kereskedőnek nem való az ifjú, mert mindenét elajándékozza. Tudósnak sem való, — jó feje van, de nem szorgalmas.

Az okos asszony hamar összeszedte magát és már tudta, hogy mitevő legyen.

— Hát akkor legyen belőle iparos — hatá-

rozta el és egy órásmasterhez adta tanoncnak. Ezzel kezdődött e különös ember életének harmadik fejezete, de ez is hirtelen, nemsokára befejezést nyert.

Eleinte itt is minden nagyszerűen ment. A tanítómestere, Hirsch Brandes, nemcsak a kerület legjobb órásmastera volt, hanem Bucac egyik legokosabb embere is. Rövidre fogta a gyermeket és ez engedelmeskedett is, amíg a megváltozott viszonyok különössége és az új mesterség érdekelte. Azután azonban unatkozni kezdett, és ezer bolond csínyt követett el. És végül olyat, amely miatt el kellett hagynia a várost.

Egy szép őszi napon ugyanis, a késő esti órákban, a bucaci templomszolga, a kicsi és melankólikus Mendele fakalapácsa a már jól ismert hangon háromszor megkopogtatta a városka ablakait. Mendele orrhangon, mindig rekedt hangján felszólította az embereket, hogy már hajnali négy órakor jőjjenek el imádkozni, ezt parancsolja a rabbi, aki ott majd megmondja ennek az okát.

Sötét hideg hajnalon, nagy kedvetlenül kelt fel a családapák meleg ágyaikból és a „sil“-be sompolyogtak. De az Isten háza zárva volt és így az ajtó előtt fogvacogva vártak Mendelére és a rabbira.

Közben mindkettőjüket felébresztették.

A rabbi hallotta az ablakon a jól ismert három ütést, felült az ágyban és ijedten kiáltotta:

— Mendele, mi történt?

— Kelj fel, Rabbi, — válaszolta — az ima-

házba gonosz szellem költözött be és egyre kopog. Már egy csomó ember áll künn, de a rebe nélkül nem mernek bemenni!

— Istenem! Istenem! — gondolta a rabbi — ez bizonyára Berisnek, a kocsmárosnak lelke lehet, aki nem lel nyugalmat a sírban, mert olyan sok vizet öntött a pálinkába.

És nagy gyorsan felöltözködött.

Szinte ugyanakkor, valaki megkopogtatta Mendele ablakát.

— Én vagyok az, — mondotta egy rikácsoló asszonyi hang — Mirl, a rabbi szakácsnője. Gyere azonnal az imaházhoz. Egy rossz szellem van benn, hallani lehet a kopácsolását és a fél hitközség már künn várakozik.

— Isten őrizze meg Izraelt — sóhajtott a kis emberke és félig felöltözve rohant a sil-be.

— Már régóta halljátok? — kiabálta messziről az emberek felé.

— Mit?

— A templomban levő rossz szellemet.

— Meg vagy bolondulva? Semmit sem lehet hallani !

— De hiszen a rabbi üzent értem!

Ebben a pillanatban érkezett meg elfult lélekzettel a rabbi is.

— Emberek, — kiáltotta — ez Beris, a kocsmáros!

— Hiszen azt eltemettük!

— Ép azért. Egy élő nem kopogtathat szellemként az imaházban.

— De hiszen senki sem kopog, Rabbi!

— Hogyan? Hisz Mendele felköltött engem.

— Rabbi! Hiszen ép te voltál az, aki engem a szakácsnéddal felköltettél.

— Hogyan?... Hogyan?... Hiszen te magad voltál nálam.

— Dehát Mendele, mért rendeltél tegnap este bennünket ide?

— Én, titeket... meg vagytok bolondulva?!

— Te vagy megbolondulva, hiszen mindannyiunknál ott voltál.

— Én?

Szegény Mendelének már szédülni kezdett a feje; nem kevésbé a rabbinak és az embereknek is. Őrült hangzavar keletkezett; össze-vissza kiabáltak, rikácsoltak, szitkozódtak, panaszkodtak, hol itt, hol ott verődtek csoportokba és a sötétség még növelte ezt a zavart. Leírhatatlan jelenet volt.

— A rossz szellem! — kiáltott fel hirtelen valaki átható hangon. — Ezt csak egy szellem művelhette velünk.

— A szellem! — ismételték a többiek és szorosan egymáshoz lapultak. — Halljátok csak, tényleg kopognak benn az imaházban!

Nagy izgatottságukban valóban hallottak olyan hangokat, amiket különben nem lehetett volna hallani.

Végre az egyik férfi összeszedte magát:

— Hallgassatok rám, emberek! — kiáltotta — valóban egy rossz szellem rendezte ezt és bo-

londdá tett bennünket, józan embereket. De ettől a rossz szellemtől nincs mit félnetek.

Hirsch Brandes volt, az órásmester.

— Mégis csak valami oka lesz annak, hogy Szender tegnap este olyan későn jött haza.

— A pojáca! — kiáltották az emberek, és mintha hályog esett volna le a szemükről.

— Agyon kell ütni... gyertek, gyertek... élve nem kerül ki a kezeink közül!

— Bizzátok ezt csak rám, emberek, — kiáltotta Hirsch Brandes — majd megkapja tőlem a magáét és azután ki vele a házamból, ki vele ebből a városból!

Igy is történt. Amikor a déli órákban, még aznap, elhagyta Bucacot, akkor nemcsak a szívében, de más testrészén is felejthetetlen emlékeket vitt magával ifjúságának e városából.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az anyja rosszul fogadta, nagyon rosszul. Nyugodtan meghallgatta, nagyon nyugodtan, egy rossz szó, egy ütés nélkül, de az ifjú szívesebben vette volna, ha jól elnászpángolják. Rosel asszony úgy viselkedett, mintha a fiú otthon sem lenne. Egy pillantásra, egy szóra se méltatta és nem panaszkodott egy szóval sem, de éjjel Szender jól hallotta, hogy a szobájában sír. És mert jólelkű, lágyszívű gyermek volt, ez a néma fájdalom jobban hatott rá, mint minden szidás, minden fenyítés.

Az egyik reggelen zokogva vetette magát a lábai elé.

— Taposs agyon, üssél, — zokogta — de azután mondd meg, mit tegyek, hogy kibékítselek.

Az asszony sötéten megrázta a fejét.

— Minden úgy történik, ahogy történnie kell!

— Mit akarsz ezzel mondani, anyám?

— Később... holnap... meg kell gondoljam!

A gyermek születésének titka már-már az ajkán volt, de mégis idején, meggondolta magát.

Másnap reggel az anya és fia hosszan tár-

gyaltak egymással. Rosel ki akarta venni az összetört gyermekből, hogy milyen pályára volna a legtöbb kedve.

— Amilyet te akarsz, anyám — volt a válasz. De amikor az asszony nem hagyta anynyiban a dolgot, vonakodva ezt mondotta:

— A legszívesebben jól megnézem az embereket és azután utánzom őket, vagy arra gondolok, hogy mit csinálnának, ha valami fájdalom, vagy öröm érné őket, megijednének, vagy bevolnának rugva. Nagyon szívesen hallgatom, ha történeteket beszélnek el és én is jól tudok már ilyeneket elmondani. Az emberek úgy nevetnek, hogy a hasukat fogják belé. Azután meg nagyon sokat szeretnék utazni! Ha valakit már jól ismerek, akkor nem érdekel többé.

Mialatt a gyermek így beszélt, az asszony egyre bólogatott a fejével.

— Igen, — suttogta nyomottan — így, igen, ép így gondoltam én is.

De azután felemelkedett a helyéről; még egyszer fel akarta venni a harcot az örökbehagyott démonnal.

— Ebből azonban nem lehet megélni, — mondotta kemény, éles hangon — gondoltál-e már arra, hogy magad keresd meg a kenyeredet?

— Nem! — ismerte be a fiú.

— Pedig ennek így kell lenni.

— Akkor legszívesebben fuvaros lennék — mondotta bátortalanul a gyermek. — Így messze el lehet kerülni, sok embert lehet megismerni és

hajtás közben történeteket gondolhat ki az ember.

Rosel asszony nem mondott erre sem igent, sem nemet. Nehéz küzdelmet vívott magával. Végül is elhatározta, hogy teljesíteni fogja a fiú kívánságát. Ha valakit a ragadó árból ki akarunk menteni, gondolta, nem szabad az ár ellen úszni, hanem azzal együtt lassan a part felé kell tartani. Ez a magaválasztotta mesterség kielégítette a gyermek nyugtalanságát és emellett mégis rendes kerékvágásba került.

— Még két év, — gondolta az asszony — akkor majd egy derék asszonyt kerítek számára és végül neki sem fog már öröme telni abban, hogy mindig az országúton kóborogjon.

Eleinte megint minden jól ment. Szender a jegjobb barnovi bérkocsishoz került, Szimche Turteltaubhoz, egy vígkedvű, tetőtől talpig becsületes, mindig szomjas emberhez. A gazda és a szolga nagyszerűen összeillettek, pompásan megértették egymást, egy nap többet nevettek, mint a barnovi zsidók valamennyien és napról-napra jobban megszerették egymást.

Két hónap után Szender már annyira vitte, hogy gazdája hosszabb utakra is rábízta a saját szekerét. Nem hiába volt már kora gyermekéiben Fedko jó barátja.

A gyermek különben megmaradt olyannak, amilyen volt: mindig jókedvűnek, tele tréfával és csínnyel, amelyek azonban nem mindig voltak ártatlanok. Persze, az évek során át ezek a művé-

szi képességei egyre teljesebbek lettek és most, mikor Barnovból Tarnopolba hajtott, vagy pedig az alföldön át a pokutieni hegyek felé, bőven volt valóban ideje arra, hogy „történeteket“ kigondoljon és csakhamar az egész országban épúgy ismerték, akár azelőtt Bucácban. Pojáca: sehol, senki sem hívta másképpen és tréfáinak olyan nagy volt a híre, hogy máig is emlékeznek rá. Vad csínytevések voltak ezek, amelyektől azonban az értelem szikráját, vagy az igazságtevés érzését elvitatni nem lehetett.

Ő maga is így gondolkozott erről és sok év múlva nem egyszer mondotta:

— Gyalázatosan viselkedtem, de azért nincs miért szégyenkezzem miatta.

Ez volt a bevezetés és azután elkezdett mesélni.

— A határon, Skalatban, élt egy császári főtanácsos, Meyringernek hívták, aki okosabb volt, mint valamennyi örmény és zsidó csempész együttvéve. A kormány azért küldötte oda, hogy végre véget vessen az ottani állapotoknak. Ezért egy csomó határőrt bocsátott a rendelkezésére, sőt még egy század katonaságot is. Ő azonban hagyta, hadd maradjanak csak a katonák nyugodtan a kaszárnyákban, s felkereste azokat az embereket, akik csempészettel foglalkoztak.

— Ha elfoglalt benneteket, — mondotta — akkor csak károtozok van és nekem sincs belőle hasznom. Egyezzzünk meg! — mondotta. Ez nem volt valami új dolog a csempészek előtt, mert

elődje is ugyanezt tette. Neki is ugyanazt az ajánlatot tették: a haszon negyedét kapja.

— Rendben van, — mondotta — de ezt adjátok írásba és azt is, hogy körülbelül mennyit kereshetek meg egy évben.

Ez az írás ugyan a csempészek előtt egy kissé gyanúsnak tetszik, de azután így gondolkodtak:

— Ő mégis csak hivatalnok, ha ő nem szégyenli, hogy ilyen szerződést kössön velünk és nem fél, hogy kiderül, miért féljünk mi?

Igy is történt. Két napra rá, mindannyian ott ültek a barnovi kerületi börtönben. Meyringer feljelentette őket és bemutatta a szerződéseket. Így kerültek a börtönbe, meg kellett fizetniök az eddig okozott károkat és Meyringer jutalmul ennek egy harmadát kapta. A katonaság elvonulhat, a csempészség megszűnt, mert hiszen a csempészek mind ülnek, Meyringert főbiztossá nevezik ki és még hozzá kitüntetést is kap.

Más ember meg lenne ezzel elégedve, de Meyringer így gondolkodik:

— Hát most mihez kezdjek? Ha nincs csempészség, nincs jövedelem. Ennek a szép üzletágnak nem szabad megszűnni!

Két hónap múlva már megint vígan folyt a csempészség. Barmot és gabonát Oroszországból csempészttek át, sőt és szövetet Oroszországba vittek és hozzá háromszor annyit, mint eddig. És mert más vállalkozó nem akadt rá, Meyringer maga vette kezébe a dolgot. És hogyan! Tenger pénzt keres vele és biztos üzlet: ha a csempészei

a gázlón mentek át, akkor az örök a hídra vigyáztak. És megfordítva.

Természetesen ez a dicsőség se tarthat sokáig és egy szép napon megérkezik a feljelentés a kerületi kapitányhoz. Kiküldenek egy főbiztost, aki vizsgál, vizsgál, de minden hiába. Még több felügyelőt küldenek ki, katonákat is. A csempészség tovább folyik, de Meyringert nem lehet elcsapni, mert nincs bizonyíték ellene. Erre egy lengbergi pénzügyi tanácsos érkezik meg, az ország legügyesebb tisztviselője, de ez sem talál semmit. Abban az időben én is éppen Skalatban jártam és meghallom ezt a történetet és hogy az emberek hogy átkozzák ezt a ravasz fickót. Senki sem tudja ezt lefőzni — mondják.

Igy történt, hogy fuvarostársam — Krum Avrumelenek hívták, nagy gazember volt — az egyik este hozzám lépett és így szólt:

— Pojáca, mikor mégysz vissza Barnovba?

— Holnap reggel — feleltem.

— És ma éjjel?

— Pihennek a lovak, én meg alszom.

— Nem volna kedved ma éjjel egy jó kis melékkeresetre? Nem kell, hogy a gazdád megtudja. A szekérre sincs szükség, csak rád és a lovakra.

— Mindjárt tudom, hogy mi lappang e megett, hiszen minden ember beszéli, hogy Krum Avrumele Meyringer számára csempészik.

— Hova menjek?

— Pont tízkor légy a rosszovi kocsmában. Persze, erről hallgatnod kell.

— Természetesen! Rendben van!

Erre átgondolom a dolgot. Tehát Rosszovban gyűlnek össze a csempészek. Onnan természetesen a legközelebbi orosz faluba, Klobovkába mennek, ahol megrakják a szekereket. De már hajnalhasadás előtt vissza kell térniök. Így tehát csak a legrövidebb utat választhatják, a rosszovi hídon keresztül. Ha a pénzügyi tanácsos és emberei éjjel két óra felé a hídon vannak, akkor elfogják az egész szállítmányt. Ezt pedig Meyringernek, ennek a gazembernek szívből kívánom. Elmegyek tehát a vendéglőbe, ahol a tanácsos lakik, a kövér Froimhoz.

— A tanácsos a kaszárnyában van, — mondja Froim — ma éjjel Meyringerrel és a felügyelővel megint össze-vissza fog kocsikázni és reggel hosszú orral jön majd haza. Az a gazember az orránál fogva vezeti és a tanácsos úr mégis bízik benne.

Komisz dolog, — gondolom magamban — mert akkor nem fog nekem hinni.

Ép ekkor lépett be a szobába a tanácsos kocsisa és egy pohár pálinkát rendel magának.

— Szeverko, — mondja a kövér Froim — már eleget ittál, nem fogsz tudni az éjjel hajtani!

Jól megnézem magamnak ezt a Szeverkót és valóban, alig áll a lábán.

— Froim, — mondom a gazdának — adj neki annyi pálinkát, amennyi csak bele fér, ez jó munka lesz!

— Meg vagy bolondulva?

— Tedd meg — mondom és addig kérem, míg a legény egy egész üveg pálinkát kap és egy félóra mulva rá egy másikat.

Beesteledik. Az eső patakokban ömlik. A tanácsos megérkezik Meyringerrel, hogy kikocsiz-zék, de a lovak még ott állanak az istállóban és Szeverko az asztal alatt fekszik. A tanácsos szitkozódik. Erre én felajánlkozom. A gazda jót áll értem. Elfogadja. Egy félóra mulva már a bakon ülök.

— A város elél — parancsolják.

A kaszárnyánál a felügyelőkkel és katonákkal még hat másik szekér csatlakozik hozzánk.

— Hajtsatok utánunk! — parancsolja a tanácsos. Nekem azt mondja: Dolnice felé.

Ez a falu két órányira fekszik a városkától és négy órányira Rosszovtól. Az a csirkefogó valóban ép az ellenkező irányban akarja a tanácsost vezetni. Dehát nincs mit tenni és én, bár nagyon lassan, Dolnice felé hajtatok. Az éjszaka egyre sötétebb lesz, az eső erősebben ver. Letérek az első mellékútra. De Meyringer észreveszi.

— Hova? — kiabálja.

— Erre rövidebb az út, jó uram!

— De el fogsz tévedni.

— Isten ments!

És én erre nagy ívben lassan megkerülöm a városkát, Rosszov irányába hajtok és a hat kocsi utánam. Meyringer türelmetlen lesz.

— Hol vagyunk?

— Dolnicénél.

— De hiszen ott nincs erdő.

Nem felelek és tovább hajtok. A rosszovi templom tornya most üti az egyet. Közvetlenül a falu alatt vagyunk.

— Te kutya zsidó, eltévedtél!

— Igen, uram!

— Hát hol vagyunk?

— Nem tudom, de ott valami fényt látok.

A rosszovi kocsmá!

A fészek már üres, s így elhajtatok előtte a határ felé. Egy félóra múlva Meyringer valósággal örjöngeni kezd.

— Allj meg! Allj meg!

A tanácsos is szitkozódik és kiabál, de én úgy teszek, mintha semmit sem hallanék. Erre visszahajtják a bőrt és elkezdenek a botjukkal ütni, én azonban meg se mukkanok, mintha semmit sem éreznék, és csak tovább hajtok. Egyre közelebb vagyunk a rosszovi hídhöz.

— Allj meg! Allj meg!

De ez sem segít. Ekkor egyszerre csak látom, hogy velünk szemben valami sötét közeledik: egy megrakott szekér. Hála Istennek, ezek a csempészek! Megállok, ők ketten kiugranak a kocsiból, a felügyelők körülveszik őket.

— Hol vagyunk?

— A rosszovi hídnál, tanácsos úr, — felelem és ott jönnek a csempészek!

Néhány percre rá elfogták a csempészeket és másnap reggel Meyringerrel együtt bevitték őket a kerület székhelyére, Zaleszcikibe. Jutalmat nem

kértem ezért, nem is kaptam. Nekem teljesen elég volt, hogy minden ember azt mondotta:

— Ez a tizenharcéves legény! Nincs még egy olyan pompás fiú, mint a pojáca.

De még sokkal büszkébb volt a következő történetre:

— Tarnovban élt egy dúsgazdag, de zsugori, keményszívű öregember, Chaim Burgmann. Bár elhalt testvéreinek gyermekei koldusszegények voltak, mégsem juttatott ebből a bőségből egy fillért számukra. Egyszer kibérelt, hogy Zlocsovba menjek vele. Egész éjszaka mentünk. Hát amikor magam mögött hortyogni hallok, egyszerre eszembe jut Lea testvére, akit még Bucából ismerek és ezt gondolom: Ez az öreg megérdemelne valamit és a gyermekek is jól járnának!

Hirtelen hangosan és élesen felkiáltok a Lea hangján:

— Te vén gazember, mért hagyod, hogy a gyermekeim éhen haljanak!

Az én Chaimom felriad:

— Isten legyen velünk, — kiáltja — miféle hang volt ez?

Én hallgatok, az öreg valamit mormol maga elé és aztán megint csendesen ül.

Erre még egyszer megpróbálom.

— Chaim, a gyermekeim éheznek!

Ezt már egész tisztán hallotta és megrémülve ugrott fel.

— Mi volt ez? Kocsis, te nem hallottál semmit?

— Igen, — válaszoltam remegő hangon — hirtelen hideg szél süvített a kocsin keresztül és borzalmas hangot hallottam...

Az öregnek égnek áll a haja, reszketve ül fel mellém a bakra és el kezd imádkozni. De másnap tíz forintot küldött Bucacba és ettől kezdve minden hónapban segítette az árvákat.

Legdicsőbb tettének a következőt tartotta:

— Kopecincében élt egy gazdag intéző, Tuskovski úr; ennek volt egy lánya, Valéria kisasszony. A lány nagyon szép volt, de olyan büszke, mintha aranyból volna és olyan rideg, mintha a szíve kőből lett volna. Ő volt a tulajdonképpeni intéző és ha valamelyik lányt az udvarban akár a legkisebb baj is érte, könnyörület nélkül elűzte.

De mit tesz Isten?

Az Isten huszárokat küld Kopecincébe és úgy rendezi be, hogy a kapitány szép ember legyen. És néhány hónap múlva a büszke Panna — lengyelül ez kisasszonyt jelent — egyre sápadtabb, betegesebb, de egyre kerekébb lesz. Természetesen ezt óvatosan elrejti és még kegyetlenebb másokkal szemben; olyan kegyetlen, hogy ezt alig lehet elmondani.

Amikor egyszer akkoriban Kopecincében jártam, Mortse, a kocsmáros, elbeszéli nekem az esetet és hozzáteszi:

— Ma délután megint nagy mulatság lesz a kerti házban, hogy ezzel félrevezessék az uraságokat.

Ahogy ezt hallom, azonnal befogok és Tlusz-

teba hajtatok, magamhoz veszem mind a két bábát, a zsidót és a keresztényt:

— Tuskovska kisasszonyhoz megyünk. Nehéz eset, mind a kettőtökre szüksége van!

A kert előtt leteszem a két öregasszonyt a kocsiról:

— Menjetek ide be. Isten szerelmére! Siesetek!

Elfulladt lélekzettel rohantak be és az egész társaság előtt megkérdezték, hogy hol van Panna Valéria, akinek olyan sürgős szüksége van a bábara.

Természetesen kidobták őket és magam is csak alig tudtam elmenekülni Tuskovski szolgái elől. De másnap reggel Panna Valéria elutazott Kopecincéből, hogy soha többé oda vissza ne térjen.

Igy élt Szender húsz éves koráig. Ekkor egy különös véletlen eset kisodorta útjából és új irányba terelte. De hadd beszéljük el ezt is a saját szavaival.

HATODIK FEJEZET.

— A tél vége felé lehetett, — így kezdte ezt mindig elbeszélni — amikor egyszer Joszele Grün, a hitközségi elnök, magához hivatott és megfogadott, hogy Smule fiát Szadagorába vigyem a csodarabbihoz.

Smuleval körülbelül egykorú vagyok, akkor tehát húsz éves lehetett, de olyan sovány, halavány és beteges volt, hogy nem látszott többnek egy tizenkétéves gyermeknél. De mert Joszele mégis nagyon jámbor ember volt, már a múlt év őszén megházasította és hozzá egy olyan lánnyal, aki két évvel idősebb volt nála, s olyan kövér és piros, mint egy masanszki alma. De amikor már egy félév is elmúlt és még mindig nincs remény az unokára, az öreg türelmetlen lesz és azt gondolja: majd a nagy rabbi segíteni fog.

Ahogy ezt nekem így elbeszéli és én Smuléra nézek, magamban ezt gondolom:

— Ennek az embernek igaza van. Csoda nélkül ez a vézna gyermek nem lehet apa.

Természetesen mindent megigérek, amire csak az öreg kér: gondját fogom viselni Smulenak, vele

együtt megyek el a rabbihoz és ott ráveszem arra, hogy beszéljen, mert különben ez a félénk gyermek, még azt sem tudja majd talán elmondani, hogy miért jött.

Igy tehát nekivágunk az útnak és a második nap estéjén meg is érkeztünk Szadagorába, ahol egy kocsmába tértünk be. Ott néhány zsidóra találtunk, akik bizalmasan közelebb ültek hozzánk és kifaggattak bennünket, hogy miért jöttünk? Persze, ezt nem kíváncsiságból tették és még kevésbé jószívuségből. Ez az egész szegény fészek a rabbiból él és így mindannyian önkéntes vagy megfizetett segítőitársai. Az idegent jól kifaggatják, azután a rabbinak hírül viszik, kicsoda az illető, mi a foglalkozása, miért jött és a legközelebbi napon, amikor a látogató eléje kerül, már könnyű szerrel játszhatja meg a mindentudót.

— Hadd üssétek meg egyszer nálunk a bokátok! — gondolom magamban és panaszkodni kezdek, hogy milyen rettenetes sors az, amely Smulet idehozta. Alig három éve, hogy házas és a felesége minden tizedik hónapban hármás ikreket hoz világra. Mindig hármás ikreket, három és fél év alatt, tehát tizenkét gyermeket. És most megint útban van valami — a legnagyobb szerencsétlenség!

Az emberek eleinte nem akarnak nekem hinni, de azután egész részletesen elbeszélék nekik mindent, mintha én szültem volna őket. Felsorolom a születésük napját, a gyermekek neveit és még a hangjukat is sorba utánozom. Így azután

e jámbor gazemberek legravaszabbja is elhiszi a dolgot, komolyan bólintanak és vigasztalni kezdik Smület.

Ez türelmetlenül feszeng a helyén, de mélyen hallgat. De amikor azt mondják neki:

— A rabbi mindent tud, feleséged ölét biztosan örökre el fogja zárni! — elkezdett hangosan sírni.

— Isten őrizzen attól, — zokogja — akkor az apám és az apósom úgy elvernek, hogy egy csontom sem marad épen! És azután elbőgi nekik a valódi szerencsétlenséget, amiért a rabbihoz jött.

Eleinte az emberek engem szidtak, de azután inkább azon csodálkoztak, hogy milyen jól tudok elbeszélni.

— Becsületemre, — mondja az egyik — meg esküdtem volna, hogy a saját szemeimmel látom a gyermekeket.

— Hát — mondom én — nem hiába hívnak engem a pojácának.

— Te vagy a barnovi szekeres? — kiabálják. — Te vagy Rosele pojácája? Oh, már nagyon sokat hallottunk rólad, de most beszélj el nekünk minél több történetet.

Igy tehát kipakkolok a történeteimmel és mindnyájan úgy nevetnek, hogy csak úgy potyognak a könnyeik. Ezen az estén hallottam először azt a szót, amely egész életemben a legfontosabbá, az egyetlenné lett.

Hogy mi volt ez a szó?

A színház!

Az egyik Sinai Welt nevű, szadagórai ugyanis, akit mindig mesümed-nek, a kitértnek csúfoltak, mert állítólag nagyon sok német könyvet olvasott, így kiáltott fel:

— Istenemre, örök vétek lesz, ha ez az ember fuvaros marad.

Nevetve válaszolom:

— Herceg, vagy csudarabbi szívesebben lennék.

— Én valami másra gondolok, — válaszolta — amely neked még legkedvesebb lenne: komédia.

— Hát ez mit jelent? — kérdem.

— Hát nem tudod? Így hívják azokat az embereket, akik a színházban bolondos szerepeket játszanak, akiket nevetni kell.

— Színház? Mi az? — kérdem tovább.

— Nem hinné az ember, — kiáltott fel csodálkozva — hogy mennyire visszamaradtak ezek a lengyel zsidók. Hallgass ide. Összeáll egy kis társaság, férfiak és asszonyok, kibérelnek egy nagy termet, bemázolják az arcukat, nevetséges ruhákat vesznek magukra és azután együtt előadnak egy történetet, mint ahogyan azt te egyedül tetted, amelyből egy szó sem igaz úgy, mert mindent csak kitaláltak, de ha hallgatja az ember, meg van győződve arról, hogy minden szent igaz és nevet, vagy sír rajtuk. Az emberek azonban fizetnek azért, hogy a terembe bemehessenek, ezeket láthassák és hallhassák.

— És mivel foglalkozik a komédiás napközben? — kérdem.

— Semmivel, csak szívja a szivarját és nagy úr, mert este eleget keresett.

— Ezt már nem hiszem — mondom én.

— Ha! ha! ha! — nevetnek a szadagóraiak — nem hiszi! Hajts csak át Cernovitzba, alig egy mérföldnyire van ide, ép ott van most egy ilyen színház.

— Ezt meg is teszem! — mondom erre.

Talán abban a pillanatban nem is gondoltam ezt olyan komolyan. Csak amikor egyedül maradtunk a hálófülkében, Smule és én s én nem tudok azonnal elaludni, akkor megint eszembe jut és természetesen most ez a gondolat tovább nyugtalanodik bennem és megkínoz. Mert ez volna csak az élet, amit álmodtam magamnak. Fuvározni, az embereket megnézni, bolondságaikat megfigyelni és másoknak előadni! És most ebből még pompásan meg is élni! — hirtelen hol melegem van, hol meg fázni kezdek, nyugtalanul fetrengtem az ágyamban és csak hajnal felé szunnyadtam egy kissé el.

Azután leadjuk a történetünket a rabbinak; kevés szóval, röviden és velősen, a rabbi megkapja a maga harminc forintját, Smule pedig ezért a rabbi áldását. A rabbi előbb természetesen ötvenet kért. Erre azonban azt mondtam:

— Akkor hát a nadvornai rabbihoz megyünk, az csak húsz forintot kér és mindjárt ikrekre adja az áldását. Erre azután a rabbi is engedett.

Amikor Szadagorából hazafelé tartottunk, balra letértem az útról Cernovitz felé. Smule előbb ezt észre se vette. Csak amikor végre túl vagyunk a Pruth hídján, benn a külvárosban, a Wassergasseban, hangosan kiabálni kezd és kijelenti, hogy ő nem akarja betenni a lábát ebbe a szentségtelen városba, ahol a zsidók németül beszélnek és disznóhúst esznek.

— Akkor szállj le — mondom nyugodtan neki és bérelj magadnak más kocsit.

Erre természetesen belém kapaszkodik, felhajtunk a hegyen, be a városba. Az úton egy szabad téren, egy nagy sátort állítottak fel és ez előtt sárga vászon maskarában egy ember áll, aki messziről úgy néz ki, mintha meztelen volna és trombitál.

— Tessék befáradni, uraim, csak befelé, csak befelé! — kiáltja; a csőcselék körülállja és nevet rajta.

— Ez egy komédiás? — kérdem kissé aggódva, mert ez az ember nagyon kiéhezettnek látszott.

— Igen! — felelte egy gyermek.

— Tehát ez itt a színház?

— Nem! — mondja nevetve. — Az a Hotel Moldoviában van. Itt csak kötelen táncolnak és két majmuk is van.

Hála Istennek, gondolom magamban és megmagyaráztatom magamnak a szállodához vezető utat. A szállodával szemben egy kis zsidó vendéglőben beállítom a szekeret és azonnal átszaladok.

— Az első emeleten van a színház, de csak hat órákor nyitják.

— Nem tudna nekem egy komédiást megmutatni? — kérdem a pincért, aki ugyancsak zsidó volt, de nagyon nevetségesen volt öltözve: fekete kabátot és hátul két hosszú farkat hordott.

— Miért? — kérdi.

Én nem akarom neki bevallani és csak tovább kérem. Ő azonban egyre azt kérdi, hogy miért akarom ezt tudni?

Erre azután kirukkolok vele. Az embert csak úgy rázza a nevetés, megragadja pajeszeimet és ezt mondja:

— De ezeket még jobban meg kell csavarnod, ha azt akarod, hogy az igazgató felvegyen.

Ebben a pillanatban egy hosszú d á c s (modern ruhába öltözött zsidó: deutsch) megy el előttünk és fel akar menni a lépcsőn.

— Igazgató úr! — mondja neki a pincér. — Itt van egy új tag!

És elmondja, hogy mi a kívánságom. A d á c s erre jól megnézett, ijesztő arca volt, halavány, borzalmasan sovány, simára borotvált, úgyhogy félig sárga, félig kék színben játszott, óriási orra volt, szúrós csillogó szemei és hozzá állandóan rángatózott az arca.

De amikor megkérdi: — Igaz-e ez? — nem ijedtem meg, hanem nyugodtan azt mondtam: — Igen! — és mindent elbeszéltem neki.

Felvezetett egy első emeleti szobába, ahol egy kövér asszony ült és éppen fehérre mázolta be az arcát.

— Eulália, — mondotta — hallgass csak ide!

— Hát mutasd meg, — szólt hozzám — hogy mit tudsz, mivel érdemelted meg a pojáca nevet.

Összeszedem hát minden bátorságomat, és hozzáfogok történeteim elmondásához. Egyiket a másik után adom elő. Az úr az asszonyra néz, az asszony az úrra, de nem nevetnek, mint ahogy a hallgatóim szokták, de azért mégis azt hiszem, hogy tetszik nekik.

— Elég! — mondja a férfi és beszélni kezd az asszonnyal. De mert németül beszéltek és hozzá igen gyorsan, csak igen keveset tudtam ebből megérteni.

— Hát mit gondolsz te magad, van-e talentumod? — kérdi végül tőlem a férfi.

Akkor még nem értettem meg, hogy ez mit jelent és azt hittem, hogy azt kérdi, hogy van a t a l e s z e m (imaköpeny).

— Nem, — válaszolom tehát — de ha majd megházasodom, akkor majd a menyasszonyom ajándékozni fog egyet.

Ezen a válaszon elképednek, de azután elkezdenek nevetni és az úr újra kérdi:

— Azt gondolom, hogy vajjon te mit tartasz magadról: való vagy-e komédiásnak?

— Természetesen — felelem. — Én? Higyje el nekem, hogy nem volt még ember, aki nálamnál alkalmasabb lett volna.

— Hát ezt majd meglátjuk, — mondja mosolyogva — itt van egy jegy, nézd meg ma este az előadást és azután gyere be az étterembe.

Még egy jegyet kértem az én Smulém részére

is, szépen megköszöntem és mint egy örült roham-
tam le a lépcsőn, az én vendéglőmbé.

Smulét könnyek között találtam. A gyermek
félt egyedül az idegen városban. Amikor azt mon-
dom neki, hogy este jöjjön velem a színházba, el-
kezdett még jobban sírni és kijelenti, hogy ez egy
rossz szórakozás, nagy bűn, nem tart velem és
azonnal el akar menni.

— Jól van, — mondom — maradj itthon. De
hogy azonnal befogjak? Az egész világért sem!

Mert el sem tudom mondani, hogy milyen jól
éreztem magam, mintha valaki ezer forintot aján-
dékozott volna nekem, vagy pedig sok bort ittam
volna!

Igy tehát egymagam szaladgálok fel s alá, amíg
beesteledik, a Hotel Moldovia előtt és a szívem
úgy ver, mintha ki akarna szakadni.

Végre beengedtek a terembe, én voltam az
első és a legelső sorban akartam leülni, de az én
helyem a középben volt egy padon. Éppen meg-
gyújtották a csillárokat és én jól megnéztem ma-
gamnak a terem berendezését. De ez nem lepett
meg túlságosan, hiszen szinte úgy nézett ki, mint
a mi imaházunk. Lenn padok a férfiak számára,
fenn pedig két karzat a nőknek, előtttem pedig egy
nagy függöny, ép úgy, mint a színpadon, a frigyszek-
rény előtt. Csakhogy itt nem volt ebben a „Kelet”
szó behímezve, hanem meztelen gyermekek voltak
rajta, akik bukfenceket hánynak.

Később, amikor az emberek már lassan gyűlni
kezdtek, látom, hogy mégis nagy különbség van a

kettő között. Először is, ezek finom d á c s o k voltak, másodszor a férfiak is felmentek az asszonyok karzatára, az asszonyok pedig leültek a férfi ülésekre.

Ekkor hirtelen a függöny előtt megszólalt a zene. Egész víg muzsika volt, mint egy tánc. De nekem nem volt túlságosan táncos kedvem. Természetesen nagyon örvendtem, de emellett mégis elszorult a szívem.

Végre felmegy a függöny. Egész különös, mintha magától ment volna fel, mert nem lehetett látni, hogy ki húzza.

— Egy ucca — kiáltom, úgyhogy az emberek rám néznek és elkezdenek nevetni. Valóban úgy tetszett nekem, hogy itt egy várost lehet látni, házakat, tornyot, hidat. Azután három ember jött ki, mind a három feketében, kifestett arcukra nagy álszakáll volt ragasztva.

Elkezdnek beszélgetni; én csak annyit értettem meg, hogy jó barátok és üzleti ügyeikről tárgyalnak. Az egyikük bizonyára a legelőkelőbb lehetett, mert prémes kabátot hordott és az emberek mindig körülötte forgolódtak. Antonnak hívták, mint a barátomat, a kerületi elüljáró kocsisát. Ez az Anton selypített és úgy bólogatott a fejével, mintha nagyon szomorú lenne.

Azután még több barátja jött be, közöttük egy ifjú, szőke szakállal. Ez kölcsönt akart Antontól kérni. És ekkor derült ki, hogy mért volt Anton szomorú: neki sem volt pénze. Mindannyian kimennek, amire egyszerre a város ingadozni kezd

és hirtelen a levegőbe emelkedik. Hát minden csak vászonra volt festve! És a város helyett egy szép szobát látunk, két bájos lány áll ott és egymással beszélget.

Természetesen — miről beszélnek a lányok? — A házasságról beszélnek! De az öregebbnek senki sem tetszik, mindenkit csak szid. Az egyik igen víg, a másik igen szomorú, a harmadik igen okos, a negyedik igen buta. Akárcsak Panna Valéria, a kopeincei intéző lánya.

— Vigyázz, — gondolom magamban — nehogy te is úgy járj, mint ő és a végén hoppon maradj! Az igaz, hogy szép vagy, de ez sem tart örökké. — Ekkor, beszélgetés közben, hirtelen mindketten kiszaladnak és megint előttünk a város.

A szőke jön be egy öreg zsidóval. Azonnal azt gondolom magamban: most a zsidótól akarja a pénzt kölcsönkérni! Valóban így is van, három-ezer aranyat kér, kevesebbet nem is fogadna el. És Anton — mondja ő — fog érte kezeskedni.

— Romlott hall — gondolom magamban — hiszen annak az Antonnak sincs pénze. Az öreg zsidó, ha van egy kis esze, előbb bizonyára információt fog kérni Anton felől. De ekkor Anton maga is odajött és ő is rábeszéli a zsidót. S á j l o k -nak nevezte, mert egy keresztény sohase tudja a zsidó nevet jól megjegyezni. Az öreget bizonyosan S á j e -nak (Jezsajás) hívják.

De Sájlok nem akar adni.

— Hol van a kezesség? — kérdi. — Mire fel adjak én háromezer aranyat?

Azután meg szemrehányást tesz Antonnak, hogy előbb leköpte és különben is rosszul bánt vele.

— Istenem, — gondolom magamban — ez az Anton bizonyosan lengyel lehet. Ezek mind így csinálnak, de ha pénzre van szükségük, akkor hozzánk jönnek, alázatosak és hízelegnek.

Tehát az emberek össze-vissza beszélnek; nem tudok mindent megérteni, mert ez a S á j e sem úgy beszél, mint egy becsületes zsidó, hanem németül, csakhogya az orrán át és egyre bólogat a fejével.

Ráfigyelek és nem tudom, mért tetszik nekem olyan ismerősnek. Egyszerre azután felismerem: ez ugyanaz a d á c s, aki délután velem beszélt, csak most álruhában van és bemázolta magát.

— Istenem! — kiáltok fel meglepetésemben — az igazgató!

Az emberek mind felém fordulnak és nevetnek.

— Mi van ezen nevetni való? — kérdem — hiszen valóban az igazgató.

— Pszt! Pszt! — mondják az emberek.

Erre elhallgatok és figyelem, hogy mit beszél S á j e tovább. A háromezer aranyat tényleg oda akarja adni, de ha Anton nem fizet, akkor a zsidó egy fontnyi húst kívághat belőle.

— Bűdös hall! — gondolom magamban megint. — Hát miye van S á j e n a k abból a font húsból. Nekem egyáltalán nem tetszenek az ilyen dolgok. Ez csak r i s e s z t (zsidó gyűlölet) csinál. Azután

pedig a kerületi előljáró úgy sem fogja megengedni, hisz az is keresztény.

De Sája szalad a pénzért és amikor már künn van, megint leesett a függöny a meztelen gyermekkel és megint megszólalt a zene.

Még nincs vége, gondolom magamban, és ülve maradok a helyemen. Az emberek jól megnéznek, suttognak és nevetnek, de én ezzel édes-keveset törődtem. Egy öreg úr ült mellettem, aki megkérdezte:

— Ön bizonyára most van először színházban?

— Hát persze, — feleltem — hát lehet ilyet Barnovban mindennap látni?

— Tehát Barnovból való?

— Igen, Szendernek hívnak, a Szimchénél, ha talán tetszik ismerni, a fuvarosnál szolgállok.

— Nem volt még szerencsém hozzá.

— Szerencséje? — kértem. — Az én Szimchémet bizony mindenki ismeri, ehhez nem kell semmiféle szerencse.

De közben a függöny megint felment.

Megint a város. Egy fiatal legény jön elő, aki úgy van felöltözve, mint valami bolond, arcokat vág, mindenkit kifiguráz, még az öreg vak apját is, ami nekem egyáltalán nem tetszett. Elbeszéli, hogy Sájénál van szolgálatban és szidja a gazdáját. Ilyen csirkefogó! Zsidó kenyerét eszi és még szidni meri! Természetesen ezen nem csodálkoztam. Például Jankó is, a Doktor Schlésinger kocsisa, az is ép ilyen!

Erre megjelenik Sájé leánya, egy egész szép leány, de olyan romlott, amilyen, hála Istennek, Barnovban egyetlen zsidó gyermek sem. Hát a szolgálával együtt kineveti az apját, de amikor Sájé jön, szemtől szembe engedelmes és alázatos.

De mit tesz azután, amikor Sájé elment? Fiúnak öltözik át, magához veszi apja kincseit és amikor a keresztény szerelmesen megérkezik, vele együtt megszökik.

— Szégyen és gyalázat! — Fel voltam háborodva, szét tudtam volna ezt a lányt szakítani. Amikor a mi gazdag Mose Freudenthalunk Eszter leánya egy huszárral megszökött, nem szidta az öreg apját és otthagya a pénzét. Az emberek tapsoltak és kiabáltak:

— Nagyon jó! Brávó!

Én azonban ezt kiabáltam:

— Rossz lány! El kell verni!

És erre megint nevetni kezdtek.

Csak amikor a város megint eltűnt és megint a szoba jött a két víg leánnyal, akkor jutott eszembe, hogy csupán játék.

A lányok megint nevettek és több úr volt náluk látogatóban, közöttük az egyik feketére mázolt arccal és valami ládikóról beszéltek. És megint a ládikóról. Nem figyeltem oda, mert ugyan mi közöm nekem az ő ládikójukhoz. Arra kellett mindig gondolnom, hogy mi lesz Sájéval és lányával, vajjon a lány bűnbánóan vissza-e fog térni, mint Eszter Freudenthal tette, hogy az apja háza előtt haljon meg.

De egész másképpen történt.

Először két úr sétált be és nevetve beszéltek el, hogy Sáje félőrülten szaladgál a városban. És azután ő maga is bejött, halványan, zavarodottan, de ez a két galgans (csirkefogó) még jobban mulatott rajta.

Elbeszéltek neki, hogy Anton üzletei nagyon rosszul állanak, úgyhogy nem fog tudni fizetni és megkérdezték, vajjon ragaszkodni fog-e a kikötött font húshoz.

— Igen — mondotta az öreg és elkezdett a zsidókról és a keresztényekről beszélni. Amikor arról beszélt, hogy bennünket a keresztények olyan keservesen üldöznek, velőmig, csontomig hatott és szívem mélyéig megrázott. Eddig nem nagyon gondolkoztam magunk felől és a lengyelekről és úgy hittem, hogy ez így van rendjén. De most kinyíltak szemeim és láttam azt a sok véres igazságtalanságot, amelyet el kell szenvednünk. Oh! hogy beszélt az öreg! Milyen szavak! Milyen hang! Hol sírt, hol a fogát vicsorgatta, a teremben halálos csönd volt és a szemekben könny ült.

Egy másik zsidó jön be, hol Antonról, hol a leányról beszél és Sáje valósággal reszketett a dühtől. Ép úgy fájt a szíve az aranyakért, mint a leányáért.

Eleinte csodálkoztam ezen, de azután azt gondoltam magamban:

— A pénz az pénz, de egy lány, aki megszökik az apjától, az nem leány többé!

Most már harmadszor megint a szobát látjuk a

lányokkal. Most a szőke is velük van, felnyit egy ládikót, — esküvőre készül.

— M a z e l t o v ! (sok szerencsét) — kiáltom, de ugyan mi közöm hozzá?

Végre megint felmegy a függöny. Sájé és Anton a bírák előtt állanak. Soha életemben úgy nem figyeltem, mint akkor, de még ma sem tudom megmondani, hogy kinek volt igaza és kinek nem. Azt hiszem, hogy a kereszténynek is, a zsidónak is igaza volt és egyiküknek sem volt igaza.

Különös történet.

Először Sájé beszélt:

— Anton aláírta nekem ezt a váltót, amely szerint egy font húst kivághatok belőle, ha nem fizet. A jogomat akarom!

A bíró egy öreg ember, nagy pocakja van, de azért, hogy ne is mondjam, — buta fickó.

Nincs bátorsága arra, hogy ítéletet hozzon és így egy öreg ügyvédet hivat magához. De az öreg helyett egy fiatal ügyvéd jön, a hangja egész vékony és amikor jobban szemügyre veszem, hát látom, hogy: egy nőszemély! — az egyik víg leány. Ez kezd most beszélni:

— Sájének igaza van, — mondja — de legyen könyörületes.

De Sájé nem akar engedni, elvesztette a pénzt, megcsúfolták, komiszul bántak vele és még hozzá könyörületes is legyen? Ez igazán túl sok lenne. Igaza van! — gondolom magamban. Ekkor azonban Anton szőke barátja odakínálja neki a

háromezer aranyat, a kétszeresét, a háromszorosát, de Sáje nem akar egyebet, csak a fontnyi húst.

Ez már nem tetszett nekem. A pénzét visszakapta s hozzá háromszorosán, ugyan mije van abból, ha Anton meghal? Könyörögnek hozzá: ne legyen engesztelhetetlen. Éreztem, hogy ez nem fog jól végződni. Mert először is: ez valóban utálatos volt Sájétól, és azután — egy zsidó a keresztény bíróság előtt... — sajnos, mi Lengyelországban tudjuk már, hogy ez mit jelent.

Valóban!

A lány végül ezt mondja:

— Egy font húst kivághat ugyan Sáje, de ha egyetlen csepp vért is kiont, az egész vagyonát elkobozzák. — Ez aztán a fej! Vaskoponya!

Most azután nagyon kíváncsi voltam, hogy mit fog Sáje tenni. Azt hittem, azt fogja mondani:

— Rendben van, hadd menjen rá vagyonom, de a jogomat akarom!

Ugy gondoltam, hogyha már olyan kemény ember, akkor ez illik hozzá. De ő?! Most már szívesen elfogadná a háromszoros pénzt is.

Azonban még az egyszerest sem akarják neki megadni. Itt kezdődik a keresztények igazságtalansága és nem is ér véget. Mert mit mond a lány?

— Mert te egy keresztény életére törtél, halj meg tel!

Hogy az életére tört? Hát mért írta alá Anton a váltót, hogy engedhette meg a bíróság, hogy egy ilyen váltót be lehessen perelni. Most jut ez nekik eszükbé?

Sáje csür-csavar, de ez már nem segít rajta. Csak akkor ajándékozzák neki az életét, ha megkeresztelkedik és vagyonának a felét Antonra hagyja.

Valóban ezt nagyon jól csinálják! Nem elég, hogy kölcsönkérik háromezer aranyat, nem elég, hogy nem fizetnek, és még ezért a nagy fáradtságért jutalmul a húszszorosát kapják meg?

És Sáje?

Sáje engedelmeskedik és me s ü m e d lesz.

Nem tudtam hinni a szemeimnek, — felugrottam és az öklömmel hadonáztam.

— Ilyen igazságtalanság! — kiáltottam — ezt nem tudom tovább nézni! — Szerencsére az emberek már mind felállottak, mert különben megjárhattam volna.

De én mindenkit megelőzve, lerohantam a lépcsőn és fel és alá szaladgáltam a hotel előtt.

Hol a forróság öntött el, hol a fogaim vacogtak, soha életemben nem voltam még ennyire izgatott.

— Istenem, — gondoltam magamban — mit nem adnék azért, ha ebben a játékban a Sáje lehetnék. De akkor egész másképpen járnék el. Vagy azonnal engednék, vagy pedig egyáltalán nem.

A játékosok közül egyedül ez az ember tetszett nekem. Anton nem lettem volna, még kevésbé a szőke. Természetesen ezeket is máskép csináltam volna, mint ezek a d á c s o k. Az az Anton például, mindig, amikor halálosan félt, vagy pedig megmentették, ugyanazt az arcot vágta. Vagy pedig a

szőke aki mindig vidám volt, még akkor is, amikor a barátja olyan nagy veszélyben forgott.

— Rossz pojácák... és ezt meg kell az igazgatónak mondanom!

Bementem az étterembe.

Tele volt, de végre megtaláltam őket. Egy csornó úrral és asszonnyal egy hosszú asztalnál ült és a kövér mellette. Ugy látszik, már mesélhetett rólam, mert amikor bejöttem, így szólt:

— Nézzétek csak... itt van a múzsa legifjabb gyermeke.

Ezen nagyon elcsodálkoztam.

— Bocsánatot kérek, — mondtam — az anyámnak csak egy fia van. Roselnek hívják és ő bérli a barnovi vámot...

Mindenki nevet, de a direktor megkérdi.

— Nos, tetszett?

— Igen is, meg nem is! — felelem. — De mondja meg nekem azonnal: zsidógyűlölő-e maga vagy nem?

— Miért? — kérdi meghökkenve.

— Mert nem tudom magam kiismerni. Ha ellensége a zsidóknak, mért beszél olyan szépen arról az igazságtalanságról, amelyet a lengyelektől el kell szenvednünk? Ha meg nem gyűlöli a zsidókat, akkor miért viselkedik a végén olyan különösen? Előbb olyan keményszívűen, azután pedig olyan gyáván? Tudja-e, hogy mit mondanak erre? Hogy minden zsidó ilyen!

— Kedvesem, — mondja ő — ezt a költő írta így.

— Kicsoda? — kérdeztem.

— Az az ember, aki ezt mind kitalálta és a szavakat feljegyezte.

— Hát ezt nem fejből csinálta, amint azt én és mások a purimi játékban szoktuk?

— Nem — mondja és megmagyarázza a dolgot.

— Rendben van, de maga bizonyára ismeri a költőt. Zsidógyűlölő-e az vagy sem? Mindannyian — kivéve az igazgatót — bömbölnek a nevetéstől.

— Már háromszáz éve halott, — mondja komolyan — de a kérdésedre mégis választ tudok adni. Nemes, nagy ember volt és ezért belátta, hogy milyen igazságtalan, ahogy a zsidóval bántak. De abban az időben a zsidót mindenütt úgy gyűlölték, ahogy most egyedül nálatok... és ezért kedvébe akart járni az embereknek és úgy fejezi be a játékot, hogy a zsidót megvessék és kinevessék.

— Dehát akkor mért nem csinál ő egy jobb befejezést?

— Isten mentsen! — mondotta, talán egyszer be fogod majd látni, hogy ez milyen nagy bűn lenne. De hogy tetszett neked a játék?

— Tetszett is, meg nem is, — mondom és elkezdek beszélni róla, Antonról és a többiekről és utánuk is csinálom.

Először kinevetnek. Az emberek mind felállanak a teremben és körülvesznek bennünket.

És azután úgy gondolják: bizony, ez nem buta! És csodálkozva néznek némelykor rám.

— Holnap kilenckor gyere el hozzám, — mondja végül is az igazgató.

Visszamegyek a vendéglőmbé. Smule már alszik. Én is lefekszem, de a szememet nem tudtam becsukni.

Végre megvirradt, elgondozom a lovakat, megigazítom a szekeret és elmegyek az igazgatóhoz.

Éppen a kávénál ült, nagy vörös köntös volt rajta, a kövér mellette ült és a feje tele volt papírgalacsinokkal.

— Hallgass rám, — mondotta. — Te ugyan nem jöttél rá, de én is zsidó vagyok. Természetesen más országból, Poroszországból való. De nemcsak azért akarlak pártfogásomba venni, hanem azért, mert te valószínűleg nagy tehetség vagy. Hogy az vagy-e valóban, hogy valóban alkalmas vagy-e a színpadra, nem tudom biztosan. Ugy, ahogy most festesz, senki sem tudná biztosan megmondani. De, Istenemre és becsületemre, amennyire ezt én most már megtudom ítélni, a legnagyobbban alkalmas vagy, jobban mint én, vagy embereim közül bármelyik is. Ha idősebb lennél, vagy nyugodt, kellemes életed lenne, akkor ezt nem mondanám így meg a szemedbe. De mert kocsis vagy, nincs veszteni valód. És ezért, ha az elhatározásod komoly, tanácsadód akarok lenni és segítségedre leszek.

— Ahogy ilyen szépen beszélt velem, a szemeimbe könnyek gyűltek.

— Ezerszer köszönöm! — akartam mondani, de nem tudtam egy szót sem szólni. Végre összeszedem magam és mondom:

— Holnapután megint visszajövök és akkor végleg itt maradok.

— Nem, — kiáltotta — még nem szabad ebbe a vídám, bizonytalan életbe belesodródnod. Az Istenért, nem! Maradj két évig otthon és tanulj meg németül olvasni, írni és beszélni. Ez a legfontosabb. Azután meg a legszükségesebbet is tudnod kell. Van erre Barnovban alkalmad?

— Ha okvetetlen meg kell lennie, — gondolom — úgy majd csak lesz valahogy.

— Rendben van, — mondja — én minden télen októbertől márciusig itt vagyok, de két év előtt nem akarlak látni. Ha azonban írsz, ennek örülni fogok. Nadlernek hívnak, Adolf Nadlernek. És most... Isten veled!

— Isten legyen magával is, hisz maga olyan jó, — mondom könnyes szemmel. — Még fog rólam hallani!

Elmentem, felpakkoltam az én Smulémat és visszamentem Barnovba.

HETEDIK FEJEZET.

Teljesen más ember volt Szender, amikor nyomorúságos szülővároskájába visszaérkezett. Bár még hébe-hóba megengedett magának néhány vad tréfát, a valóságban azonban ez csak terveinek takarója volt. Valami vad akaraterő lett benne úrrá most, amelyet pár nap előtt nem is hitt volna magáról és még kevésbé más. Lelkének minden vágyódása megfeszült olyan keményen, olyan erősen, hogy szinte belesajdult: olyan titokzatosan, mintha valami idegen, földöntúli kéz ragadta volna meg. Szívének e minden izzása ellenére kifelé még ravaszabb, még elővigyázatosabb és meggondoltabb lett.

Senki sem tudott meg semmit az igazgatóval folytatott beszélgetéséről. Talán inkább ösztöne, mint a megfontolás volt az, ami értésére adta, hogy ez csak megakadályozhatná útjában. Azután pedig:

— Az imaházban, a Tóra előtt is lóg egy függöny, — szokta volt később erről mondani — és az én tervem az én Tórám volt...

Azt is megértette, hogy mint kocsis nem igen

sajátíthatja el a német tudományt és ezért azzal állt az anyja elé, hogy ezt a nyugtalan életet már nem bírja tovább.

Rosel asszony ezt nagy örömmel hallotta és hamar beleegyezett, hogy foglalkozását abbahagyja. Amikor azonban azt kérte, hogy Cernovitzba mehessen, ezt kereken visszautasította.

— Ugyan mit akarsz abban az istentelen városban? — kérdezte.

Erre azt válaszolta, hogy valamelyik kitűnő mesternél szeretné az órás mesterséget megtanulni.

— Jó, légy órás, — mondotta az asszony — de itt Barnovban.

Szender nem mondott ellent és amikor az anyja másnap közölte vele, hogy a városka legügyesebb órás mesteréhez, Joszele Alpenrothhoz adja be tanulni, nem tiltakozott ez ellen sem és belépett a műhelybe. Elhatározása azonban már sziklaszilárd volt: ha nem talál Barnovban valamirevaló német tanítót, akkor saját szakállára kimegy a világba, a vad idegenbe.

Ekkor megint valami különös véletlen, vagy legalább is az, amit mi, szegény rövidlátó emberek annak szoktunk nevezni, avatkozott be az életébe.

A város bejáratánál az Uri uccától oldalt akkoriban egy hatalmas faház állott, amelyet istállók és szénakazlak vettek körül. A barakajtók fekete-sárgára voltak festve és a kapú felett ott díszelgett a császári sas.

A barnovi K. K. élelmiszerraktár volt ez,

amelyet három évvel ezelőtt, 1849 késő őszén a legnagyobb sietséggel építettek.

A vállalkozó, aki ezeket építette, Leib Rosenstengel volt Tlusteből. És annyira meggazdagodott ezen, hogy a következő évben már Leó-nak nevezte magát. Viszont ez volt az egyedüli áldás ezen az épületen. Mert ez a nyomorúságos épület sem szélről, sem hidegtől, sem esőtől nem védett meg senkit és 1854 áprilisában, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá, a tavaszi szél egy szép éjszaka összedöntötte. Két katonát holtan húztak ki alóla, sokat nyomorékká tett és a vihar mérföldnyire hordta szét a legelőre a raktár darabjait, úgyhogy a barnovi parasztok, még hosszú idő múlva is az orruk alatt mosolyogva beszéltek a váratlan mannáról. Két hónapra ezután Leó Rosenstengel megkapta a Ferenc József-rendet. Hogy ezért, vagy pedig más hasonló érdeméért, — még ma sem lehetett megállapítani.

Abban az időben, amikor Szender mentort keresett magának, 1852 tavaszán, még állott ez a ház és az ételmezési iroda hivatalnokai laktak benne, nó meg egy „Flügel fur wesen“, ami a K. K. osztrák katonanyelvre lefordítva egy szakasz szekereszkatonát jelentett. Ez nem éppen elite-katonaság. A trén vagy a furbesz, ahogy ezeket hívják, inkább kocsis, mint katona és ezért más fegyvernem katonái mélyen lenézik. Olyan szolgálatokat kell teljesíteniök, amelyek ellen lázadozik a katonai büszkeség és csak kis függeléke a katonai hatalomnak. Ezért senki sem

megy szívesen a trénhez, hanem ez a csapattest többnyire olyan regrutákból tevődik össze, akik más fegyvernemre vagy testi, vagy szellemi gyengeségük miatt alkalmasak nem voltak, vagy pedig olyanokból, akiket meg nem felelő viselkedés miatt büntetésből helyeztek át ide. A furbes z így tehát a hadsereg áldozati báránya és amíg az ellenkezőjét be nem bizonyította, buta vagy csirkefogó számba megy. Különben ma már egész más-kép áll a helyzet, mint azokban a napokban, amikor még a „huszonöt“ volt az úr. És különösen mások most ennek a fegyvernemnek tisztjei, mint amilyenek elődjeik voltak a reakció mézesheteinek idején. Ezek nyers és derék, már idősebb emberek voltak, akik a közlegényi sorban kezdték a szolgálatot, húsz évig őrmesterek voltak, végül a tiszti patentet ehhez az ezredhez kapták meg, mert bizony a sajátjuk tiszti társaságába nem igen illettek volna be. Vagy ifjú uracskák voltak, akik addig csináltak könnyelmű adósságokat, vagy követtek el más csínytevéseket, amíg végül választaniok kellett: a trén és a kardbojt elvesztése között. Hogy azután milyen viszony van az ilyen legénység és az ilyen tisztikar között, arról beszélni is fölösleges. A fegyelmet nagynehezen fentartották, de csak azzal a csodával, amelyről akkoriban azt mondták: „A szent Haslinger“ (mogyorópálca).

Egy szép tavaszi szombat délután történt, amikor Szender gondolataiban elmélyedve, kísért a városból és már a Szereth hídján is túl volt.

A hársak alatt, amelyek a folyó mentén állanak, a promenádon, jól kiöltözött emberek sétáltak nagy élvezettel fel és alá. Ő azonban tovább ment, mert egyedül akart lenni.

Gondolatai nem voltak a legvidámabbak és vigasztalóak. Már két hete inaskodott Joszelénél, de a német bölcsesség mesterére még nem akadt rá. A zárda iskolájában természetesen tanítottak németül és Schlesinger doktor fiánál látott is egy ABC-s könyvet. A gyermek nagy büszkén arról biztosította, hogy ez ugyan csak a bölcsesség kezdete, de aki ezt egyszer megtanulta, az már a többit úgyis tudja.

Erre az iskolára természetesen nem gondolhatott komolyan. A doktor fia persze büntetlenül járhatott a dominikánusokhoz, mert az apja zsidó volt ugyan, de egyúttal d á c s is, igen tekintélyes ember. Őt azonban már csak azért is, hogy ez eszébe jutott, gazdája elcsapná, a rabbi megfenyítené, az anyja eltaszítaná magától és a hitközség félholtra verné.

Igy tehát egyetlen és jaj, nagyon kilátástalan reménye az lehetett, hogy egy olyan emberre talál, aki titokban megtanítja arra, amire szomjazik. Ilyen embert azonban nem ismert, vagy legalább is senki olyat, akihez fordulni merhetett volna.

Itt volt például a gazdag Grünstein, Slome Grünstein, a m e s ü m e d, akit azért neveztek így, mert ifjú korában német könyvekből bűnös tudományt tanult. Ez bizonyára sokat tudott, de beteg, törődött ember volt, aki most félénken távol-

tartotta magát az ilyen bűnöktől és nem szívesen vette, hogy ilyen törekvésére emlékeztessék.

Ott volt aztán a helység egyetlen magántanítója, Osner úr, egy sovány, mozgékony emberke, aki évről-évre ugyanazt a sárgás kabátot hordta és a jobbájában egy hatalmas dohányos szelencét. Ez az úr azonban elsősorban igen fecsegő természetű volt, aki aligha tudná a titkot megőrizni, másodszor pedig a tanításból él és talán egy óráért még harminc krajcárt is elkér, már pedig honnan vegye Szender ezt a rengeteg pénzt.

Még rosszabbul állott a helyzet Luizer Wonenblummal, a községi irtokkal. és Dovidl Morgensternnel, a „magánügynökkel“, vagyis a zugüggyvéddel. Ezek tudtak ugyan németül, mert ez hivatásukhoz tartozott, azonban nagyon pénzsóvárok voltak.

Röviden tehát: minél többet törte a fejét, annál szomorúbb lett, annál jobban megszilárdult benne az elhatározás, hogy Cernovitzbe menekül, — ez volt a Mekkája, — mert hiszen ott minden zsidó d á c s is. Nagyon kínos volt ugyan a számára, hogy az anyját el kell hagynia és a jó aszszonynak fájdalmat okoz, de ez nem akadályozta meg tervének keresztülvitelében.

— Elismerem, sokat tett érettem, — gondolta magában, — de ez a kötelessége, hiszen húsa és vére vagyok. Eleinte nagyon fog fájni neki, de azután, ha majd híres komédiás leszek, akkor nagy örömet fog ez okozni, nagy tiszteletben lesz ré-

szem és majd gondtalan életet biztosíthatok a számára.

Ahogy így gondolataiba elmerülve, mindent meghányt-vetett, bizonyára immár ezredszer azóta, mióta visszatért, — anélkül, hogy ügyet vetett volna rá, — olyan ösvényre tért, amelyet különben bizonyára elkerült volna.

A Szereth baloldalán, a Wygnanka nevű külvárosban, ahol parasztok és a legszegényebb zsidók laknak, egy magaslat emelkedik, amelyet messzi környékben a „barnovi hegynek“ hívnak. Ezt a nem túl magas halmot ezen a roppant síkságon már mérföldnyire látni lehet. A hegy tetején egy régi vár romja áll, Barnov tulajdonosának, gróf Bortynskynek ősi fészke. Csak a körfalak hatalmas kövei állanak még és a várudvaron a kápolna haláloszlopa, a kőkút pereme, — különben minden omladék és por, s a komor romok köré nem egy hátborzongató monda fűződik.

Nem éjfél tájban, hanem fényes napverőben egy asszony kóborol a várban... Magas, vékony asszony, régi idők ruhája rajta, s lassan, zümmögve, a karjaiban egy gyermeket babusgat. A gyermek nyaka körül azonban véres nyom húzódik és szemét többé soha fel nem nyitja, bárhogyan is csókolja és dajkálgatja is az anyja.

De ott látható a vidám kísértet is, aki ugyan csak nappal jelenik meg, egy ifjú jobbagy, aki azonban fejét nyaka helyett a hóna alatt viszi és szívesen kéreget mindenkitől, akivel találkozik. Így történt egyszer, hogy egy Fedko Zunteliak

nevű öreg, gazdag parasztot, aki Ó-Barnoból való volt, szintén megszólított és egy pipafüstre való dohányt kért tőle, egész barátságosan, mint testvér a testvértől. Az öreg Fedko akkor nagyon be volt rúgva, de amikor a kísértet hozzá lépett, anyyira megijedt, hogy tíz ugrással már le is ért a hegyről és hozzá, — teljesen józanon.

Harangszót is hallani gyakran a falak közül, — bim-bam — magasan és világosan cseng, messze, messze elhangzik a hangja. Am, aki hallja, dugja be jóhamar a fülét, mert a harang hangjának csúfos varázsa van, ha valaki hosszan elhallgatta, mi öröme sem telik többé az életben és a halál után vágyódik. Egyszer valaki megleste, ki a harangozója: ifjú barát, akinek sápadt, fáradt az arca.

A parasztok, hogy e szellemjárást elriasszák, a vár udvarán magas vörös keresztet állítottak fel a Megváltó képével és egy tábláskával, amelyen oroszul ez állott: „Uram, könyörülj meg a bűnösön!“ De a kereszt dacára mégis elkerülik a romokat, a zsidók meg éppenséggel; a kereszt miatt.

Szender is megrettent, amikor váratlanul a rom bejáratánál találta magát és gyorsan a meneküléshez látott. De azután elszégyelte magát, nő meg a kíváncsiság is hajtotta, hogy legalább egy pillantást vessen az udvarra.

— A pojáca nem fél semmitől! — mondotta félhangosan, hogy ezzel is bátorságot öntsön magába.

El volt sok mindenre készülve, de a legjobb akarat mellett sem talált semmi titokzatosra. A

széthullott falakon mély egyedülvalóság ült, a nap pedig elterpeszkedett a köveken és a közöttük vígan felszökkenő fűvön. Ezer szúnyog zümmögött aranyesővel a friss tavaszi levegőben, fehér lepkek körözték az udvar bokrait és a kápolna oszlopain verebek csiripeltek.

Az ifjú tovább sétált és amikor egyszerre az egész várudvar eléje tárult, csak nehezen tudott egy kiáltást elnyomni, szinte odagyökeredzett a lába. Ott, ott a sarokban, ott ült, ott a kápolna megett a fejnélküli kísértet és mellette a fűben a fénylő pallos.

— Seregek Ura, úzzed el azt, ki nem e földre való! — nyögte ijedten.

Ez az a megváltó sóhaj, amelyet a hívők részére írtak elő, ha valamilyen csudálatos helyzetbe kerülnének. A kísértet azonban nem hullott porrá és amikor mégis szemügyre merte venni, meg kellett állapítania, hogy nincs is olyan nagyon kísértetiesen felöltözve.

A kísértet ugyanis barnásszürke, kék hajtókájú katonazubbonyt viselt, k. k. lovaglónadrágot és sarkantyús csizmát. A pallós, recte kard mellett ott hevert a csákója is s ebből bátran következtetni lehetett a hozzátartozó fejre is. És valóban, amikor Szender felbátorodva most már jobban szemügyre merte venni, megállapította, hogy a fej ott van a rendes helyén, csak annyira lehorgasztotta, hogy alig lehetett észrevenni.

— Egy furbesz! — mormogta Szender meg-

könnyebbülve, — akkor bizonyára a szakácsné is a közelben van.

De nözeményt mégsem lehetett látni. A katoná mozdulatlanul ült, a fejét mélyen lehajtotta. Szender kíváncsian sompolygott közelébe és hirtelen, szinte elkiáltotta magát, mert az ember ölében egy könyvet tartott.

— A furbesz olvas!

Szender alig tudott hová lenni a csodálkozástól, mert valóban nem hitte volna, hogy egy furbesz erre a művészetre is képes.

A magányos olvasó annyira elmélyedt, hogy Szender felkiáltását nem hallotta és gyorsan lapot lapra fordított. A keskeny, beteges arcot pir öntötte el, a szeme ragyogott és most hirtelen felémelte a hangját és különös, magával ragadó hangon, mintha imát mondana, olvasta:

Ja, ja, die deutsche Fahne siegt,
Die halbe Aula ist ja dort, —
Der Windischgrätz trozt allem Mord,
Er hat Sie doch nicht unterkriegt,
Die Braven Wiener Studenten !

Will's Gott, so wird nun wieder bald,
Die teure Fahne aufgerollt,
Im Aulahofe: Schwarz-Rot-Gold,
Und lustig bald das Lied erschallt,
Von den braven Wiener Studenten !

Egyre hangosabban olvasott, egyre teljesebb és harsogóbb lett a hangja és az utolsó szavakat szinte ujjongva mondotta ki. De most hirtelen lehanyatlott a könyv és a kéz, mereven maga elé

nézett, majd hirtelen kezébe temette az arcát és hevesen sírni kezdett.

Szender egyre jobban meg volt lepve. A költemény szavaiból persze egy szót sem értett, de a katona meghatottságánál jobban érdekelte az a tény, hogy az olvasni tudott. Vonakodva lépett a síró emberhez:

— Engedje meg kérem, úgy szeretnék kérdezni valamit magától.

Ezeknek a szavaknak hatása hihetetlen volt. Szender valóban nem gondolhatta, hogy ez lesz a következménye. A katona halálos ijedten ugrott fel, arca halotthalavány lett és szemei majd ki-dülldtek.

— Mit akar! — kiáltotta végül és reszkető kezei görcsösen markolták a könyvet, mintha megkellene védenie valakitől.

— Istenem! — dadogta Szender, aki maga is halálosan meg volt ijedve, — hiszen csak kérdezni akarok valamit.

— Mit? Kicsoda maga?

A katona arca a félelemtől még mindig szürke volt és reszkető kézzel könyvét a csizma szárába rejtette el.

Ez visszaadta Szendernek a bátorságát.

— Mitől ijedt úgy meg? — mondotta fölényes mosollyal. — Hát rabló vagyok én? Hát le akarom magát ütni? Csak egy kérdést...

— Mit akar?

Szender azonban helyesebbnek tartotta, ha előbb megnyugtatta az ifjút.

— Semmiesetre sem rosszat, Furbész úr! Magának kardja van, nekem meg nincsen, én örvendek, ha nem bánt engem. Nézze csak, ma szombat van, s így én is sétálni mentem. Hát egyszerre csak látom magát, ahogy itt ül és olvas. Hát ezen nagyon elcsodálkoztam. Mert hát mit tesz különben egy furbesz, ha nincs szolgálatban? Elmegy Roth Moseléhez, ahhoz a csirkefogóhoz a korcsmába, mert hiszen máshová be sem eresztik és addig iszik, amíg csak az asztal alá nem issza magát. Gondolom magamban: „Különös egy furbesz lehet ez! Ezt már közletről is meg kell, hogy nézzem.“

— Nos, — ezt most meg is tette.

— Igen, és magának valóban egész más arca van, mint a többieknek, finom arca, jólelkű arca, becsületemre mondom. És ugye, nem fog haragudni, ha én, szegény zsidó fiú, valamit kérdezek. És ugye, lesz olyan jó, hogy felel nekem?

A katona lassan megnyugodott.

— Kérdezzen! — mondta szelíden.

— Azonnal! ... De miért magáz engem? Valóban, maga az első ember, aki így beszél velem. Én kocsis voltam és most inas vagyok egy órásnál, Szendernek hívnak és zsidó is vagyok, nekem azt mondják: te!

— Nekem is! — mondotta a katona és keserűen felnevetett. — Közlegény vagyok a trénerek-nél.

— Isten ments! — tiltakozott Szender. — Hiszen maga olyan ember, aki olvasni is tud. Ol-

vasni! És épp ezért szeretnék valamit kérdezni... tudniillik — tehát — olyan nehéz?

— Micsoda?

— Nos — hát német könyvet olvasni! És mennyi idő alatt lehetne megtanulni, ha az ember nagyon szorgalmas.

A katona megint nevetett, ez azonban már másfajta, jóindulatú nevetés volt.

— Pár hét alatt, — válaszolta. — Szeretne megtanulni?

— Én? Hogy én szeretnék-e? — kiáltott fel Szender szenvedélyesen, — hát van még a világon valami, amit úgy szeretnék? Semmi! Semmi!

— Miért?

— Mert — komédiás akarok lenni.

— Mi-i? — kiáltott fel meglepve a katona.

Ez a szó csak úgy kicsúszott a szegény Szender ajkán, de most az ember arcába nézett és dacára minden komorságának és szomorúságának, kék szemei, mint egy gyermeknek, tisztán ragyogtak. És ez felbátorította Szendert.

— Igen, — mondotta, — komédiás! Legalább egy embernek el kell ezt mondanom, mert különben agyonnyomja a szívemet.

És ennek a vadidegen embernek mindent elmondott, mindent.

A katona nyugodtan és komolyan meghallgatta s csak némelykor futott végig egy mosoly halavány, fáradt arcán. Amikor azután Szender befejezte történetét, mélyen felsóhajtott:

— Jól van, fiam, — mondotta, — rajtad szerencsére könnyebb segíteni, mint én rajtam.

Szender meg akarta kérdezni, miért, de ehhez már nem volt mersze; a katona arcán olyan mély fájdalom ült.

— De ugy-e, nem fog engem elárulni? — merte végül kérni.

— Nem. De te se engem.

— Én, — kérdezte Szender, — ugyan mit árulhatok én el magáról? Itt ült, olvasott és sírt. Bajtársai ott ülnek Moselénél és úgy viselkednek, mint a disznók, — ez csak igazán dicsőségére válhat.

— És ha te ezt valakinek elbeszéled és a kapitányom véletlenül megtudja, mit gondolsz, mivel fog engem megjutalmazni?

— Tudom is én? — bizonyára meg fogja dícsérni...

— Meg fog dícsérni?

A katona keserűen nevetett és azután lassan, szinte fogcsikorgatva mondotta:

— Ráfektet a padra és félholtra veret!

— Isten őrizzen attól! — kiáltotta Szender ijedten. — Olyan néma leszek, mint a sír! De — folytatta húzódozva, — legyen olyan jó és bocsásson meg, — ugyanis ezt nem értem. Nálunk, zsidóknál azért nem szabad német könyvet olvasni, mert a chaszidok azt mondják, hogy ez Isten ellen való véték. De hiszen maga nem zsidó, — vagy talán a katonáknak is megtiltották?

— A katonáknak? Nem. Legalább a legtöbbször nem. De nekem megtiltották.

— Egyedül magának?

— Nekem, és még néhány száz másnak, akiket ugyanaz az átok vert, mi engem.

— Átok? ... Hát ki átkozta meg magukat? Nálunk csak a rabbi átkozhat meg valakit. Magát is valami papi ember átkozta meg?

— Nem.

— Hát ki?

— A reakció.

— Hát az ki? — kérdezte Szender, — úgylát-szik, valami nőszemély lehet, — ahá, biztosan valami szerelem ...

A katonának, nagy szomorúsága ellenére, nevetnie kellett.

A fejét rázta.

— Nem?! Hát akkor legyen olyan jó és bocsásson meg, — jegyezte meg az ifjú szerényen, — de én igazán azt hittem.

— Nem volt ez semmiféle szerelem, — mondotta a katona, — és a reakció nem nőszemély. Ha azonban nőnek akarná az ember lefesteni, akkor a legocsmányabb boszorkánynak kellene festeni, kígyókkal a feje körül és kínzóeszközökkel a kezében ...

— Ezt nem értem, legyen jó, bocsásson meg.

— Te akkor sem értenéd meg, ha még olyan alaposan magyaráznám is meg.

— Hm! — vélte Szender öntudatosan, — én egyáltalában nem vagyok buta, — becsületemre! Egész okos vagyok! Próbálja csak meg, majd meg fogom érteni. Aztán pedig, — talán magával is ép-

úgy van, mint velem. Legalább e g y emberre van szüksége, akivel úgy beszélhet, ahogy a szíve diktálja.

A katona szomorúan bólintott.

— Ez mindenesetre nagy szerencse lenne, — mondotta lassan, — nagy szerencse, amelyre már oly hosszú idő óta és olyan keserűen várok... Halld tehát! Nem hallottál soha az Auláról?

— Ez megint úgy hangzik, mint valami keresztény asszonyszemélynek a neve, — mondta Szender vonakodva. — Nem, sohasem hallottam róla semmit.

— És a revolúcióról?

— Persze, hisz ez csak négy év előtt volt. A nagy revolúciót a császár adta, az emberek minden ablakba gyertyát tettek.

— Az a konstitúció volt.

— Az lehetséges, hogy ez is mellette volt, de nálunk úgy hívták, hogy revolúció. Én akkoriban még kocsis voltam és így bejártam az egész országot, mindenütt alaposan megnéztem a dolgot és úgy emlékszem rá, mintha tegnap történt volna. Úgy tavasz felé az emberek egyszerre majd megergültek az örömtől. Miért? A bécsi diákok bedobták kövekkel a császár ablakait, de a császár megbocsájtott nekik és még ráadásul a nagy revolúcióval is megajándékozta őket. Minden parasztból szabad ember legyen, a zsidóknak is ugyanolyan jogaik legyenek, mint a keresztényeknek, minden ember mérhet pálinkát és ültethet dohányt. És azt beszélték, hogy az adók is egyre kisebbek

lesznek és végül teljesen megszűnnek. Hogy milyen nagy öröm volt, azt el sem lehet mondani! Hát nem hallott erről?

— Oh, dehogy nem!

— Nahát! A lengyelek nagy szalaggal a mellükön, lovagoltak és kiáltották: „Most megint egy lesz Lengyelország!” Hát egyszerre csak megérkezett az írnok a kerületi parancsnokságtól és azt a parancsot hozta, mindenki fegyverkezze föl, hogy a császárt megvédje és a császárral együtt a revolúciót, mert a lengyelek el akarnak szakadni a császártól és a revolúciót is meg akarják támadni. Hogy mivel akarják megtámadni, azt tulajdonképpen senkisem tudta, de mindenki felfegyverkezett. ki szablyával, ki puskával, ki vasvillával és bár a szablyák tompák voltak és a puskák töltetlenek, mindenki félt a saját fegyverétől. És naponként korán reggel az egész községnek ki kellett gyakorlatra rukkolni és ezt az egészet „nacenál”-nak hívták.

— Talán „National-garde”-nak.

— Igen, — igen, a „Nacenal”. Sokat persze nem ártottak volna a lengyeleknek, szerencsére azonban itt voltak a parasztok is, ezek kiegyenesítették a kaszáikat és azt mondták: „Aki meg mer mozdulni a császár ellen, azt mi agyonütjük.” Erre a lengyelek hirtelen nagyon alázatosak lettek és azt mondták: „Az egész csak tréfa volt!” Sajnos, őszre kiderült, hogy minden egyéb is csak tréfa volt, — az egész császári revolúció, aminek olyan nagyon örültünk. A zsidó megmaradt zsidónak és épp olyan jogtalan volt, mint annak előtte; az adók

sem szűntek meg, sőt nagyobbak lettek, mint bármikor is azelőtt; aki dohányt ültetett, annak be kellett szállítania a császári magazinba és a pálinkamérés joga épúgy a földesúré volt, mint régebben. Csak a parasztok lettek szabadok és nem kellett többet robottal fizetniök. Úgy beszéltek, hogy a császár visszavette a revolúciót, mert a diákok újból szemtelenkedtek vele. Azután meg azt beszéltek, hogy a magyarok a mi katonáinkkal verekszenek és erre eljöttek az oroszok és amikor elmentek, már minden rendbe is jött és most minden nyugodt és néma.

— Igen, — mondotta a katona keserű nevetéssel, — minden nyugodt, akár a temető, és néma, akár a sír. De ha van Isten az égben, akkor megint hangos lesz minden, nagyon hangos, és akkor megint hallani fogsz a bécsi diákokról.

— Jó, énfelőlem... — mondotta Szender közönyös hangon, — de mi közünk nekünk, kettőnknek ehhez?

— Nekem közöm van a revolúcióhoz. Mert ez volt életem öröme és büszkesége és ez lett a szerencsétlenségem is. Ám halld. Én is ott voltam ama bécsi diákok sorában, akik — mint ahogy mondtad, — „szemtelenek voltak a császárral“. És ezért a szemtelenségért engem először halálra ítélték, azután pedig „kegyelemből“ életfogytiglani közlegénységre bedugtak a trénhez.

— Életfogytiglan?! — kiáltott fel ijedten Szender, — hiszen ez borzasztó büntetés! Bocsásson meg, de akkor bizonyára nagyon, nagyon szemte-

len lehetett. Talán, — bocsásson meg — talán betörte még egyszer a császár ablakait...?

— Isten őrizz! Soha!

— A mi kerületi előljárónknak háromszor is betörték! Vagy talán, — de hiszen ezt senki se merné megtenni — talán kinyújtotta rá a nyelvét?

— Isten őrizz! A császár iránti tiszteletünkkel nem volt ez az ügy semmiféle kapcsolatban. Talán egyszer ki fog derülni, hogy mi voltunk hűek a császárhoz, nem pedig üldözőink. De ezt persze nem értheted meg.

— Nem, — mondotta Szender, — de a büntetését nagyon megértem, nagyon szigorú. De miért kellett éppen furbesznek lennie? Hiszen ezek a legdurvább emberek!

— Hogy még súlyosabb legyen a büntetésem!

— És miért nem szabad könyvet olvasnia?

— Hogy idővel teljesen elállatiasodjam, megbutuljak és eltompuljak, hogy úgy tudjak engedelmeskedni, mint egy gép!

A katona kétségbeesetten a kezébe temette az arcát.

— Szegény, szegény ember, — mondotta Szender és könnyek gyűltek a szemébe, — maga valóban még sokkal inkább sajnálatraméltó, mint én. Mert én még nem tudom, hogy mi áll azokban a német könyvekben, de maga már tudja és mindent el kell felednie. El tudom magamnak képzelni. Nagy fájdalom lehet. Azután meg, — most közönséges furbesz, különben bizonyára már doktor lenne. Ugy-e?

A katona bólintott.

— És embereket gyógyított volna.

— Nem, a filozófia doktora, — professzor akartam lenni. Tanár az egyetemen.

— Tanár! — kiáltott fel Szender és a szemei csillogtak. — Oh, hogyha...

Félbeszakította, mert mégsem merte kimondani.

A katona barátságosan bólintott.

— Szívesen megtanítalak olvasni, — mondotta.

— Hogy helyes-e a célkitűzésed, azt természetesen én nem tudom eldönteni, de az a kis tudás semmi esetre sem fog megártani.

Szender összekulcsolta a kezeit.

— Köszönöm, — dadogta és a könnyek végigfutottak az arcán.

A másik megrázta a fejét.

— Nem, szegény fiam, — mondotta, — talán nekem kellene hálásnak lennem irántad, mert végre rátaláltam megint egy emberre, akivel kibeszélhettem magam, aki nem kínoz meg és ki sem csúfol. Azután meg, — oh, hányszor, hányszor álltam meg ott a hídon és hosszan, hosszan elnéztem az elfutó habokat. Mégis jó, ha az embernek valami cél lebeg a szeme előtt és azt mondhatja magának: van egy ember, ki vár reád, akinek hasznára lehetsz.

Szender komolyan bólintott. Alig értette meg, hogy mit gondolhatott a katona ez alatt, de azt az egyet tudta: ez egy jó ember, ennek nagy fájdalom van a szívében.

És ezért nem mert beszélni. A katona is hallgatott.

Szender végül mégis megemberelte magát és így szólt:

— Legyen olyan jó, bocsásson meg, — itt fog engem tanítani?

— Hát hol máshol? — volt a felelet. — Mindkettőnknek nagy érdeke, hogy senki se láthasson bennünket. Nekem minden harmadik nap nincs szolgálatom, akkor ide jöhetnék.

— Isten jutalmazza meg érte, — mondta Szender. — Szükségem van-e egy olyan ábécés könyvre, mint amilyen a doktor fiának van?

— Hát bizony, jó lenne.

— Jozsef Grün üzletében lehet kapni, harminc krajcár egy könyv. De én nem merek bemenni, mert meg fogják kérdezni, hogy mire kell az nekem.

— Nos, — mondotta a katona, — akkor majd menni fog ábécé nélkül is. A betűket ebből a könyvből is megtanulhatod, egyetlen könyvemből.

A csizmájából elővette a könyvet, egy kis megviselt borítékú, szakadozott könyvecskét.

— Ez imakönyv? — kérdezte Szender.

— Nem, de nekem több vigasztalást nyújtott, mintha imakönyv lett volna.

A zsidó tiszteletteljes álmélkodással vette a kezébe a könyvet és a címét kereste. Természetesen ott találta meg, ahol a héber könyveknél a befejezés szokott lenni, mert azokban a nyomás jobbról balra fut.

— Fordítva nyomták! — mondotta csodálkozva.

De még jobban csodálkozott, amikor lapozgatni kezdett a könyvecskében.

— Ez a legnagyobb pazarlás, — mondotta, — könnyelműség! Miért olyan rövidek a sorok, jobbról és balról is annyi hely van még?

— Ezek versek, — tanította ki a másik, — ezt egy nemeslelkű férfi írta, aki velünk együtt volt Bécsben. Ezt a könyvecskét Morvaországban kaptam egy derék embertől, aki megsajnált, amikor ott átmasíroztunk. Nagyobb ajándékot nem is adhatott volna! Ezt a könyvecskét mindig magamnál hordom, bár ehhez nagy merészség kell. Jaj lenne, ha valaki rájönne.

— Miért?

— Hogy miért? — nevetett a katona, — mert az a férfi, aki ezeket a verseket írta, ugyancsak azok közé tartozik, akik „szemtelenek voltak a császárral“. Csak a véletlen mentette meg attól, vagy hasonló sorstól, ami engem ért. És jegyezd meg magadnak: ez az ember is zsidó.

— Oh, hogy hívják?

— Moritz Hartmann.

— Szintén Lengyelországból való?

— Nem, Csehországból. Hittestvéreidről is nem egy jó szó van ebben a könyvecskében és te tanulni fogsz, hogy megérthessed.

— Jó! — bólintott rá Szender, — de a többinek még jobban örvendek. Mert a zsidó dolgokban, — tetszik tudni, — már most jól kiismerem

magam. Tehát holnapután, hétfőn, ebéd után, ide
jövök.

— Pontos leszek, — ígérte meg a katona.

Elbúcsúztak egymástól és más-más ösvényen
megindultak a város felé.

NYOLCADIK FEJEZET.

Igy tehát, bár ily különös módon, mégis teljesedésbe ment Szender vágya: Heinrich Wild, a volt bécsi légionárius, tanítója lett és Moritz Hartmann könyve: „Rheinchronik des Pfaffen Mauritius“ az ábécéje.

Egy ilyen tanítótól és egy ilyen ábécéskönyvből a pusztá olvasásánál sokkal többet lehet tanulni. A következő hónapokban a pojáca feje bizony meglehetősen zavart volt. Amikor pirkadni kezd, a friss napnak nehéz harca van az éjszaka árnyékaival, a szürkület páráival. Heinrich Wild nehéz munkára vállalkozott.

Azonban szívesen, legjobb ereje szerint és egyre növekvő szorgalommal tett ennek eleget. Nehéz lenne megállapítani, hogy a tanító, vagy a tanítvány volt-e az, aki jobban vágyott e magányos falak között megtartott órára. Különböző útakon kellett fellopózkodniok és bizony gyakran

nagy nehézségbe került, hogy észrevétlenül odáig eljussanak. Ennek ellenére mindig pontosak voltak, mert szerették egymást és mert azt nyujtották egymásnak, amire mindkettőjüknek olyan nagy szüksége volt: a tanítvány megértő és résztvevő szívet, a katona pedig e szegény zsidóifjú számára egy olyan idegen világba való belepillantást, amely után vágyakozott és eszközt annak a célnak elérésére, amely ama bizonyos nap óta világitó csillaga volt és éjszakáinak álma.

— Színház! — Hartmann rímes krónikájában egy szó sem volt erről. Ezek a rímek, amelyekben egy szabadságra szomjúhozó szív viharzik és sőhajt, áld és átkoz, csúfolódik és sír, remél és kétségbe esik, ezek a sántikáló, esetlen, de mégis olyan megragadó rímek szintén egy tragikomédiát jeleztek, de egy valóságost és valódit, amelyet az emberek csak röviddel ezelőtt éltek át és szenvedtek végig. A jelen vonagló élete nyilatkozott meg benne minden törekvésével együtt. Épp ezért Szender, tanítója nélkül egy szót sem tudott megérteni és a volt légionáriusnak bőven volt mit magyarázni, mert Szender, zsidó szokás szerint, egyre újabb és újabb kérdéseket adott fel. De bármiről beszéltek is, Goetheről, a frankfurti virstliről vagy az északi tengerről, Szender mindig megtalálta a módját, hogy áttérjen arra a kérdésre, amely gondolatainak középpontjában állott. Így egyszer a „Der arme Jude“ című költeményt olvasták együtt. Az elnyomott zsidó Kossuth sátrába lopózik és elviszi a diktátornak vagyona utolsó maradványát.

„Was mir geblieben, an Geld und Gut,
Und was ich gerettet: mein Leben und Blut,
Ich bring's fürs Vaterland heran,
Das ich in Ungarn neu gewann.“

Szendernek nagy öröme telt ebben.

— Ebből is látszik, — mondta büszkén, —
hogy mi, zsidók, hálásak vagyunk, ha jól bánnak
velünk.

Wild megerősítette e büszkeségében és rá-
mutatott arra, hogy a reakció megint megrövidí-
tette a zsidók jogait.

— Ez mind igaz, — vélte Szender. — De, —
tette hozzá, kissé vonakodva, — nem is olyan na-
gyon rossz és énnekem valóban nincs okom pa-
naszkodni.

— Hogyan? — kérdezte a másik elcsodál-
kozva.

— Nos, a zsidó most már — komédiás is lehet.

Egy más alkalommal a következő megragadó
hangú panaszdalt olvasták:

Umsonst lag Deutschland in Gebeten
Vor'm Gott der Freiheit auf den Knien —
Mein armes Wien, du bist zertreten,
Zertreten und gebrochen ganz,
Wie Saragossa und Numanz,
Und wie die Heimat der Karthager.

Ehhez a megragadó szöveghez a szegény diák-
nak saját emlékezetéből véres, megrázó képeket
kellett rajzolnia.

Az ifjú kipirult arccal hallgatta, a kezei ökölbe
szorultak. Azután mélyen elgondolkodott...

— Ez nagyon szép lenne, — mormogta, — az
emberek mind sírnának...

— Hogy mondod?

— Tudniillik, ha ezt a színházban el lehetne játszani. Akkor én volnék a diák, de az öreg munkás is, akiről beszélt.

— És ez minden, amit érzel? — kiáltott Wild felháborodva, — annyi vér, annyi könny és te nem gondolsz másra, csak arra, hogy miképen lehetne ezt lemajmolni?

Szender megrezzent és ijedten pillantott fel.

— Bocsásson meg... — dadogta, — de... nem értem.

— Hát nincs benned semmi részvét e nyomorúsággal szemben?

— Természetesen, — erősítgette Szender kissé sértődötten, — mit gondol rólam? Csak éppen arra gondolok: megérné a fáradságot, hogy utána csinálják...

Színház! Ami nem erre vonatkozott, az Szendert nem érdekelte, amiből hasznot ebből a szempontból nem meríthetett, az egyáltalán nem ösztökélte, vagy pedig nem szívesen tett annak eleget. Így például az írás eleinte elképzelhetetlen nehézséget okozott neki. Csak éjjel, bezárt kamrácskájában volt alkalma arra, hogy a tanítója által előrajzolt betűket lemásolja, hiszen nappal mindig vagy a mester, vagy az anyja szeme előtt volt. És így óráról-órára ott ült olajlámpácskája pislogó fényénél és fáradhatatlanul írta, írta a betűket, gyakran százszor is ugyanazt a betűt, vagy ugyanazt a szót. Bátran harcolt a fáradsággal, de azért egyszerre csak lecsukódtak a szemei és csak

arra ébredt fel, amikor az égő lámpabélnek egy darabkája a kezére esett és sebet égetett ki rajta. De ez csak mégis túlságosan kellemetlen volt neki és mikor egyik következő napon a várudvaron a katona előtt állott, alázatosan mondotta:

— Legyen olyan jó, — bocsásson meg, de okvetetlen szükséges, hogy egy komédiásnak szép írása legyen?

— Miért? — kérdezte Wild.

— Ezért! — és Szender rámutatott a sebére.

— Nos, — döntötte el a kérdést a tanító, — nem szükséges, hogy egy komédiásnak szép írása legyen, de, mint minden művelt embernek, olvashatóan kell írnia.

Szender jókedvűen bólintott. Ettől kezdve rendszerint csak egy félórát gyakorolta magát. Úgy gondolta, hogy olvashatóan írni különben is tud.

A legnagyobb kitartással feküldt neki az irodalmi német nyelv megtanulásának és ezt igen rövid idő alatt feltűnő jól elsajátította. Rendkívüli utánzó képessége nagy segítségére volt ebben.

Ahogy gyermekkorában tiszta rutén kiejtése Fedkóban gyanút ébresztett fel zsidó származása iránt, úgy tiszta német kiejtésén most a katona csodálkozott.

A dolog azonban nem ment olyan símán és meg volt a kómikus oldala is.

Wild ugyanis az alsó Inn völgyében született, ott nőtt fel és bár irodalmi német nyelven beszélt,

darabos tiroli dialektusa igen gyakran kirítt a beszédéből.

A helyes kiejtéssel Szender természetesen ezeket a különleges hibákat is elsajátította és így körülbelül úgy beszélt németül, mintha Jenbachban született volna, vagy pedig a katolikus hitegység más védővárában. Azonkívül, bár az ifjúnak meg volt a képessége arra, hogy a zsargonnak minden ferdeségét, ami a hangsúlyt és a kiejtést illeti, elkerülje, de német szókincse nem volt túlságosan gazdag, úgyhogy gyakran a maga jiddis szavait kellett használnia. Röviden tehát, Szender beszéde úgy hangzott, mintha egy tiroli a lengyel-zsidó dialektust beszélte volna.

Le sem lehet írni, milyen komikusan hangzott ez. A szerencsétlen katona, akit sorsa bizony nem arra rendelt, hogy vidám lehessen, gyakran valóssággal nevetőgörcsöket kapott, mialatt Szender sértődötten kiáltotta:

— De, kérem, pocsásson mek, te vagyok én egy német született?

Erre Wild elhallgatott, mert nem akarta tanítványát elkedvteleníteni és egyelőre nem tudott módot találni arra, hogy miképpen tudná kiejtését megjavítani. Talán ez magától lecsiszolódik, — gondolta magában — hogyha egyszer majd művelt emberek társaságába kerül. Annál nagyobb gondot okozott azonban az a vad zűrzavar, amely Szender koponyáját betöltötte és gyakran az a gondolat gyötörte, hogy vajjon Szender szá-

mára ez a különös tanítás nem jelent-e több rosszat, mint jót.

Az ifjú történelmi ismeretei csak a Bibliára és a negyvennyolcas eseményekre szorítkoztak és abból a ködből, ami e kettő között lebegett, csak Titus és Napoleon neve emelkedett ki. Ezek közül az első, mint a zsidók ellensége, a másik, mint a zsidók barátja, még a legeldugottabb gettó szögletében is halhatatlanságra tett szert. Ezek köré csoportosultak vad összevisszaságban Gager, Radovitz, Arndt és Robert Blum nevei. Idegen népekről és idegen országokról Szender szinte mitsem tudott és azt, hogy a föld gömbalakú és a nap körül kering, csak udvariasságból hitte el tanítójának. De amit egyszer, ha csak úgy véletlenségből is, megtudott, az meg is ragadt benne és ha belső célkitűzésével a legkisebb vonatkozásban volt, akkor sohse felejtette el. Így tanítójával egyszer a következő részletet böngészte át:

„Die armen „Magyarn“ haben's auch erfahren
Sie büßen heut, dass vor hundert Jahren
Sie ihr: „Moriatur pro rege“ riefen
Und froh in Tod und Verderben liefen,
Zu retten eine Fürstige Frau...”

Wild megmagyarázta neki, hogy ez Mária Teréziára vonatkozik és hogy a királynő a pozsonyi országgyűlésen miképpen lobbantotta lángra a magyar rendeket.

Szender figyelmesen hallgatta.

— Ez is szép játék lenne, — mondotta — hát ezt még senki sem jegyezte fel?

— Senki! — válaszolta Wild.

— És mindig csak a színházon jár az eszed, — korholta — azonkívül semmi sem érdekel.

— Mi szükségem van nekem a többire? — mentegetőzött Szender. — Különben most már sokat tudok: már négy nagy királynőt ismerek! Sába királynőjét, aki Salamon királyhoz ment látogatóba, Eszter királynőt, aki felakasztatta Hámánt, ezt a Mária Teréziát és azután az Erzsébetet.

— Miféle Erzsébetet?

— Az angol királynőt, aki Sakszburr alatt élt.

— Hát ezt honnan tudod? — kérdezte nevetve Wild.

— Amikor nekik elmondottam, hogy tetszett az a „Sájlok“ játék, azt mondták: Ezt egy angol írta, Nagy Erzsébet korában. Erről az angolról még mindig beszélnek, de a királynőt elfelejtették. Tehát a királynő élt Sakszburr idejében és nem megfordítva!

Az ilyen magyarázatok mégis bizakodással töltötték el a tanítót. Jó emlékezőtehetség, sok értelem, megható jóakarat: ez mégis csak megvolt benne és talán lassanként mégis csak kitisztul majd ez a kaosz. És új kedvvel fogott megint a munkához.

Ez a tanítás így azután megszakítás nélkül egész késő őszig tartott. A napok egyre rövidebbek és egyre hűvösebbek lettek, az októberi eső is megindult. Szomorúan ült a tanító és a tanítvány a kápolna egyik márvány eresze alatt, amely

némi védelmet nyújtott számukra és azon törték a fejüket, hogy a tél folyamán miként jöhetnének össze. Bizony a jó tanács itt drága volt, s akármennyit törték is rajta a fejüket, nem találtak megoldást.

Sajnos, ez a gond azonban teljesen feleslegessé vált.

Amikor ugyanis Szender október utolsó szombatján a vihar és eső ellenére a megbeszélrt órára a romokhoz ment, nem találta ott a katonát és késő estig hiába várt rá.

— Biztosan a rossz idő tartotta vissza — vigasztalta magát. De bizony gyenge vigasz volt ez, mert hiszen jól tudta, hogy ez eddig sohasem volt akadály.

És valóban, a következő kedden, — ragyogóan tiszta, szelíd őszi napon — megint hiába várt a tanítójára.

— Biztosan beteg — gondolta Szender szomorúan. És csak most eszmélt igazán rá, hogy mennyire megszerette ezt a szelíd, bánatos embert.

Elhatározta tehát, kinyomozza, hogy mi történt vele.

— Talán — gondolta — mégis csak be tudok valami ételfélét a kórházba csempészni, vagy talán pénzt is.

Ott ténfergett a katonakórház körül és azon gondolkozott, miképpen tudna mégis barátjával érintkezésbe lépni. Ekkor egy trénszerű embert látott arra jönni, akinek egyik keze kötésben volt. Hozzálépett.

— Kotródj innen, pütös sidó! — kiáltotta a katona mérgesen. Durva és buta arcú baka volt, aki a német nyelvet csak törve beszélte.

— Legyen jó, bocsásson meg... — szólt megint Szender alázatosan.

— Fogd be a szádat, kutja!

— De őrmester úr!... Nem akarna öt krajcárt keresni?

Ez hatott.

— Iken. Ad ide... sidó!

— De akkor legyen jó. és mondja meg, hogy kameradja, Heinrich Wild itt benn van-e?

— A kutja! — kiáltotta a katona és rákvörös lett a dühtől. — Összevákott a kartjával. Martint is összevákta. Az előlovast is összevákta...

— Isten őrizzen meg bennünket! — kiáltott fel Szender ijedten — hát ez hogy történhetett?

— Miért kérded ezt, sidó?

— Mert... — Szender megakadt, de azután gyorsan kivágta magát: — mert a pálinkáért adós maradt a pénzemmel.

— Ho, ho! — ordított a katona — nem kapol pénosz, sidó. Wild a priccsen van... kaput!

— Meghalt?! — kiáltotta Szender és vad fájdalom járta át a szívét.

— Ma még nem, de holnap, holnapután. Atkísérték a stápphosz, a kolomeai parancsnoksákra... atyon löni fokják...

— Agyonlövük! — jajdult fel Szender.

— Lázadó megvan, kutya megvan, átkozott megvan... kötél neki... nem becsületes golót.

— Dehát hogy történhetett?

Szegény Szendernek torkába akadt a szó.

— Előpp att ite öt krajcárt, sidó.

Miután megkapta a pár rézgarast, a katona következőképpen beszélte el a történeteket.

— Tudod, sidó... Wild alattomos macska volt, diák, átkozott. Soha víg, sohase lány, soha snapsz. Egyikünk sem tudta állani ki. A kapitány úr mindig mondotta: „Alattomos macska, hazáruló.“ Péntek este kapitány úr bejött a kaszárnyába, a hálóterembe és azt mondotta a trombitásnak: „Fujj riadót, látni akarom, hogy minden rendben van-e?“ A trombitás fujta. Mi mind felugráltunk, Wild is. Dehát hirtelen kiesett a könyv, amit az ingében hordott. Gyorsan el akarja rejtetni, de a kapitány észreveszi és kiáltja: „Ide a könyvvell!“ Wild olyan sápadt lesz, mint a halál. „Nem adom!“ kiáltja. A kapitány: „Katonák! Vegyétek el tőle!“ Mi rája rohanunk, de Wild felugrik az ágyra, kirántja a kardját, csapkod vele és kiáltja: „Aki hozzám nyúl, annak vége!“ De mi nem hagyjuk. Előbb rám csap a kardjával és azután Martint és az előlovast is megsebesíti. Végül mégis csak megfogtuk és összekötöztük. Amikor a kapitány a könyvet megnézi, megcsóválja a fejét: „A papokról szól, nem lehet eltiltva.“ De amikor aztán olvasni kezd a könyvben, reszket a dühtől és kiáltja: „A kutyát agyon kell lőni!“ Szombaton Wild ötven botot kapott. Ugy maradt ott, mint a halott. Ma reggel azt mondotta a doktor: „El lehet szállítani!“ A kapitány úr felrakatta a

szekérre, hogy a haditörvényszék elé vigyék Kolomeába, a parancsnoksághoz.

— És mi lesz vele? — jajgatott Szender.

— Mit kiapálsz, sidó? Keresztet vethetsz a pénszedre... sohse látod. Agyonlövik. A hazá-
árulót, az átkozottat.

A katona elment.

Szender úgy állt ott, mintha fejbekólintották volna, vagy mintha a villám csapott volna belé. A könnyek egyre csurogtak az arcán, de ő észre sem vette. A feje szédült, a szíve fájt, sajgott nagyon.

Nem akart hazamenni, de vissza sem akart menni a mesterhez. Így tehát kilopózott a városból és egy magányos helyen bevetette magát a magas fű közé s ott kisírta fájdalmát.

A barátját siratta. Csak amikor kissé megnyugodott, akkor kezdett magára is gondolni, arra, hogy most vezető és tanító nélkül áll. De most már nem sírt többé, nyugodtan és mindenre felkészülve, azon töpregett, hogy mihez fogjon. Este volt, amikor hazakerült.

Anyja megijedt, amikor ránézett.

— Mi bajod? — kiáltotta — halásápadt vagy.

— Semmi, — rázta le magáról — egy kis fejfájás. Holnap reggelre semmi bajom. Megígérem neked.

Ezt az ígéretét meg is tartotta.

Másnap reggel csendesen és nyugodtan ment a munkája után. Már tudta, hogy mit fog tenni.

— Már tudok németül olvasni, írni és beszélni — mondotta magában. — Ami nekem hiányzik, az a könyv. Ha fel tudom itt a könyveket hajtani, akkor maradok. Majd magam fogok segíteni magamon.

Most már azon töprengett, miképpen tudna könyvekhez jutni. Ez nagyon nehéz dolog volt, mert Barnovban csak nagyon kevés embernek volt német könyve. A városi orvos igen ember-szerető ember hírében állott, Slome Grünstein is szelíd, jóságos ember volt. „De — aggodalmaskodott Szender — talán az én törekvéseimet bünnösnek és balgának találják és mégis elárulnak.“

Egy másik út mégis okosabbnak és biztosabbnak látszott előtte. A városka, sőt az egész kerület legnagyobb könyvtára a dominikánusok kolostorában volt. Még abból az időből származott, amikor ez a rend nagyon gazdag volt és megengedhette magának ezt a fényűzést. Német könyv is volt ott, sőt hozzá feltűnően sok, és ezek között sok olyan, amelyek valóban nem illettek ez istenes könyvek közé.

Ennek különös oka volt. Amikor az ország osztrák uralom alá jutott, a bölcs katonai kormányzat, amely Ferenc József nevében és szellemében az országot kormányozta, nagy igyekezettel és szerencsével azon igyekezett, hogy minden lengyel kolostorba legalább két német papot helyezzen el. És ahol csak lehetséges volt, úgy ezek egyikét priornak tétették meg. Ennek természetesen megvolt a maga nagyon jól megfontolt oka.

A német papok érdekei ezekben a most nyert tartományokban egyáltalán nem különböztek a kormány érdekeitől. Így történt, hogy a tizen-nyolcadik század utolsó tizedében egy okos, kényelmes breisgaui barátocska, Pater Stephanus lett a barnovi kolostor priorja, aki negyven éven át töltötte be ezt a tisztséget. De ha még olyan lágy és könnyű is volt az a járom, melyet ez az Istennek tetsző foglalkozás rája és a barátokra rakott, nem érezte jól magát ebben az idegen országban és vigasztalásul hazulról annyi német könyvet hozatott, amennyi a kolostor pénzeszsákjából csak kitellett. A jó Stephanus szívesen olvasta a jó könyveket és hosszú sorokban állottak ott a klasszikusok, de még jobban szerette e jámbor kövér úr a rossz könyveket olvasni, ha azok különösen érdekesek voltak. Amikor azután halála után a páterek a könyvtárt leltárba vették, nem kevésbé ijedtek meg a könyvek miatt és nagy ijedtségükben minden ilyen könyvet többször is elolvastak. De azután lassanként megfeledeztek erről a különös kincsről és idők múltán Stephanus könyveit éppen olyan vastag por lepte be, mint a nehéz és jámbor fóliánsokat. És mert a kolostor egyre jobban elszegényedett, a páterek egyre alacsonyabb néposztályból kerültek ki, úgyhogy a végén alig lehetett a kolostor iskolája számára tanítóról gondoskodni, jóllehet nagyon szerény tudás volt az, amit itt napfényre hoztak.

A könyvtár ott állott tehát elhagyottan és a pókokon, s egereken kívül csak egyetlen ember

uralkodott a két magas, komor termen: Fedkó Haiduck, a régi majoros gazda és a mostani házmester volt ez, az az öreg hallgató férfi, aki valamikor a kis Szenderkót úgy szerette. Feladatának megfelelően, gondot fordított ugyan arra, hogy „semmi el ne tűnjék“, viszont nem érezte kötelességének, hogy tegyen valamit az ellen, ha a meglevő gyarapodik. És így a porréteg egyre sűrűbb lett és az egerek száma egyre nagyobb.

Ebbe a Fedkóba helyezte Szender most minden reményét, vagy még helyesebben ennek az embernek szép rézvörös orrába. Mint minden barnovi gyerek, ő is tudott a kolostor porladó könyvkincseiről és azt is tudta, egyedül Fedkótól függ, hogy ezekhez a könyvekhez hozzájusson.

— Egy ember, aki arca közepén ilyen orrot visel, nem lehet kérgesszívű, ha barátságos szóval és jó pálinkával közelednek feléje. És ezt a próbát már a legközelebbi napon megkísérelte. Az öreg a rendes kocsmájában kereste fel. Fedkó abban a sarokban ült, amely már évek óta a helye volt, csendben ivott és némán maga elé mosolygott. A magányos részegesek közé tartozott és a felesleges beszéd époly kevéssé volt az inyére, akár a víz, ha csak előbb meg nem égették.

— Ej, jó napot, kedves Fedkó! — kezdte el Szender barátságosan a beszélgetést, mialatt szíve az izgalomtól csakúgy kalapált. — Napról napra fiatalabb vagy, becsületesem, napról napra. Menynyi ideje is lehet, hogy nem csevegtünk egymással? Talán már egy éve is megvan! Akkor a bará-

tok majorjától Barnovba vittelek. Gyorsan vissza kellett térned, a nevenapod volt!

— Igen, igen — bólintott barátságosan az öreg, azután megint a pohár fenekére nézett.

— Olyan vígan elbeszélgettünk. Te a könyvtárban levő sok egér miatt panaszkodtál.

— Hm! — valóban.

— És azt kérdezted, nem tudok-e valamilyen szert ellene. Akkor nem tudtam. De nemrég biztos szert hallottam.

— Azt hiszem, tévedsz — mondotta Fedkó megfontoltan. — Én sohase akartam az egereket megölni. Minek? Hiszen ezek is Isten teremtményei...

— De hiszen szétrágják a könyveket.

— Fáj ez neked?

— Nem... igen... — dadogta zavartan Szender.

Ekkor azonban mentő gondolata támadt.

— Hagyjuk hát az egereket! — kiáltotta. — Ép most jut az eszembe, ma van kerek egy esztendeje, hogy együtt voltunk. Így hát ma a nevednapja van.

— Nem, kedves Szenderkó!

— Kár, — kiáltotta — oh, milyen kár. Ennek a napnak tiszteletére éppen egy üveg szilvóriumot akartam rendelni.

— Úgy, úgy! — Az öreg hosszan, lelkiismeretesen utána gondolt.

— Nem, — mondotta végül — bármennyire sajnálom is, ma nincs nevenapom.

— Akkor hát ünnepeljük meg előre! — kiáltotta Szender. — Hé, egy üveggel!

Felszolgálták a szilvóriumot. Fedkó lassan kiitta a színültig telt poharat és elégedetten csettintett a nyelvével.

Azután barátságosan ránézett az ifjúra és így szólt:

— No, most pedig megmondhatod!

— Mit?

— Hogy mit akarsz tőlem.

— Én? ... Hm! ... Valóban semmit.

— Csak az öreg Isten — mondotta Fedkó lassan és megfontoltan — és a fia, Jézus urunk tehetett csodát. Manapság azonban nem történik több csoda. És ezért a zsidó nem fizet szilvóriumot valakinek, ha nem akar tőle valamit.

— Hát igen! De nem fogsz elárulni?

— Én?

— Tudom, hogy nem vagy fecsegő természetű. És, hogy jó ember vagy, s nem fogsz engem szerencsétlenné tenni. Hát... a barátok könyvtárát szeretném megnézni.

Fedkó hosszan utánagondolt. Vagy öt percig. Végül is így szólt:

— Meg akartam kérdezni: miért? ... De ehhez nekem semmi közöm. Semmi, de semmi. Tehát: csak megnézni? Igen?!

— És könyvet akarok majd hazavinni és ha visszavittem, egy másikat.

— Nem! — jelentette ki az öreg rögtön és határozottan. — A világért sem, még öt forintért

sem. A prior azt mondotta: Fedkó, te felelsz érte, hogy semmi el nem tűnik. Én felelek érte.

— De hisz én visszahozom! Hiszen a kezeid között vagyok... egy szavadba kerül és szerencsétlenné tehetsz.

— Hogy semmi el nem tűnik! — ismételte meg Fedkó nyomatékosan és ha egy könyv nálad van, akkor — nincs a könyvtárban.

E logika ellen nem lehetett ellenvetést tenni. Szender mélyen felsóhajtott.

— De talán legalább annyit megtehetsz, — könyörgött — hogy naponként két órára bezárj a könyvek közé? És megígérem neked, hogy... hogy... akkor hetenként megünnepelem a nevenapodat.

Az öreg megint hosszan, nagyon hosszan elgondolkodott.

— Jól van — mondotta végül.

Szender fellelékezett. Megállapodtak abban, hogy naponta tizenkettőtől két óráig a könyvek között maradhat. Ezek voltak az egyedüli szabad órái. Fél-tizenkettőkor kezdődött a műhelyben a déli pihenő. Természetesen így nagyon kevés ideje maradt az evésre, de ugyan mit is törődött ő ezzel.

— Még egyet — mondotta Fedkó. — Azt hallottam, hogy a zsidók nagyon sok varázslatot tudnak. Nem azért, mert rosszak, hanem a vallásuk miatt. És ott bent nagyon sok szent könyv van. Nem fogsz te ott valami boszorkányságot elkövetni? És mi lesz, ha a Szentlelket kiűzöd a köny-

vekből és azután jön a prior és keresi, mert éppen szüksége van rá és nem találja.

Csak miután Szender efelől megnyugtatta és borzalmas esküvel megfogadta, hogy a Szentlelket nem kergeti ki, az öreg mégis engedett.

— Rendben van! Tehát holnap! Röviddel a déli harangszó után, a tatárkapúnál.

KILENCEDIK FEJEZET.

A „Tatárkapu“ a kolostor egyik hátsó kapuja volt. Elhagyott, kertek közötti uccácskába nyílt, ahol — esti szürkületben — a szerelmesek szoktak találkozni. Neve ama régi véres napokból maradt, amikor a tatárok, a lengyelek és a törökök közötti határvillongások során megszállták a kolostort és végül ezen a kapun törtek be, hogy „a halavány bálványok nyírotthajú papjait megöljék“.

Itt várakozott Szender másnap, amikor délre harangoztak, s bár meleg, szinte nyáriás őszi nap sütött, fogai úgy vacogtak, mint a kasztanyett és hideglelés rázta a testét. A belenevelt babonát nem vetheti le csak úgy magáról az ember, mint egy elviselt ruhát. Abban a felfogásban nőtt fel, hogy a szemeit le kell sütnie, ha e ház előtt megy el és halálos bűn lenne ide belépni.

— Hitehagyott leszek — mondotta lassan maga elé. — Megéri-e ezt az áldozatot?

De erőt vett magán, összeszorította a fogait és maradt. És nemsokára, alig hangzott el a déli

harangszó utolsó ütése, Fedkó hatalmas kulcs-csomóval a kezében, kilépett a kapun.

— Dél van, — mondotta — gyere.

Szender eltökélten követte, de lázas izgalma olyan nagy volt, hogy akaratlanul meg kellett a falban támaszkodnia, hogy össze ne essék. Nehezen lélekzett, szemei becsukódtak.

— Beteg vagy? — kérdezte Fedkó.

— Nem, nem — dadogta nagy nehezen.

Minden erejét megfeszítve, összeszedte magát és bár bizonytalan léptekkel, de mégis követte. Egy hosszú folyosón mentek lefelé. Körülötte egyre sötétebb lett, nedves és hideg levegő csapta meg őket, a falakat penész vonta be.

— Szeverin folyosója — magyarázta Fedkó.

Egy hatalmas kereszt előtt Fedkó megállott.

— Azok az átkozott pogányok itt ütötték agyon Szeverin priort. Kilencvenéves aggastyán volt. Itt a falon, az üveglap alatt még most is láthatod a vérért és az agyát.

Szender elfordította a tekintetét.

— Vedd le a kalapodat! — mondotta Fedkó!

Az ifjú lassan megrázta a fejét.

— Gyere! — kérte azután.

— Nem akarsz? — kérdezte az öreg. — Miért? Ha én a ti zsinagógátokba mennék, én is levinném a kalapomat. Nem szabad semmiféle Istent megvetni, sem az öreget, sem a fiatalt. Az öreg is tud valamit, a fiatal is tud valamit. De ahogy neked tetszik...

Továbbmentek és azután egy lépcsőn felfelé.

Por és piszok lepte be a lépcsőt és egy denevér surranva felrepült.

— Sohase jönnek erre a barátok? — kérdezte Szender.

— Nem, — hangzott a válasz — ez csak a könyvtár feljárata. Minden barátunk úgyis van imakönyve.

— És a tanítók az iskolából?

— Pater Marcellinust és Frater Antoniust gondolod? Azoknak három könyvük is van a cel-lájukban.

— Ez elég?

— Több, mint elég!

Szender vizsgálódva nézte, — de az öreg komolyan gondolta.

Az első emeleten megint egy hosszú folyosó tárult eléjük. Az egyik szögletben a kereszt alatt egy pad állott, mellette pedig különböző formájú és nagyságú korbácsok lógtak.

— Ez az a sarok, ahol a penitenciát osztják — jelentette ki Fedkó. — De a mostani prior alatt ez csak ritkán fordul elő. Jó ember, aki a barátoknak sokat megenged. Saját barátait sohse engedi megkorbácsolni, az idegeneket is csak nagyon kelletlenül, — csak ha parancsa van rá.

— Idegenek is jönnek ide?

— Hát persze! Sőt gyakran több is van itt egyszerre.

— Látogatóban?

— Látogatóban?... Hehe... persze... de gyakran évekre és nem éppen saját akaratukból.

Saját gyönyörűségére senkisé is jön ide... mert a kolostor szegény, a bor savanyú, úgyhogy én szívesebben iszom pálinkát, bár ezt meg kell fizetnem.

— Tehát foglyok?

— Persze! Mi vagyunk a rend provinciális büntető kolostora. Ha valaki eretnekké lesz, vagy úgy szalad a lányok után, hogy az már gyalázat, akkor idekerül, mi meg helyre csavarjuk a fejét.

— Hogyan?

— Ezt már mi értjük.

Az öreg gonosz mosollyal megragadta az egyik korbácsot, megsuhogtatta a levegőben, hogy csak úgy füttyült.

— Van itt most ilyen barát?

— Nem, most nincs. Különben nem tudnám neked megtenni ezt a szívességet, mert ezeket a vendégeket itt szoktuk a folyosón bekvártélyozni az apácaszobákba, hogy azután a korbácsok kezénél legyenek, ha netán kedvük szottyanna arra, hogy önkéntesen maguk hajtsák ki az ördögöt a testükből.

— Az apácaszobákban?

— Igen... Hehe! Ezekben a szobákban valamikor, vagy száz év előtt apácák laktak... Hehe. Apácák, hisz érted, akkor még a kolostor nagyon gazdag volt és a prior jókedvű ember. Amikor azután meghalt, helyébe egy szigorú öreg jött. Ez már nem ismert tréfát, az öreg Ignatius. Kikergette az asszonyokat, a szobákat bünbánati celláknak rendezte be, ideállította a korbácsokat a sa-

rokba és az egész konventnek véresre kellett magát korbácsolnia e szobák előtt.

Szender jól megnézte ezeket a kínzóeszközöket. A legtöbbjét vörös foltok lepték be.

— Ez vér! — mondotta az öreg egykedvűen.
— Gyere.

Végimentek a folyosón. Az egyik hatalmas szárnyas ajtó előtt Fedkó megállott. Az ajtó mellett a falon egy márványtábla állott. Hegyes, merev, csupa nagybetűkkel a következő felírás volt rajta:

B I. B L.
C. B A R N O V.
S. O. S. D. D. G. S. F. P.
MDCXI.

Szender csak nagy fáradsággal tudta az egyes betűket leolvasni, értelmük természetesen zárva maradt előtte. A felírás ugyanis ezt jelentette: Bibliotheca Conventus Barnoviensis Sancti Ordinis Sancti Dominici de Guzman sive Fratrum Predicatorum. (A guzmani Szent Domokos rendjének, vagyis a prédikáló barátok barnovi kolostorának könyvtára.) Mellette pedig az alapítás éve: 1611.

— Itt benn vannak a könyvek — mondta az öreg.

Hatalmas rozsdás kulcsot vett elő és megpróbálta vele az ajtót kinyitni. A zár csikorgott, a kulcs azonban nem akart megfordulni.

— Csak ritkán járok erre, — jelentette ki

Fedkó — minek is? Amíg a kulcs itt van a csomóban, addig nem vész el.

Végre kinyílt az ajtó. Fagyos levegő csapta meg a belépőket, a korhadás átható szaga szorította össze a mellüket. A hatalmas terem szinte sötét volt, mert a magas, keskeny ablakok üvege bevakult és a pókok sűrű hálójával vonták be.

Amikor a porladó padlón fáradságosan előrehaladtak, körülöttük hirtelen minden megelevenedett, valami suhogott a levegőben, a padló nyikorgott.

— Isten teremtése, — vigasztalta Fedkó — ne félj...

— De hol vannak a könyvek?

— Itt, mindenütt.

És valóban, hatalmas állványok takarták el a falakat, a padlótól a tetőig. A félhomályban és mert a porréteg egyformán bevonta őket, Szender a végtelenségbe felhalmozott sorokat is falaknak tartotta.

— És ha neked ez sem elég, — folytatta Fedkó — nézz csak ide, van itt még több is.

Egy másik, még nagyobb terembe léptek. Ez világosabb volt, mert az ablakon át a déli nap árasztotta el a fényével. Itt is minden talpalatnyi helyet könyv foglalt el. Valóban hatalmas könyvtár volt ez.

A közepén hatalmas asztal és egy szék állott, az asztalon fából készült tentatartó. A tenta azonban rég beleszáradt.

Itt szokott egész nap az öreg páter Aemilius

ülni, — beszélte el Fedkó — sőt gyakran egész éjszakán átal. Legalább száz könyv hevert körülötte, de ő megszakítás nélkül csak egyre írt és olvasott, az ember bizony megsajnálta ezt az aggastyánt.

— Miért gyötröd így magad, Főtisztelendő Atyám? — kérdeztem egyszer tőle.

— Könyvet írok — mondotta nevetve.

— De hisz elég könyv van itt, — feleltem részvétellel — nézzen csak körül. De ő csak maga elé nevetett és megrázta ősz fejét. Nos, halála után fogtam az írásait és elvittem a priorhoz. A prior felületesen megnézte és így szólt:

— Égesd el. Az öreg eretnek volt. Én azonban ide tettem a sarokba és úgy éreztem, hogy az öreg Pater Aemilius nem találna nyugalmat sírjában, ha én fáradságos munkáját megsemmisítenem volna.

Ezután az öreg barátságosan bólintott:

— Hát most olvasd azt, ami neked tetszik. Két órákor érted jövök!

Az ajtó felé tartott.

Szender körülnézett a rideg, félhomályos teremben és vad félelem fogta el szívét.

— Fedkó! — kiáltotta akaratlanul.

— Nos?

Szender hallgatott.

— Félsz talán? — kiáltotta az öreg az ajtóból.

— Nem, menj csak.

A kulcs megcsörrent, csikorogva fordult a zár.

Szender egyedül volt.

Aemilius atya asztalára támaszkodva még sokáig állott ott mozdulatlan és szíve tompán, nehéz ütésekkel vert. De azután felegyenesedett.

— Ennek meg kell lenni! — mondotta hangosan és saját hangjának csengése minden félelemtől megszabadította. Nyugodtan odalépett az egyik állványhoz és szemlélni kezdte a könyveket. Egyik könyvet a másik után söpörte le, s valóságos porfelhő vette körül.

Amikor az egyik könyvet felütötte, latin betűkkel olyan szavak állottak benne, amelyeket nem értett meg. Ez valami idegen nyelv lehetett. Szender a latin klasszikusokra bukkant. Fejét rázva fordult a legközelebbi állványhoz, megint felkavarta a porfelhőt és fáradsága megint hiábavaló volt. Mert a könyvecske, amelyet a kezébe vett, a következő címet viselte: „Myszeis J. Krasickiego“ — a lengyelek első satírikus eposza volt ez. Krasicky püspök „Egérharc“-a.

Szender felnyitotta a könyvet és olvasni kezdte. Megértette a szavakat, de azután szomorúan összezsápta.

— Mi közöm nekem ehhez, — gondolta magában — hogy az egerek mit beszélnek egymással lengyelül?! A német bölcseséget akarom megismerni.

Szomorúan lépett a harmadik állványhoz és egy egész vékony könyvecskét vett elő. Amikor kinyitotta, szemei felragyogtak, — német könyv volt. Elolvasta a címét: „Paphnutius barát és

Paphnutia apáca kalandja, jámbor szívek felvidítésára. Nyomták ebben az évben Kártágóban, a „Földi Paradicsom“ nyomdában.“

Szent buzgalommal, félhangosan, fel és alá sétálva, olvasni kezdte. De már a harmadik oldalon abbahagyta.

— Hát ez nem lehetséges, — mondotta és bíborvörösre pirult — ilyesmit könyvben nem írhatnak meg.

Még néhány oldal és minden tévedés ki volt zárva.

Messze elhajította magától a könyvet és azután óvatosan, mintha kígyót fogna meg, megint kezébe vette és megnézte a címet. Elcsodálkozott és felháborodott.

Azon pamfletek egyike volt, amelyeket a tizenharmadik század utolsó negyede bőven ontott ki magából. Szender nem volt olyan tiszta, mint Telemache; — aki ifjú éveiben, mint kocsis a podoliai országutakat járta, nem is maradhatott az. Azonban ilyen félértelmű, raffinált, humoros disznóságokról fogalma sem volt és hogy ilyesmi csak úgy egyszerűen egy könyvben szeme előtt állhat, ez valósággal agyonnyomta. Számára a könyv ép olyan szent volt, akár a vad embernek a fetis. S különösen állott ez a német könyvre, hiszen ebben állott a „német bölcsesség“.

— Miért is nyomnak ilyen könyveket? — kérdezte magában és egy másik oldalt próbált elolvasni, hátha rájön a feleletre. Azonban Paphnu-

tius és Paphnutia a könyv minden oldalán ugyan-
azt cselekedték.

Erre azután összecepta a könyvet és hevesen
a helyére tette.

Hosszú ideig mozdulatlanul állott ott és mos-
tani felfedezésén tépelődött.

— Tehát rossz könyvek is vannak, — mor-
mogta csodálkozva maga elé — az Istenért, mért
vannak ilyen könyvek is? Hogy lehet az, hogy
ilyen könyvek vannak? Azután pedig: köztudo-
mású, hogy milyenek a barátok. Hiszen Fedkó
éppen most mesélte el... hátha itt csupa ilyen
rossz könyv lenne?

Aggodalmasan kutatott tovább az állványon.
De a második, harmadik, negyedik könyv, amelyet
előhúzott, ilyen vagy hasonló tartalmú volt. Arra
sem volt szükség, hogy lapozzon bennük. Már a
fedelén levő karc tisztán elárulta, hogy másról
nem lehet szó benne. Szender véletlenül éppen
ahhoz a csoporthoz ért, amelyet az öreg Stephanus
üres óráinak felvidítésére olyan gazdagon gyűj-
tött össze.

— Minden hiába! — sóhajtott az ifjú — itt
nincsenek olyan könyvek, amelyekből tanulni
lehet, hiába vettem magamra ezt a nagy vétket.

Tanácsstalanul nézett egyik állványról a má-
sikra. Ekkor hirtelen egy olyan könyvsor tűnt a
szemébe, amelyet vékonyabb porréteg fedett, mint
a többi.

Talán az öreg Aemilius utoljára ezekben
lapozgatott.

Közelebb lépett és az egyik kötetet kihúzta a sorból.

— „Theater“ — olvasta — „Theater, von Gotthold Efraim Lessing“.

Alatta pedig nagy betűkkel:

NATHAN DER WEISE.

Alig tudta tartani a könyvet, keze úgy reszkett a nagy örömtől. Oh, hogy vágyódott tanítójának elbeszélése közben arra, hogy egyszer egy „feljegyzett“ játékot olvashasson. És most itt volt egy ilyen a kezében és hozzá: zsidóról szólt. És Lessing írta. Szender jól emlékezett Wild elbeszélésére, hogy Lessing nagy költő volt.

Felnézett az égre.

— Izrael Istene! Seregek Ura! Hatalmas és egyetlen Isten! Hálát adok neked, hogy teljesítetted, ami után szolgád szíve vágyott!

Hangosan és ünnepélyesen mondotta a héber áldóimát. És a kolostor falai különös visszhanggal verték vissza a héber szavakat.

Azután felnyitotta a könyvet. A címet a „Személyek“ követték. Azonnal megértette, hogy ez mit jelent.

— Itt felírta, hogy hány játékosra van szükség és ezeket hogy hívják. De már a személyek első sora igen különös hatást tette rá.

„S z a l a d i n s z u l t á n“ — olvasta.

— Oh, te csirkefogó. Hát ez is rossz könyv?!
— Mert a s z u l t á n szót a podoliai gettóban főképpen abban az értelemben használják, amely

a mi nyelvüinktől sem teljesen idegen: ezzel a szóval szokták ugyanis kicsúfolni azt a férfit, aki nem tudja féken tartani érzéki vágyait és fajtalanul több asszonyt is tart magának.

— De nem! — győzte meg magát — ilyen dolgokat nem fog tán egy ilyen nagy író felírni... Tehát Szaladinnak hívják és egy nyomorult szultán. Ahá... tehát minden névnél az író azt is megjegyezte: micsoda ember, hogy azután a komédiás tudja!

De ez már a második sorra sem illett.

„Sittah — a testvére” — mért nem áll itt az is, hogy milyen. Mert hiszen azért nem kell feltétlenül rossznak lennie, mert egy ilyen fickó nővére. Vagy tán itt is úgy gondolják, mint abban az utálatos Paphnutiusról szóló könyvben? Ott is a barát és az apáca testvérnek és nővérnek nevezi magát. De nézzük tovább:

„N á t h á n, gazdag jeruzsálemi zsidó” ... M-i-i-t?!

Szender csodálkozva szakította félbe és még egyszer elolvasta:

— Gazdag?! — kiáltott fel gúnyosan. — És Jeruzsálemben? Édes jó Uram! — Lessinget értette ez alatt. — Én szívesen elhiszem, hogy nagy költő vagy és hogy te ennek dacára disznó fickó vagy-e, ezt majd csak később fogjuk látni, — de hogy a zsidókhoz nem értesz, azt már most látom. Hát láttál te már manapság gazdag zsidót és — Jeruzsálemben? Mert eddig még senki sem látott.

Ez a kritika is nagyon érthető volt. A keleti

gettó állandó beszéd tárgya az a nagy nyomor, amelyben a szent város lakói élnek, — hiszen e szegény jámbor naplopók számára állandóan gyűjtögetnek és alig telik el egy hónap, hogy hírnök ne jönné és színes leírásokkal ne igyekezzék a lengyel és orosz zsidókat leromlott hittestvérei iránt részvétre bírni.

— Gazdag! ... Haha. — Szender a vállát vonogatta. — „Rech a, fogadott leánya“. Bánom is én, de a zsidókról bizony semmit sem tudsz, kedves jó uram, mert ezt Rochelnek hívják, s nem Rechának.

A következő sor azonban végleg megpecsételte Szender véleményét Lessing zsidó ismereteiről. „D a j a keresztény nő, a zsidó házában Recha társalkodónője.“ — Szender hangosan felkacagott. „Társalkodónő“ ... kitűnő! Hát nem tudod, hogy milyen zsidók laknak Jeruzsálemben? Olyan jámborak és olyan korlátoltak, hogy a mi barnovi chaszidjaink hozzájuk képest valósággal felvilágosodott emberek. És egy ilyen imádkozó kóser zsidó majd keresztény nőt fog a házába venni. Legfeljebb szombatra, „sabeszgajtenak“. (Az a keresztény cselédlány, aki szombatonként vallásos zsidók házában a legszükségesebb házi teendőket, lámpagyújtás stb. elvégzi.) De egész héten át és hozzá társalkodónőnek Recha mellett? Örült volna, ha ezt tenné és a többiek biztosan megköveznék érte.

A következő sor még jobban növelte ezt a fensőbbiséget, amelyet a kedves költő úrral szem-

ben érzett. „Egy ifjú templomos“ — ez bizonyára olyan dács-féle lehet, vagyis felvilágosodott modern képzettségű zsidó. Miért? Hiszen Szender gyakran hallotta, hogy polgártársai miképpen átkozzák el azokat az „istenteleneket“ és „hitehagyottakat“, akik nem a „zsinagógában“ és nem héberül, hanem a templom-ban, orgonakíséret mellett németül imádkoznak és hozzá olyan szemtelenek, hogy ennek dacára zsidóknak adják ki magukat. Bizonyára ilyen embert értett a költő is ezalatt. Már tudom — gondolta magában —, bizonyára udvarolni fog Rochelnek... És egy ilyen dács Jeruzsálemben élhet? Valóban nevetséges.

De mit jelenthet az, hogy dervis, pátriarcha? vagy pedig emír és a mamelukjai? E szavak jelentőségére minden leleményessége mellett sem tudott rájönni. Csak a „Pater“ szó volt előtte ismerős.

— Majd rájövök játék közben, hogy mit jelentenek — és olvasni kezdett. Minden érzékével az olvasásba merült, minden szót hangosan maga elé mondott, minden mondatot megismélt.

És akár akarta, akár nem, állandóan a czer-noviczi előadásra kellett gondolnia. Nem tudta Daja és Náthán szerepét ugyanazon a hangon olvasni és a férfi változó érzéseit különböző hangsúlyozással emelte ki, — már amennyire tudta. És így akaratlanul megmozdult benne a veleszületett sötét ösztön. Náthán szavait az orrán át

mondta és hozzá össze-vissza hadonászott a kezeivel. D a j a szavait lehetőleg irodalmi német nyelven szavalta, éles, öregasszonyos hangon és a kezeit a csípőjére tette, ahogy azt a barnovi cselédek szokták.

Keserű munka volt ez, mert nagyon sok szót egyáltalán nem értett; így például a „mindent kiszínező fantázia” és a „jámbor kreatúra” megzavarták.

Igen sok mondatnál, amelyeknek minden szavát megértette ugyan, de az egész értelmét mégsem tudta felfogni, valósággal veríték ült a homlokára. Egész beszédeket és az arra adott válaszokat így futotta keresztül, anélkül, hogy megértette volna.

Maga elé tette a könyvet.

— Mi az hát, ami itt történik? — kezdette és akaratlanul fel és alá ringatta a testét, mint gyermekkorában, amikor valamelyik nehéz Tora-rész felett töprengett.

— Náthán, kereskedő, gazdag... No, ebben a gazdagságban nem nagyon hiszek. Először is: Jeruzsálemben lakik. Másodszor: nem áll, hogy mivel kereskedik, tevékkel, arannyal? Harmadszor: egy nagy kereskedő nem utazik heteken át, hogy adósaitól a pénzt beszedje, hanem elküld egy kereskedősegédet. Lám, így tesz a mi Reb Mose Freudenthalunk is, viszont ennek harmincezer forint készpénz vagyona van. Azután pedig, hogyan maradhat el egy kereskedő ilyen hosszú ideig az üzletétől? De bánom is én! Náthán különben jó ember, aki szívesen ad ajándékot; úgy lát-

szik azonban, hogy valami rossz fát tehetett a tűzre és Daja tudja ezt, — ezért kell mindig a száját betömnie — s ebből bizony még nagy baj lehet! Mialatt távol volt, leégett a háza. Ebben sincs semmi különös, — természetesen jól be volt biztosítva. Mondják, hogy esetleg egy ilyen tűz egész jó üzlet lehet. Rechát egy templomos úr mentette meg. Amint látom azonban, ez nem egy dács, hanem zsoldoskatona. Fogságba esett és Szaladin szultán megkegyelmezett életének. Náthán azt mondja, hogy ez csuda. Nem értem. Egy ilyen szultán — az asszonyokkal barátságos, a férfiakat pedig agyonütteti, — a semmirekellő. De ez a Szaladin bizonyára nagy úr lehet, talán valamiféle fejedelem, sőt herceg is talán.

Recha azt hiszi, hogy a templomos úr valami angyal volt. Náthán ki akarja ezt a fejéből beszélni. Igaza van! Először is: ez az igazság. Azután meg egy emberrel szemben hálás lehet az ember, egy anygallal szemben: nem! Rendben van, menjünk tovább! Most térjünk át Rechára!

Felemelkedett a helyéről, fiatal, szemérmes leány alakját próbálta magára venni, száját össze-csucsorította és vékony hangon olvasni kezdett:

„Te vagy tehát, élő valóság, jó atyám?
Mert azt hívém, hangod csupán az
Mit előre küldtek hírnökül —

Itt megint megakadt.

— Édes gyermekem, — mondotta jóindulattal — úgy látom, a félelem annyira megzavarta a fejedet, hogy azt sem tudod, mit beszélsz. Hát ki

hallotta már, hogy a hangot előre lehet küldeni, — talán valami levelecskében a postán?!

A többi azonban nagyon tetszett neki és azzal is kibékült, hogy Recha angyalnak gondolta a megmentőjét, mert ezt olyan nagyon szép szavakkal fejezte ki. Ép ezért haragudni kezdett Náthánra, aki ezt ki akarta Recha fejéből verni, de főképpen azért, mert közben olyan érthetetlenül beszélt. Így azután szinte elragadtatva ugrott fel, amikor Daja szavaihoz ért:

Azt akarod tán,
Hogy amúgy is agyongyötört fejét
Ily sok szubtilitással
Teljesen megzavarjad?

— Igazad van! — kiáltotta, — Isten igazsága! Hogy mit jelent az a „szubtilitás“, azt persze nem tudom, de valószínűleg dréholást (csűrészavarás) jelent.

— Én ugyan jól kiismerem magam a chasidok között, — azonban „nagy csoda, kis csoda, igazi csoda, általános csoda“, — ehhez képest a mi rabbink egy túlságosan egyenes eszű ember. Meg kell őszintén mondanom, igazságtalan voltam ezzel a Lessinggel szemben, — ez tudja, hogy milyenek a zsidók.

— De most én Náthán vagyok, — szakította félbe magát és az ismeretlen értelmű szavakat minél élesebben ejtette ki, egy vitatkozó talmudista hangsúlyával és azokkal a különös mozdulatokkal, amelyekkel első tanítója idejében a bóchereket úgy mulattatta. Így szavalt orrhangon egész a dervis-jelenetig.

Hogy ez a titokzatos név mit jelent, még most sem volt vele teljesen tisztában, csupán abban volt biztos: ez egy büszke legény. Így tehát ezt a szerepet harsogó és kemény hangon mondotta, mindaddig, amíg a következő részig nem ért:

... Valld be tehát, Szaladin,
Hogy sokkal jobban ismer engemet.
Kincstárának őre
Lettem én udvarában, —

ezeknél a szavaknál nagy büszkén felemelkedett, félig behunyta a szemét és olyan fenhéjazó arcot igyekezett vágni, amilyen csak kitelt tőle.

— Megbolondultál?

Nagyhirtelen ez csendült a fülébe. Szender összerázkódott és majd kiesett a könyv a kezéből.

Fedkő volt; az ifjú az olvasás hevében nem hallotta meg lépteit.

— Két óra, — mondotta az öreg, azután megismételte kérdését: — meg vagy bolondulva?

Szender nem válaszolt. Sóhajtva a helyére tette a könyvet és követte Fedkót, aki gyanús félénkséggel nézett rája.

Amikor azután leértek a kapuba, az öreg így szólt:

— Hallod-e, meg kell mondanod nekem, hogy mit csinálsz ott fenn!

— Olvasok...

Az öreg mogorván megrázta ősz fejét.

— Ez nem igaz. Mondd meg az igazat. Nem kíváncsiságból kérdelem, hanem azért, mert ez a kötelességem.

— De hiszen ez téged igazán nem érdekelhet.

— Ohó! Amikor tegnap megkértél engem, azonnal azt gondoltam magamban: Ez a Szenderkó már gyermekkorában sem volt olyan, mint a többi zsidó. Biztosan egy keresztény gyermek, akit a zsidók elloptak. És ezért már a vérében van, hogy nem fél a kolostortól. Most azonban megleptelek és láttam, hogyan handabandáztál a kezeiddel, kiabáltál és az arcod kigyullt. Tudod, hogy ki ilyen? Vagy egy örült...

— Teljesen eszemnél vagyok! — állította Szender.

— Akkor még rosszabb, — mert vagy egy varázsló! — mondotta Fedkó tompán és keresztet vetett. — És én ilyen varázsláshoz nem nyujtok segédkezet. Egyszer, az annyi mint egyszersem, — remélhetőleg, most az egyszer nem esett olyan nagy kár. De ide bizony többé nem teszed be a lábad.

Szender mélyen felsóhajtott. Aztán könnyörögni kezdett és ártatlanságát hangoztatta. Szender megígérte neki, hogy ezentúl nem csak vasárnap, hanem minden szerdán egy üveg pálinkát ad neki. Fedkó hajlíthatatlan maradt.

— Meg kell mondanod, hogy mit csinálsz ott fenn, — ismételte.

— Tanulok!

— Nem vagyok én olyan buta, — mondotta Fedkó, — így nem szoktak tanulni.

Erre aztán kipakkolt a való igazsággal, de bizony nagyon hosszú ideig tartott, míg az öreg csak félig-meddig is megértette.

— Komédia, — mormogta. — Miféle gondolat ez? Komédiát csinálnak a mi legényeink, amikor újév napján keleti három királyoknak öltözve házról házra járnak. De ugyan mit használ ez egy zsidónak?

Közben legalább annyi teljesen világosan állott előtte, hogy az ifjú inkább bolond, mint varázsló. Így tehát a jövőben is megpróbálhatja.

— Annyit azonban megmondok, — fejezte be, — hogyha a klastromon vagy pedig a városon a legkisebb varázslatot észreveszem, akkor tudni fogom, hogy kinek lehet ezt köszönni és aszerint fogok majd cselekedni is!

— Meg vagyok elégedve! — mondotta Szender és besietett a műhelybe.

TIZEDIK FEJEZET.

Joszele Alpenroth, aki különben szelíd és lágy ember volt, ma nagyon mogorván fogadta.

— Három óra, — mondotta — s te nem tartod be a munkaidőt. Különben sem lehetek veled megelégedve. Ezt meg kell végre mondanom. Ha nem viseled magad jobban, akkor fel is út, le is út.

Szender ezt máskor nem vette volna nagyon a szívére, hiszen valójában a mestersége alig érdekelte. Ma azonban nagyon a szívére ment a dolog. Joszelénél ugyanis se kosztja, se kvártélyá nem volt s így éppen most határozta el magában, hogy valami kis fizetést fog tőle kérni. Mert hiszen csak így ünnepelhette meg méltóan öreg barátja nevenapját. Természetesen, ezek után, nem volt bátorsága arra, hogy kérését előadja.

Nyomott hangulatban ment este haza. Akármilyen nehezére is esett, most már csak az anyjától kérhetett pénzt.

Rosel asszony, szokása szerint, szó nélkül meghallgatta és kurtán kérdezte:

— Mire?

— Nos, — mondotta Szender zavartan, — én már nem vagyok gyermek és egy felnőtt ember halottnak érzi magát, ha így pénz nélkül jár az emberek között.

— Miért nem keresel pénzt?

— De hiszen csak inas vagyok.

— De hát akkor miért nem házasodol meg?

— H-á-z-a-s-o-d-n-i?

Szender nem tudta, hogy meg van-e ijedve, vagy inkább csodálkozik.

— Igen, megházasodni! — ismételte nyomatékosan az asszony. — Szerencsés szülők, akiknek pénzük van hozzá, már korán teljesíthetik ezt az isteni parancsolatot és fiaikat már tizenöt-tizenhat éves korukban megházasíthatják. Nekem nem adatott meg, hogy ebben az Isten előtt való érdemben részesüljek. De most már húsz éves vagy és így a legfőbb ideje, hogy erre gondoljak.

— Nem! — kiáltotta Szender hevesen.

— Hogyan? — sikoltott fel az asszony.

— Az Isten szerelmére, anyám: nem! — könyörgött és kezeit védekezően tartotta maga elé. Tervének erre a veszélyére igazán nem gondolt.

— Hát egyáltalán nem akarsz megházasodni?

— Nem!

— Soha? — rikácsolta az asszony.

— Soha! — kiáltotta épp olyan hangosan, az izgalomtól szinte magánkívül.

— Miért? — kérdezte az asszony rekedten.

— De miért is kérdem én? — folytatta mormogva

— hiszen jól tudom!

Az asszony hangja megtörött, a könnye hirtelen patakokban ömlött és görcsösen zokogott. Olyan hallatlanul szokatlan volt a sírás ennél az asszonynál, hogy ez mélyen megmarkolta az ifjú szívét.

— Az Isten szerelmére! — kiáltotta könnyörögve, — nyugodj meg! Hogy soha, ezt csak úgy mondtam. Miért ne házasodjam én majd meg? — Csak úgy gondoltam, hogy — most — minden másra inkább gondolhatok. Hiszen semmim sincsen és senkisésem vagyok. Hát hogyan tudok egy asszonyt eltartani?!

Még hosszú ideig kellett azt bizonyíttatnia, amíg végre megnyugodott.

— Csak ezért? — kérdezte végül és élesen ránézett.

Szender összeszedte magát és kiállotta a tekintetét.

— Igen!

— Ezen lehet segíteni, — mondotta határozottan. — Nemsokára meg tudod keresni a kenyeret és addig megélhatsz abból, amit feleséged hozománya hoz, vagy pedig magából a hozományból. Ez sem olyan nagy szerencsétlenség, ez sem könnyelműség. Nagyon sokan házasodnak így meg és mégis minden jól végződik. Tehát legközelebb beszélni fogok Iccig Türkischgelbbel.

Ez volt Barnovban a legügyesebb házasságközvetítő.

Szender szíve mélyéből felsóhajtott.

— Már holnap! — ismételte Rosel asszony és kezefejével végigsímogatta az asztalterítőt.

Szender már jól ismerte ennek a mozdulatnak jelentőségét. Azt jelentette: az ügy el van intézve.

Az már alig szolgált számára vigaszul, hogy most már megkapta a kért pénzt és megígérte neki azt is, hogy esküvője napjáig, hetenként rendszeresen meg fogja kapni.

— Remélhetőleg még ezen a télen meglesz, — fejezte be a beszélgetést az asszony.

Szender azon az éjjelen a rendesnél kissé későbbben aludt el. De aki olyan fiatal és olyan törhetetlenül hisz önmagában, az hamar lecsitítja a gondjait. Egyelőre megelégedett annak a lehetőségével, hogy a klastrom könyvtárában bölcseséget szedhet magába és ami a fenyegető mennyasszonyt illeti, bár nem kételkedhetett anyja megingathatatlan elhatározásában, de — gondolta magában, — nélkülem mégse lehet megtartani az esküvőt és nemcsak nekem kell elhatároznom magam, hanem a mennyasszony szülei is visszautasíthatnak. Ehhez én is hozzájárulhatok valamivel, hiszen nem hiába hívnak pojácának.

Nevelőanyját a hajnali szürkület még ébren találta.

— Talán utoljára nem is hazudott, — gondolta magában, — de a dolgot nem lehet olyan könnyen venni. Mert azt a „s o h á t“ a vére kiáltotta, szerencsétlen vére, amely talán irántam való szereteténél is erősebb.

mon
ava

pén
mél
a k
ról
kínl
ges
lan
erős
Am
gad
ideg
ség
tébe
rek
előít
világ
nak
mily
a há
hulle
arra
visel
és ú
kivá
„kim
nak
net.

Megint fel akarta tehát venni a harcot a démonnal, elszánt akarattal bele akart a dolgokba avatkozni, de a szíve nehéz volt és bánattal teli.

Miután Szendernek most már megvolt a pénze ahhoz, hogy Fedkó számtalan nevenapját méltóan megünnepelje, rendszeresen ellátogatott a könyvtárba és tovább olvasta „A Náthán zsidóról szóló játékot“, nagy szorgalommal, de csak kínlódva és nem sok eredménnyel, mert a szükséges tudás és az igazi értelem hiányzott. Számtalan sötét részleten azonban sem éles esze, sem erős drámai ösztöne nem tudta keresztül segíteni. Amit megértett, azt azonnal erősen meg is ragadta, már csak azért is, mert új és ismeretlen, idegen világ nyílt meg előtte, a tiszta emberieség világa. Szender a földnek abban a kis szögletében született és nőtt fel, ahol a szegény emberek szemét olyan átláthatatlanul bekötik a vallási előítéletek kendőjével, mint talán sehol másutt a világon. És amikor most, lelke minden vágyódásának hihetetlen megfeszülésével, mint mikor valamilyen halhatatlan felfedezést tesz az ember, — a három gyűrű meséjét olvasta, — ez a kendő nem hullott ugyan le a szeméről, de mégis ráeszmélt arra, hogy olyan emberek is vannak, — akik nem viselik. Ez a részlet érdekelte a legjobban. Újból és újból elolvasta, jóllehet közben el kellett a nagy kíváncsiságát nyomnia, hogy mire is fog a játék „kimenni“. De akárhányszor mondotta is magának lelkesedve: „Szép történet, csudálatos történet. Úgy szeretném, ha én is el tudnám mesélni,“

és olyan „tanulságos“. Ő maga azonban ezt a tanulságot nem nagyon tudta megszívlelni és a darab intelme:

Előítélettől mentes szabad szerelmét!...

...„Rajta tehát!

Kövesse mindenki háboríthatatlan

„Előítélettől mentes szabad szerelmét!...”

még akkor sem ment volna teljesedésbe, ha ennek értelmét teljes valóságában fel tudta volna fogni.

Ha Náthán — gondolta magában, — akarja bizonyítani, hogy egy zsidó, egy keresztény és egy török is lehet derék ember és hogy senki se higgye magáról azt, hogy csak ő a jó, — akkor igaza van. Ha azonban talán azt akarja mondani, hogy minden vallás az igazi, úgy hiszem, ez nem igaz. Nekem valóban nincs semmi kifogásom a lengyelek ellen és meg vagyok elégedve, ha békében hagynak, de hogy az ő vallásuk épp olyan jó lenne, mint az enyém, — ezt már nem tudom elhinni. Mert miért maradok én meg mégis zsidónak, akit mindenki csak szid és mindenki csak elnyom? Hiszen akkor mindjárt ki is keresztelkedhetnék. De hogy Lessing úr mégis megengedte, hogy egy zsidó olyan igazságosan megmondhassa a magáét, mégis csak szép volt tőle. Az emberek hallják ezt és azután azt gondolják: Miért gyűlöljük mi a zsidókat? Hiszen ők sem gyűlölnek bennünket. És ez jó, nagyon jó. Csak az a baj, hogy nem minden lengyel beszél németül. — Hogy a darabnak ez a példázata másutt is nagyon találó volna, arra nem is gondolt. Hiszen Nadler igaz-

gató megmondotta neki, hogy a zsidók manapság sehol se élnek olyan nagy elnyomatásban, mint Galiciában.

Amikor azután néhány hét múlva a költeménnyel elkészült, igen vegyes érzelmekkel tette le kezéből a könyvet. Önbizalmát nagyon sértette, hogy annyi mindent nem értett meg benne. Derengett ugyan valami az agyában, hogy ez nem a költő hibája, de mégis bosszantotta és megrontotta azt az örömet, amelyet a mű olvasása okozott. Az sem tetszett neki, hogy véleménye szerint a szereplők olyan sokat beszélnek és annál kevesebbet tesznek. Hiszen alig történik valami — semmiféle küzdelem, semmiféle csata, még csak egy rendes szerelmi történet sincs benne. Természetesen valamennyire mégis megérezte a költemény erkölcsi nagyságát.

— Valóban, nagyon finom ember lehetett, — mondotta a költőről. — aki mindenkivel jó, nemcsak velünk, zsidókkal. De hogy velünk szemben is jó volt, ezt sohasem felejttem el neki. Épp ezért igen kellemetlenül érintette, hogy a két, általa ismert „játék“ között a „Náthán“ nem tetszett neki annyira, mint a „Sájlok“, jöllehet ebben a zsidók járnak rosszabbul. Ha meg éppenséggel arra gondolt, hogy kinek szerepét játszania inkább: a vad, bosszúszomjas Sájlokot, vagy pedig a szelíd és nemes Náthánt, akkor végül is teljes határozottsággal a kevésbé nemes alakot részesítette előnyben.

— Náthán, — mondotta magában, — jobb

ugyan és mindig nyugodt, értelmes dolgokról beszél, nincsenek nagy fájdalmai, de nincs nagy öröme sem. Sája azonban, ez tud kiabálni, ha kell, össze-vissza loholni, ezt meg azt tenni. Náthánt könnyebb volna megcsinálni, de a Sája mégis csak jobban tetszene nekem. Természetesen a befejezést nekem kellene megcsinálni úgy, ahogy én akarom.

A legközelebbi olvasmány, ami a kezébe került: „Emilia Galotti“ volt. Ebben azonban zsidó nem szerepelt és a szegény Szender az intrikák finom hálójában a legkínosabb fáradtsággal sem tudott eligazodni. Természetesen a darab nyelve is túlságosan választékos volt a számára. Így például elolvasta a fejedelem és a festő közötti jelenetet. Legalább tízszer olvasta el ezt és még akkor sem tudta, hogy tulajdonképpen miről is beszélnek az uraságok. Minél tovább olvasott, annál sötétebb lett számára minden, végül pedig teljesen eltévedt a finom jelenetek tévútjain, amelyeken most már csak kötelességérzésből vergődött keresztül. Égette a vágy egy tanító, egy tanácsadó után és emellett felvillant benne annak felismerése is, hogy ezeknek a daraboknak olvasgatása talán mégsem az a „tanulás“, amelyet az igazgató Cernovitzban annyira a szívére kötött. Napról-napra, a déli harangszó után, pontosan beállított a tatárkapuhoz, de napról-napra csüggedtebb és levertébb lett. Ehhez még külső gond is járult. Beállott a tél és bizony ez mérges vendég a nagy síkságon, amely teljesen védtelenül áll, kiszolgáltatva

az északi és keleti szeleknek. A könyvtárteremben jól gondozott jégverem temperatúrája uralkodott. Valahányszor Szender a lépcsőn felment, már csak a hideg pusztá gondolatára is összeverődtek a fogai és a két óra alatt örülként szaladgált fel és alá, a lábával dobogott, a kezeivel csapdosott, hogy azok meg ne merevedjenek.

Az öreg Fedkó, miután sem a városban, sem pedig a klastromban nem esett senki holmi vázslat áldozatául, lassanként megerősödött abban a meggyőződésben, hogy a szegény Szenderkó csak csendes bolond. Részvétet érzett a „különös zsidó“ iránt és ezért jól bélelt csuhát hozott számára a könyvtárterembe.

— Bújj belé, — kiáltotta, — ez a csuha Pater Aemiliusé volt, ezt vette mindig magára, ha a könyvtárban valami könyvet keresett.

Szender sokáig vonakodott, hogy a csuhát magára vegye és amikor egy különösen hideg napon mégis elhatározta magát erre, szinte úgy érezte, jóvátehetetlen bűnt vett magára.

Néhány nap mulva azután olyan beszélgetésben volt része, amely gondjait és aggodalmait betetőzte.

Amikor ugyanis egy este hazaért, anyjánál a meleg szobában egy embert talált, akit különben nagyon szívesen látott, de akit pár hét óta úgy került, mintha maga az ördög lett volna. Iccig Türkischgelb volt a vendég, a vidám marsalik. (lakodalmi tréfacsináló), Barnov házasságközvetítője és a maga nemében ugyancsak „pojáca“ és

hozzá nem is a legunalmasabb, mert okos, jóakarátú, mindig jókedvű és természetesen mindig szomjas emberke volt.

Egész Barnovban talán Szender volt az egyetlen, aki félt az izzadt öreg társaságától. Mert Iccig Türkishgelb ugyancsak kedvelt személyiség volt és ezt becsületességével és örökös jókedvével ki is érdemelte. Különösen azokban a házakban látták nagyon szívesen, ahol már házasságra érett gyermekek voltak, mert abban a hírben állott, hogy ha nagyon utána néz a dolognak, még a legcsúnyább leánynak, még a legügyetlenebb fickónak is meg tudja a párját találni. Csak a lányok szaladtak tőle, mert vicceinek és fantáziájának szabad, óh, túlságosan is szabad futást engedett. De Szender nem volt lány és így nagy vendégségeken és lakodalmakon nem egy vidám órát töltött el az öreggel és nem egyszer szállt vele versenyre a legkülönbébb tréfákkal, úgyhogy az emberek gyakran nem tudták eldönteni, kin mulattak jobban, a megfizetett marsalikon, vagy pedig annak önkéntes társán.

Most azonban, ahogy Szender meglátta itt régi társát, elhalványodott és sötéten nézett maga elé. De Iccig nem vette ezt észre, vagy legalább is úgy tett, mintha nem látná.

— Szender, — szaladt elébe, — légy olyan szíves, nyisd ki a szád, és mondd, hogy i g e n !

Szender azonban komor maradt.

— Mit akarsz? — kérdezte kurtán.

— Hogy azt mondd: i g e n, — válaszolta az

öreg barátságosan, — ha azonban fáradt vagy, akkor elég, ha csak a fejeddel intesz. Ugy-e, Rosel asszony?

Az asszony végigmérte Szendert a pillantásával, amelynek erejét az ifjú már jól ismerte, mert azonnal lesütötte a szemét.

— Csak a te javadra szolgál, amit kigondoltunk, — mondta élesen — Reb Iccig megmondja majd, hogy miről van szó.

— Gondolom — mondotta Szender — és azt hiszem...

— Hallgass, — parancsolta kurtán az asszony — beszélj Reb Iccig.

— Tehát, — kezdette a marsalik és kényelmesen ide és oda himbálta magát — egy virágról van szó. Szébb és szagosabb virág még nem nőtt fel egyetlen kertben sem, mióta a paradicsomot elzárták előlük. Valóságos kincsről van szó. Ilyen kincse nem volt még egyetlen embernek sem a községben, de akár az egész barnovi kerületben, mert egy gyémántról van szó! És mióta a világ világ, ilyen értékes gyémántot senki sem talált. Maga a császár is, a bécsi aranypalotában hiába vágyakozik utána. Arról van tehát szó, hogy...

— És hogy hívják ezt a gyémántot? — kérdezte Szender gúnyosan.

— Hát hogy hívhatnak egy gyémántot? — volt a válasz. — Diamantnak.

— Hogyan?

— Chaje Diamantnak, Reb Mortche Diamantnak, a mielnicai órásnak a lánya.

Kínos szünet állott be. Szender hallgatott és kínjában véresre harapta az ajkát.

— Derék fiúl — kiáltotta Türkishgelb — ilyen nagy szerencsére el sem volt készülve! Hát csoda ez? Valóban! Egy ilyen nagy szerencse elnémíthatja az embert. Mert először is, a leány olyan szép, mint a nap, fehér, mint a hó, piros-pozsgás, mint a vér, friss, mint a hal, kövér és nehéz, úgyhogy az egész ház reszket, hogyha lábujjhegyen végigsompolyog a szobán. És olyan egészséges, akár az örök élet. Hamarabb omlik össze az ég, míg ez náthát kap. Azután meg Reb Mortche a legjobb órásmester az egész országban. Üzlete a legjobb üzlet az egész világon. És vejét ebbe az üzletbe akarja társul venni és egész életére úgy el akarja látni, mint egy urat, mint egy bárót, mint egy grófot, mint egy herceget, mint egy császárt! Harmadszor meg: a lány olyan okos *unberufen*, mint a nap, barátságos és csendes, mint a hold és úgy tud főzni, hogy egész Izraelben minden asszony csak tőle akar főzni tanulni. Legutóbb is, amikor Reb Mortchenál voltam, halat főzött, mazsolás barnaszószban... ezek aztán halak voltak, Szender, ezek voltak a halak... becsületemre, nem tudok tovább beszélni, mert ha ezekre a halakra gondolok, összefut a nyál a számban, nem tudok tovább beszélni.

— Nincs is rá szükség! — mondotta Szender sötéten.

— Persze, hogy nincs rá szükség, — ismételte meg a házasságközvetítő, — te már ép eleget tudsz ahhoz, hogy igent mondjál. Mit? ... mondjál... kiáltsad, ordítsd! De az a szerencse, amely rád vár, még sokkal nagyobb. Mert ugyan kinek van szebb kelengyéje, mint a te Chajednak? Becsületemre, egy hercegkisasszony is azonnal meghalna az irigységtől, hogyha ezeket az ingeket, ezeket a szoknyákat, ezeket a párnákat, ezeket a lepedőket, ezeket az asztalterítőket, ezeket a törülközőket, ezeket a ruhákat, főkötőket és kabátokat látná. És hozzá a fülbevalók, a karkötők, a láncok, melltűk és egy óra, amelyre rá se nézhet az ember, mert megvakul a pompájától. És azután a hozomány?! „Istenem! — mondtam Reb Mortchenak — azt, hogy gazdag ember vagy, ép úgy tudtam, mint minden ember a kerületben, de ilyen vagyon! ... ilyen hatalmas vagyon!“ A csodálkozástól szóhoz sem tudtam jutni. Mert, mit gondolsz, mit kapsz a menyasszonyoddal? Fogd meg jól az asztalt, vagy pedig ülj le, mert különben leesel a nagy örömtől... Hatszáz forintot, készpénzben hatszáz forintot. Természetesen, miután ő az egyetlen gyermek...

— Ez nem igaz, — szakította félbe Rosel asszony — maradj csak, maradjunk az igazságnál, Reb Mortchenak még vannak lányai. Ennek dacára Szender boldog lehet, ha vejéül elfogadja.

— Miért nem hagysz kibeszélni? — mondotta Iccig Türkischgelb a legnagyobb nyugalommal — hát persze, hogy van egy lánya, ez azonban már

férjnél van, mért beszéljek hát róla az én Szenderremnek? Hát ezt is feleségül kell vegye?! De ha már róla van szó, hadd tudj meg azt is, hogy ki az, aki sógorod lesz. A legidősebb leány ura a mielnicai rabbi ükunokája és ezenfelül a legnagyobb fuvaros Czernovitzban. Mayernek hívják, német nyelven Strizovernek...

— Ez — nevetett Szender gúnyosan — a vörös Mayer? Egy rozzant szekere van és két gebéje.

— Tán egy bérkocsis négy lóval járjon?! — kiáltotta Türkischgelb szinte felháborodva. — És ami a lovait illeti, ilyen paripái még a császárnak sincsenek...

— Igazad van, ilyen lovai nincsenek a császárnak.

— Elég legyen, — parancsolta Rosel aszszony — nem a paripákat veszed feleségül... Azonkívül még két fiatalabb leány is van a háznál, de...

— Ez a legnagyobb szerencse, — vágott a szavaiba Türkischgelb — erről a kettőről nem is beszéltem. Talán hárman is vannak. Hát az én üzletem, hogy a gyermekek után érdeklődjem? Engem csak a felnőttek érdekelnek. Ez a négy gyermek igazán nem lehet az utadban és mivel is zavarhatná meg a boldogságodat. Jó ember vagy és mint jó sógor mondani fogod: az Isten adja, hogy mind az öt erőben, egészségben felnőjjön és olyan becsületes férjeket adjon nekik az Isten, mint amilyen én vagyok. Igen, így fogsz beszélni, Szender, mert én már ismerem a te jó szívedet...

— Öt? — kérdezte láthatóan kellemetlenül meglepetve Rosel asszony.

— Azt hiszem, — mondotta Iccig Türkishgelb, de nem hagyta magát zavartatni — Reb Mortchet ebben a tekintetben is megáldotta az Isten. Talán h a t a n is vannak. Lehetséges, nem tennék rá esküt. Mert engem, amint mondtam, csak az üzletem érdekel. Mert, hogy végre is két kisleányka van-e otthon, vagy még ezeken kívül négy, ettől még ez a szép, okos, kövér Chaje...

— Hát végre is hányan vannak? — szakította félbe éles hangon Rosel asszony.

— H e t e n, — vallotta be végül. — Dehát ezért kérdem én, ez a szép, okos, kedves, kövér Chaje utálatosabb, soványabb, butább, vagy tán ezért nem tudna jó halat főzni? Talán hiányzik valami a kelengyéből, vagy a hatszáz forint készpénzből? vagy tán Szendert ezért nem veszik be az üzletbe és nincs egész élete végéig ellátva? Vagy tán az üzlet...?

— Ami az üzletet illeti, ebben is meg kell a teljes igazat mondanod — kapott a szón Rosel asszony.

— Apósod csak öt évre vesz magához, ezalatt a műhelyében dolgozol és azért a családdal együtt teljes ellátást kapsz. A hatszáz forintot majd bankba teszik és kamatoztatják. Öt év múlva majd üzletet vásárolhatsz magadnak, vagy pedig új üzletet nyithatsz.

— Hát mit szólsz hozzá? — kiáltotta Türkishgelb lelkesen. — Hát nem sokkal szebb ez,

mintha mindig ott kellene maradnod és tíz, vagy húsz, sőt talán negyven éven át az apósod lenne az úr a házában? Hát nem sokkal szebb ez, mintha egész életeden át túrnöd kellene, amit az emberek a hátadmögött mondanak: „az apósától örökölte az üzletét, s nem tudta odáig vinni, hogy maga szerezzon magának...” Hát nincs igazam?

— Erről bizony lehetne vitatkozni, — mondotta Rosel asszony. — De vitán felül áll, hogy ez a házasság mégis nagy szerencse lenne egy olyan ember számára, akinek semmije sincsen, aki senkitől sem örökölhét, már sokat megpróbált, mielőtt órás lett belőle és bizony ebben a mesterségben sem vitte valami messze. Ép ezért, engem még azok a dolgok sem zavarnak, amelyekről Szender még nem tud, de mondj meg neki mindent, Reb Iccig! Ne panaszkodhassék azután, hogy elhallgattunk valamit előtte!

— Én nem értelek, — jelentette ki szolgálatkészen a marsalik és kérdően az asszonyra nézett. — Hogy valami lenne, ami ellene szólna? Ilyet neked sem mondtam és így Szendernek sem mondhatok semmit. Minden mellette szól!

— Nos hát, — mondotta Rosel asszony — például, hogy, sajnos, betörő van a családban.

— Betörő? — kiáltotta Türkischgelb felháborodva. — Ebben a családban? Rosel asszony, bocsásson meg, de ezt talán álmodta. Reb Mortche családja előkelő, olyan előkelő... Istenem, hogy is tudjam ezt eléggé megmagyarázni?! Hát nem elég,

ha annyit mondok, hogy Reb Mortche nagyapja a híres Reb Srulce volt, aki az egész Talmudot kívülről tudta! ... K í v ü l r ő l, Szender ... előlről, vagy hátulról el tudta mondani, még akkor is, ha éjjel álmából költötték volna fel! Hátulról! Az éj közepén! Ha nem égsz a vágytól, hogy egy ilyen nagy tudós ükunokája legyen a feleséged, akkor nem érdemled meg, hogy zsidó légy. És kicsoda a jövődöbeli anyósod fivére? A nadvornai csodarábbi első g a b e j a és kit vett feleségül Reb Mortche fia, a te legidősebb sógorod? Reb Meier Hirschler lányát Tlusteből ... igen, én úgy éljek, a Reb Meierét! Már pedig Reb Meier feltétlenül a legnagyobb Talmud-tudós az egész barnovi kerületben. Bezzeg ez nem beszélt a betörő családjáról.

— Én sem — jegyezte meg Rosel asszony. — De azért mégis igaz, hogy Reb Mortche egyetlen fivére ...

— Hallgasson, Rosel asszony hallgasson!

Iccig Türkischgelb arcán fájdalom futott keresztül, azután méltóságteljesen felállt, s egész lényét valami szelíd bánat öntötte el.

— Hallgasson! — ismételte meg harmadszor is. — Fáj a szívem, ha hallanom kell, hogy egy ilyen jámbor asszony miképpen vétkezik Isten ellen. Ó, az Örökkévaló, könyörületes Isten azt parancsolta nekünk: hagyjátok a halottakat pihenni és ne ítélkezzetek felettük! Miért ...

— Ezt nem tudtam, — vágott szavába az asszony. — Hát meghalt azóta az az ember?

— Már három év előtt — mondotta Iccig Türkischgelb fátyolos hangon. — Nyugodjék békében!

— Tehát azonnal rá, hogy a fegyházba került, meghalt? — kérdezte az asszony. — Hisz alig három éve, hogy elítélték! Azt hiszem, mégis téved! Mert amikor egyszer érdeklődtem utána, Reb Joszele, Szender mestere, aki Noachot, ezt a csirkefogót, jól ismeri és akit annak idején tanúképpen is kihallgattak... azt mondotta, hogy alig pár hónap előtt, amikor Zlocovon átutazott, saját szemével látta. Ott van ugyanis a fegyház. Noach a többi fegyenccel együtt az árok szélén ült és követ tört az út építéséhez.

— És erre Reb Joszele azt mondja, hogy ez is élet! — kiáltotta Türkischgelb. — Én bizony azt hittem, sokkal okosabb ennél. Aki fegyházba kerül, az annyi, mintha meghalt volna. Noach halott a világ, halott a fivére előtt... De azért ne hidd, — mondotta Szenderhez fordulva — hogy egy rabló, vagy pedig gyilkos! Csak peche volt az üzletben... különben nem csinált semmit!

— Ezt se mondja — utasította Rosel asszony szigorúan rendre. — Hiszen maga becsületes ember. S Reb Mortcheről is mindenki azt állítja, hogy a legkisebb köze sem volt fivére gazemberségeihez...

— Hát nem is ajánlanám senkinek, hogy ezzel meg merné vádolni! — kiáltotta a marsalik. — Ez a Noach!... Lásd, Szender, milyen különös is ez az élet! Reb Srulce unokája volt, annak

a tudósnak, aki a Talmudot elől és hátul egyformán kívülről tudta. Az apja is Istent-félő, derék ember volt, s még inkább legidősebb testvére, Mortche! ... Ilyen jó példa nem állott egy ember fia előtt sem! És mi lett belőle? Egy gazember! Ahelyett, hogy megmaradt volna ő is, mint Mortche, órasmesternek, órakereskedő lett belőle. Svájcban, Franciaországban és még az Isten tudja hol, órákat vásárolt hitelbe, becsapja az embereket előlről és hátulról, váltót hamisít, lopott jószággal kereskedik! Reb Mortche figyelmezteti, megmenti egyszer és megmenti másodszor is, de azután nem akar többé róla tudni. És hogy ette magát és hogy szégyelte magát a tárgyaláson, pedig tulajdonképpen ez számára nagy tisztességet jelentett.

— Tisztességet? — kiáltotta Szender.

— Bizony! Mert minden ember azt mondotta: „Hogy egy ilyen gazember és egy ilyen derék, becsületes ember egy anya szülötte lehet” ... míg a világ világ, nem élt ilyen két különböző természetű testvér.

— De végül is kérdem, — és a marsalik felemelkedett a helyéről — megkérdem, tőled is Rosel aszony, és tőled is Szender: ez a szép kövér Chaje, a hatszáz forint készpénz hozománnyal Noach leánya-e, vagy pedig a Mortcheé? Legyetek olyan jók és erre válaszoljatok.

— Már megmondtam, — válaszolta Rosel — még így is nágy szerencse Szenderre. De hadd tudjon mindent. Ép azért tudnia kell azt a feltételt

is, hogy öt év után bárhol letelepedhet, csak Mielnicában nem. Ez bizony sokat ront a pártin!

— Nem, ez még jobbra teszi! — kiáltotta a marsalik. — Egy fiatal férj ne legyen mindig az após és az anyós szemei előtt... ez nem vezet jóra, higgye el nekem, Rosel asszony, ez nem vezet jóra, tapasztalatból beszélek. Milyen nagy örömmel fog majd Szender Chajeval és a gyermekekkel, kikkel az Isten majd megajándékozza, ide költözni, vagy Tarnopolba, vagy oda, ahova éppenséggel neki tetszik.

— Miért ragaszkodik Mortche ehhez a feltételhez? — kérdezte Szender.

— Mert — válaszolta Rosel asszony — a legidősebb fiát is órásnak nevelte és nem akarja, hogy majd te elhalásszad előle a vevőket. A fia öröklí majd az üzletet utána. Alapjában véve ez teljesen rendbelévő dolog és én nem tudok számodra mindent úgy kiválasztani, mint valami hercegnek. Hálát kell adnom az Istennek, hogy az a dolog Noachhal megtörtént, különben Mortche még tudni sem akarna rólad. De ami ezt illeti... ezt majd megbeszéljük akkor... ha szükségesnek látszik. Remélem azonban, hogy erre nem lesz semmi szükség.

Erősen a fiú szemei közé nézett és kisimította az abroszt.

— Köszönöm a fáradságot, Reb Iccig! — fordult a marsalikhhoz. — Szender most már tudja, miről van szó és hogy nagy szerencse számára, amit mi kieszeltünk. Tehát... ma szerda van.

Vasárnap hajnalban elmegy vele háztűznézőbe. Ugy marad minden, ahogy megbeszéltük. Kérlek, gyere vasárnap hajnalba ide.

— Rendben van — válaszolta Reb Iccig. — De mondhatom, nagy szerencse ez Szender számára, nagy szerencse! A hetedik mennyországban érezheti magát, a tizennegyedikben, a huszonnegyedikben... Tehát... vasárnap hajnalban. Jó egészséget.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Reb Iccig elment. Anya és fiú egyedül maradt. Hosszú ideig egyik sem szólt a másikhoz.

— Vasárnap hajnalban — kezdte a beszélgetést az asszony — a marsalikkal Mielnicába utazol, hogy a leány szülei lássanak. Ha tetszel nekik, akkor másnap én is átutazom és elintézem az eljegyzés dolgát.

— És ha n e k e m nem tetszik a leány?

— Akkor is odautazom és magam is megnézem. Váratlanul fogok beállítani, úgyhogy nem puccolhatják ki magukat. És ha a ház és a leány nekem tetszeni fog, akkor minden rendbe lesz.

— T e fogod talán feleségül venni?

— A szépségen igazán nem múlik a dolog, — mondta Rosel asszony — és különben is, a szülők az ilyen dolgokban jobban kiismerik magukat, mint a gyermekek.

Az asszony szíve fájdalmasan összeszorult, míg így beszélt. Eszébe jutott a saját ifjúsága, hogy miképpen tört egész élete ketté, mert a szülők akarata ellenére, saját szíve parancsát követte.

„Bűn volt — gondolta magában — és nem is maradt el a büntetés!“

— Anyám, — könyörgött Szender — jól megdoltad a dolgot?

— Igen, — mondotta határozottan — ez már befejezett dolog és az is marad, amennyiben rajtunk kettőnkön mulik...

— ...

— Ne erőlted meg magad, — mondotta hangosan az asszony, amikor látta, hogy Szender még beszélni akar — ez úgysem segít rajtad. Jó éjszakát.

— Anyám, ne kergess el engem...

— Igen... Igen, belekergetlek a szerencsédbe... Jó éjszakát!

Szender könyörgésre nyujtott kezei visszahullottak és bement a szobácskájába. Ott a sötétben leült a székre és átgondolta a helyzetet.

— Nem megy másképp, — mormogta végül — meg kell lennie.

Világosságot gyujtott, elővette írószereit és lassan, olvasható betűkkel, amennyire éppen tőle kitellett, a következő levelet írta:

„Az én Jótevőmnek, Nadler Adolf úrnak

Cernovitzban.

Mert megengedte nekem, hogy nem fog ezért rám haragudni. De ha nem is engedte volna meg, akkor is jóságosan biztosan megbocsátott volna, mert ez az egyetlen reményem.

Ugyanis Barnovban nem maradhatok tovább.

Először is elcipelték és agyonlőtték a katonámat. Az Úr Isten is elfordult a szegény embertől... de többet nem hallottam felőle.

Ugyanis ez volt az én tanítóm és az ő szerencsétlensége egy könyvecske volt, amelyet valami Moritz Hartmann nevű pap írt. Wildnek hívták.

Másodszor pedig, a barátoknál a nagy teremben sok könyvet olvashatok ugyan, de egyedül nagyon keveset értek meg belőlük, hogy a megfagyásról ne is beszéljek. És mert a szerencsétlenség sohse jön egyedül, most menyaszszonyt is kapok hozzá. Jótevő Úr bizony elhiheti nekem, hogy már most én vagyok a legszomorúbb pojáca az egész föld kerekén.

Kedves Jótevő Úr, — amikor én Cernovitzban voltam, azt tette velem, amit Isten tett Mózes-sel. Felvezetett a hegyre és messziről megmutatta az ígéret földjét. Mózesnek meg kellett elégedni azzal, hogy messziről látja, mert már nagyon öreg volt. Nekem azonban vérzik a szívem, ha arra gondolok, hogy én az ígéret földjére soha el nem jutok, mert én még nagyon fiatal vagyok és hála Istennek, nagyon jól illelek a színpadra. Hisz saját maga mondotta, hogy még ilyen játékost soha életében nem látott és ez bizonyára igaz is! Ha itt maradok, nem lesz belőlem semmi, egész biztosan megmondhatom Magának. Könyörgök tehát, engedje meg nekem, hogy én Cernovitzba mehessek magához. A kenyeremet majd meg fogom ke-

resni, talán magánál is, mert az csak úgy látszik, hogy a függöny magától megy fel, kell legyen valaki, aki húzza, meggyujtanám a lámpákat, kitisztítanám a cipőket, mindent elintéznék, addig is, amíg játszhatom. És talán egy órásmester magához vesz Cernovitzban, mert, hála Istennek, úgy-e, ügyes ember vagyok?

Őseink nem vágyakoztak a pusztában a manna után és nem szomjaztak úgy a víz után, ahogy én a válaszát várom. Nagyon szépen kérem tehát, hogy írjon, de ne nekem, hanem Fedkó Hayducknak, a barnovi klastromba, mert különben az emberek itt rájönnek valamire. Fedkó majd ide fogja adni a levelet. A levélért ne fizessen, mert nem akarom, hogy érettem pénzt adjon ki.

Üdvözlöm Jótevő urat és a Jóttevőné asszonyt és jegyzem az Ön

Szender e, a pojáca.

Hogy írni tudok, azt látja, természetesen olvasni is és már németül úgy beszélek, mintha soha kaftánt nem hordottam volna. Becsületesemre!... elhiheti nekem."

Amikor Szender másnap a levelet a postahivatal rekeszénél eltűnni látta, bátorsága is visszatért és már tudta, hogy mit fog tenni.

Most tehát arról volt szó, hogy a fenyegető veszélyt: az eljegyzést elhárítsa. Többé meg sem kísérelte, hogy az anyját más elhatározásra bírja; tudta, hogy úgyis hiábavaló lenne. Most tehát a

saját felelősségére kellett cselekednie, anélkül, hogy erőszakhoz folyamodna.

Amikor péntek reggel Rosel asszony azt parancsolta, hogy vasárnapra volt gazdájánál, a mindig vidám Szimche Turteltaubnál szekeret rendeljen, egy arcizma sem rándult meg.

— Hadd legyen így, — válaszolta — és eleget tett a megbízásnak. A marsaliknak, aki szombat este a sil előtt megölelte és szerencsét kívánt neki, kurtán ezt mondotta:

— Rajtam ne muljék a dolog.

— Hála Istennek, úgy látszik, megjött az esze — mondotta az öreg pár órával később Rosel asszonynak, akit meglátogatott, hogy másnapra vonatkozóan mindent megbeszéljen vele.

— Ha majd útközben néhány utasítást adok neki, akkor minden jól fog menni.

— Mit akar neki mondani? — kérdezte az asszony.

— Nos, hogy miképpen viselkedjék, ha Reb Mortchenak és a feleségének tetszeni akar. Ezek is csak emberek és megvan a gyengéjük.

Az asszony hosszan elgondolkodott.

— Erről inkább ne beszéljen, de egy szót sem, — mondotta határozottan — nem azért, mintha nem bíznék benne. Engedelmességre neveltem és ő tudja, hogy ennek így kell lenni. De ne feledje el, Reb Iccig, hogy Szender egy pojáca. Én holnap majd megmondom neki, hogy tisztességesen viselje magát... csak ártana, ha többet mondanánk.

Amíg e látogatás történt, Szender jókedvű barátjával, a kövér Szimcheval ugyancsak a menyasszonylátogatásról beszélgetett. De ez a beszélgetés is olyan hangon folyt le, hogy a marsalik valószínűleg meg lett volna vele elégedve. Szimche, aki még mindig nem tudott azzal megbékélni, hogy legkedvesebb kocsisát az unalmas órásmesterség elragadta tőle, amennyire csak tőle telt, „húzta“ a pojacát, de természetesen ez sem hagyta magát.

— Persze, — kiáltotta — inkább a te lányodat vettem volna el feleségül, akin egy dekányi hús sincs. Ha ránézek, mindig a hét sovány esztendő jut az eszembe. Akkor már inkább megmaradok az én kövérem mellett. Ez legalább azt bizonyítja, hogy Reb Mortchenál jó a koszt.

— Jó és tápláló! — csúfolódott Szimche — a legyek a levesben lesznek majd az egyedüli szárnyasok, amelyek éléd kerülnek.

— Ezt te jól tudhatod, hiszen Reb Mortche mindig meghívott ebédre.

— Azt már nem, de ha az ember minden hónapban kétszer Mielnicában jár, mint én is, akkor már hírből jól ismeri az embereket. Az apósod feleségének még a levesbe való csontot is kiméri, nincs még egy második olyan zsugori az egész környéken, mint ő.

— És lop is hozzá!

— Ezt a fivére intézi el, az új nagybácsid. De komolyan, Szender, Reb Mortche igen derék ember, csak rettenetesen fukar. Azt ajánlom, hogy az eljegyzés előtt kösd ki magadnak, hogy leg-

alább szombatira öt deka húst kapjál, mert különben sohse lesz részed benne, ha a feleségének minden nap azt mondod is, hogy a világ legszebb asszonya.

— Az én anyósom persze nincs olyan szép, mint a te Szurked. A te vődnek nyugodtan megígérheted, hogy naponta három font húst kap, mert ha Szurket maga előtt látja, úgyis elmegy az étvágya.

— Ezzel szemben az én Szurkém nem olyan nevetséges és nem gúnyolódik rajta az egész városka, mint Mortche Rifkején! — válaszolta elégedetten a fuvaros. — Valamikor ugyanis elég szép lehetett, még most annak tartja magát és úgy viselkedik, mintha egy szégyenlős kis tizennégyéves leányzó volna.

— Aki ezt elhiszi! — kiáltotta Szender, látszólag nagyon mérgesen. — Nos, csak rajta, mit tudsz még róluk!?

— Semmit! — mondotta Szimche óvatosan — valóban nem akarlak elriasztani. Amit mondtam, az igaz és ezért mégis szívből ajánlom, vedd el a leányt. Sok szerencsét az úton.

— Köszönöm szépen, — válaszolta Szender, barátságosan belecsapott a fuvaros kezébe és melegen megszorította — nagy szolgálatot tettél nekem.

Aztán gyorsan elsietett.

A fuvaros csodálkozva nézett utána.

— A pojáca! — mormogta. — Más dühös

lenne, az pedig majd kiugrik a bőréből, ha az apósára és az anyósára rosszat mondanak.

Vasárnap Szender nagyon korán elment hazulról, úgyhogy az anyja már nem beszélhetett vele. Csak egy óra múlva látta, amikor Szimche szerén, a marsalikkal az oldalán a vám előtt elhajatott.

— Okosan viseld magad — kiáltotta szigorúan utána.

Szender nem válaszolt, a marsalik azonban visszakiáltotta helyette:

— Ne aggódjék, Rosel asszony, olyan, mintha kicserélték volna.

És valóban, Türkischgelb kísérője viselkedésében a legkellemesebben csalódott. A készenlétben tartott vigasztaló beszédekre sem volt semmi szükség. Szender nevetett és tréfálkozott, mintha a gyeplővel, amelyet valamikor annyit tartott a kezében, a fuvarosévek jókedve is visszatért volna. Így tehát a marsalik a prédikációk helyett megengedhette magának a vaskos tréfákat, melyekkel valóban elemében volt, de Szender sem maradt el megette és a két ember kacagása az egész úton egy percre sem hallgatott el.

— Szender, — kiáltotta vidáman a marsalik — ilyen jókedvűen még sohsem mentem háztűznézőbe. Az is igaz, hogy ilyen menyasszonya sem volt még senkinek. Szép, mint a nap...

— A napnak is vannak foltjai! — jegyezte meg Szender.

— Akkor szebb, mint a nap! Ennek a leány-

nak nincs semmi hibája! M a g a d is látni fogod!

— De ha olyan tökéletes, — jegyezte meg Szender — akkor a végén nem is akar majd hoz-
zám jönni.

Reb Iccig nevetett.

— Így már tetszel nekem. Még nem is láttad és már aggódsz, hogy fog a dolog sikerülni. Egész nyugodt lehetsz. Olyan legény, mint te! Azután pedig a fődolog mégis csak az, hogy a szülőknek tessél. És ebben nem lesz hiba, ha tisztességesen viseled magad.

— Ne félj, — nevetett Szender — í g y még kérő nem viselkedett soha!

Megérkeztek Mielnicába, a szekeret beállították a kocsmába és azonnal elindultak Mortche Diamanthoz. Szender minden lépésnél komolyabb lett és az üzlet előtt vonakodva megállott.

— Reb Iccig! — mondotta bizonytalanul...

— Nos?! — kiáltotta Türkischgelb — még a végén azt hiszem, hogy félsz... Előrel! Ennek így kell lenni!

Szender elhalványodott.

— Így kell hát lennie, — mondotta sötéten — de erről én nem tehetek.

Azután hangosan felnevetett.

Beléptek az üzletbe. Mortche Diamant, egy kövér, jóságos arcú ember, felemelkedett a helyéről és barátságosan üdvözölte őket.

— Örvendek, hogy megtiszteltetek, — mon-
dotta Szendernek. — Mi járatban vagytok Miel-
nicában?

Ezt a kis diplomáciát a jó szokások írják elő az apósjelöltnek. De Szendernek nem volt kedve, hogy ebbe a játékba belemenjen.

— Ezt jól tudja, — kiáltotta nevetve — eljöttem, hogy megnézzem a leányát és hogy van-e tényleg valamije! Na, úgy látszik, óra van itt elég.

Fesztelenül odalépett a nagy szekrényhez és mustrálni kezdte az órákat.

— De nem valami jó portéka.

A kövér ember kissé meghökkenve krárogott. Türkischgelb is meghökkent egy pillanatra, de azután gyorsan összeszedte magát.

— Istenemre, — kiáltotta — milyen nagyszerű órás ez a Szender — testestől-lelkestől a mesterségéé. Ha órát lát, azonnal meg kell néznie.

— Ej, Reb Iccig, — nevetett Szender — hogy te milyen szemtelen hazug vagy, hiszen jól tudod, hogy mennyire utálok a mesterségem, és a gazdám naponként legalább háromszor el akar kergetni. Igaza van, én bizony kontár vagyok a mesteriségemben és az is maradok. Ez azonban igazán nem bánt és remélem, téged sem, Reb Mortche. Különben az órákon kívül biztosan pénzed is van a zacskóban. Mi?

— Bocsáss meg neki, — mondotta a házasságközvetítő — de ő... ő... olyan takarékos!

— Hm, hm!... — az órás egyre zavartabban köhécselt és a földre nézett, vagy jobban mondva — mindenki ahogy tud — a hatalmas pocakjára.

— Na, annyi baj legyen, öreg, — mondta Szender és barátságosan megveregette Reb

Mortche hasát — olyan vagy, mint egy csendes, jólelkű hordócska... az ilyen embereket szeretem. Az öreg spórol, az ifjú elherdálja, majd csak kijövünk egymással. De hol van a leány?

Türkischgelb erre úgy oldalba vágta, hogy három lépést repült.

— Bocsássa meg, — mondotta az órásnak — de nagyon izgatott, mert sokat beszéltem a leányról és már ég a vágytól, hogy láthassa. Na... ép itt jön.

És valóban, a lakásba vezető ajtóban megjelent az órás felesége és a háta mögött egy tizenhatéves kövér leány.

— Jó napot, — kiáltotta Szender — ahogy meglátta őket — ez hát a leány? Na, télen még megjárja, de nyáron a pincében kell tartani, mert különben elolvad a napon.

— Mi-i-t?! — kiáltotta Rifke asszony s nem akart hinni a füleinek.

— Nos, Reb Iccig, — folytatta Szender barátságosan — én ugyan a te leírásod után másképp képzeltem el, de — ezt fojtott hangon mondta, de úgy, hogy az uccán is meg lehetett hallani — legalább, hála Istennek, nem hasonlít az anyjára.

— Mit?! — kiáltotta Rifke asszony még hangosabban és csípőre tette a kezét.

— Igen, igen, — kiáltotta Türkischgelb hangosan — persze, hogy az anyjára hasonlít... megmondottam neked. Ezért olyan szép, olyan...

Rifke asszony széles arca zavart mosolyra húzódott, — hát most kinek higgyen?

— Hála Istennek... egyáltalán nem hasonlít rá — kiáltotta Szender hangosan. Azután az óráshoz fordult.

— Csak úgy mellékesen, — kérdezte halkan — egy bizalmas kérdés. Hogy jutottál ehhez a sok órához.

— Hogy érti ezt? — kérdezte az órás felháborodva. — Vásároltam.

— Azt hittem, hogy mert a legtöbbször „Geneve” áll, talán ezek emlékek a fivéredtől! (Lefordíthatatlan szójáték: „Geneve” a genfi órák jelzése; Geneve héberül lopást jelent.)

Reb Mortche arca lángba borult.

— És még te merészelsz, — rikácsolta — még te mersz...

Türkischgelb megint úgy oldalba vágta az ifjút, hogy az asztalig repült.

— Ilyen ez az ifjú — nevetett. — Ég az üzletért. Mindjárt utána néz, hogy milyen jelzése van az óráknak.

Azonban Reb Iccig lélekjelenléte már nem segített a dolgon.

— Elég volt! — szakította félbe a kövér ember, izgalomtól rekedt hangon, de azért határozottan — én már akkor megmondottam, hogy nem akarok a pojacáról tudni. De azt hazudta, hogy megjött az esze. Nem igaz. Menjetek Isten hírével. Szerencsés hazaérkezést.

— Jó egészséget, — mondotta Szender vidáman és egy ugrással künn volt az uccán. Visszament a kocsmába, ahol a szekér állott és várta a

marsalikut. Ez azonban nem jött vissza. És minél hosszabb ideig tartott a várás, Szender annál komolyabb lett és egyre jobban megijedt attól a gondolattól, hogy ezek után mi vár reá. És amikor végre négy órai várakozás után elhatározta, hogy egyedül tér haza, jókedve már teljesen oda volt.

Már esteledett, amikor a vámhoz ért. Az asszony felengedte a sorompót.

Elég volt egy pillantás az asszony arcára és már tudta, hogy a marsalik megelőzte. Még soha ilyen keménynek és ilyen sötétnek nem látta ezt az arcot.

— Visszaviszem a szekeret — mondotta alázatosan.

Rosel némán intett.

Amikor visszatért, azon a színtelen, elfojtott hangon, amelytől Szender már megtanult félni, így szólt:

— Gazember vagy! De nem akarok olyan dolgokról beszélni, amelyeken nem lehet változtatni. De egy szót a jövőről. Rábeszéltem a marsalikut, hogy más parti után nézzen a számodra. Ha megint úgy viselkedsz, akkor kikergetlek a házamból és nem ismerlek többé. Isten úgy legyen kegyes hozzám!

És kezét esküire emelte.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A következő napokon Szender nagyon megtört, a megbánás és kedvetlenség ráfeküdt a lelkére.

— Kényszerűségből tettem — mentegette magát, de ha anyja szomorúságát látta, vagy pedig sötét szemrehányó tekintetével találkozott, igazi bűnösnek érezte magát. De azután természetesen megint úrrá lett rajta könnyelműsége, amely ép úgy vérében volt, mint a rejtett ösztön, vágya elérésére. Most már csak egy menekülése lehet: a cernovitz-i direktornak ki kell szabadítania barnovi láncai közül és ez az ember biztosan meg is fogja tenni. Bizakodása annál inkább nőtt, minél hosszabb ideig kellett a válaszra várni.

— Mért hallgat? — gondolta magában. — Mert a jó ember valami foglalkozást keres a számomra. Más oka nem lehet. Mert, ha nemet akarna mondani, akkor biztosan nem várt volna a válasszal. És amíg valami foglalkozást talál, addig sem kell tétlenül lopni a napot. Hiszen a klastromban könyvek vannak. Fedkő ugyan mogorva arcot fog vágni, ha nem tudok neki pálinkát fizetni, de

mégis be fog mindig engedni és idővel majd csak megsegít az Isten, hogy egy üveg szilvóriumot adhassak neki. A hideg igazán nem bánthat. Amikor Szimchenál kocsis voltam, tán akkor mindig a kemence mögött ültem?

Csak egy dolog okozott neki komoly, keserű gondot: hát most mit olvasson? Az „Emilia Galotti“-val rosszul járt, mert alig értett meg belőle egy szót. A „Theater von Lessing“ következő kötetével, — ahogy a sárgult bécsi nyomás nevezte e könyveket — a „Philotas“-szal egyáltalán nem tudott boldogulni.

Legalább tízszer kellett a bevezető monológot elolvasnia, hogy halavány sejtelve legyen arról, milyen helyzetben és hangulatban van Philotas.

— Azt hiszem, — mondotta magában — ez a Philotas is épp olyan katona, mint az a templomos úr volt. Rendben van, semmi ellenvetésem ellene! Miért is lenne? Egy katonával sok minden történhetik, egy ilyen katonát jól lehet megjátszani. A legutóbb is Purim-kor én is egy katonát játszottam, egy főhadnagyot, Hámán-nak, a zsidók ellenségének legidősebb fiát, aki azonban szívesen vesz pénzt kölcsön a zsidóktól. Az emberek sokat nevettek. Ugy látszik, hogy ez a Philotas komoly, szomorú katona. Nem baj... ezt is meg tudom csinálni. De miféle ember is ez? Eddig csak annyit tudok róla megállapítani, hogy nem zsidó. Mert először, még sohasem hívtak egy zsidót Philotásnak, másodszor pedig azt mondja, hogy már kisgyerek korában fegyverekről és csa-

tákról álmodott... már pedig, Júda, a Makkabeus óta ezt zsidógyermek nem tette...

Tehát — szövődtek tovább a gondolatai — szomorú, keresztény katona. De milyen katona? Osztrák, orosz, porosz, francia vagy pedig angol? Erről egyáltalán nincs szó a könyvben. Már ez sem tetszik nekem. Mert ha ezt játszáék és én vagyok a Philotas, akkor valamilyen egyenruhát kell magamra vennem. Fehér kabátot vegyek magamra és csákót, mint a mi katonáink, vagy szürke kabátot és sapkát, mint az oroszok? A neve után sem lehet semmit tudni. Philotas! És itt vannak a többiek is. Aridäus, Strato, Parmenio, — még az életben nem találkoztam olyan emberrel, akit így hívnak. Különben — ép most jut eszembe — a patikában a laboránst Philipp-nek hívják, talán más nyelven ez Philotást jelent, talán a franciáknál, — mert ezek se németek, se lengyelek, se oroszok nem lehetnek...

Bólintott a fejével.

— Tehát biztosan francia. Dehát micsoda ez a Philotas? Ezen már igazán nevetni kell! Itt az áll: „Aridäus = király“ — rendben van; Strato = hadvezér; Parmenio = katona, — de ez a Philotas?! — „Philotas = fogoly“. — Nevetséges, mondom én; „fogoly“, hát állás ez? vagy pedig valamilyen p a r n o s z e? * „Fogoly!“ Így jön az ember a világra, meg lehet ebből élni? — „Fogoly őrmester“ vagy pedig „kapitány“, vagy „tábornok“.

---

* Kenyérkereset.

Ez lenne helyes, mert ez a Philotas mégsem lehet közlegény, mint amilyen az én szegény Wildem volt, mert különben a király nem ápoltatná olyan gondosan. Saját sátra van és „minden kényelme“. Hát meg van ezzel elégedve? Nem, — még dühös is ezért és szitkozódik, egyre szitkozódik s hozzá még a sebeit is fel akarja tépni.

— De miért szitkozódik? Nincs ember, aki meg tudná ezt érteni. Hiszen ez nem szégyen. Biztosan védte magát, különben nem lenne megsebesülve. Ha én katona vagyok és — Isten legyen kegyes és óvjon meg tőle, — csatába kell mennem, harcolok és megsebesülök, s foglyul ejtenek, ez igaz, nem lenne valami kellemes, de én ezt mondanám: „Ez minden katonával megtörténhet és ha már így történt, mégis csak jobb, hogyha ápolnak, mintha ott pusztulok!“ Dehát az a Philotas vagy számár, vagy pedig bolond, — már pedig ilyen alakokra nincs egy játékban sem szükség és így nem akarok róla többet hallani.

A könyveskét az asztalra dobta és izgatottan járt fel és alá.

— Talán, — mormogta, azután megállt és gondolkodott.

— Lessing! — mondotta azután hangosan. — Mit is mondott mindig ez a Wild? „Nagy költő!“ és ő írta azt a játékot a Náthánról is. Lessing biztosan csak azt írja, aminek értelme van, talán az egész nem is gondolta komolyan, úgy gondolom, csak azért írta, hogy az emberek ezt a francia Philippet kinevessék... De nem, hiszen ez egy

szomorújáték, ahol sírni kell. Talán mégis van valamilyen értelme, csak én nem értem meg. Igen, ez bizonyára így van! Én vagyok a számár és nem ez a Philotas.

Tétován megint körülsétálta néhányszor az asztalt. Fogai vacogtak a hidegtől, ami természetesen nem első ízben történt vele, de most ez a fagyos és ugyanakkor dohos levegő szíve közepéig hatott, talán azért is, mert ma a rossz kedve is kínozta. Épp ezért, Fedkó sem jött ma túlkorán és amikor a tatárkapunál elbúcsúztak egymástól, már ajkán volt a szó: „Nem jövök többet!”

Ezt nem mondotta ki és néhány óra múlva még ennek a gondolatát is bűnnek tartotta. A torokában és az orrában persze erős karcolást érzett. Este azután erős nátha tört ki rajta és a köhögéstől nem tudott éjjel aludni, ami azonban nem volt elég ok arra, hogy másnap elkerülje a klastromot, már pedig lelkében sem szólt semmi ellene. Ha nem értette meg a „játékot“, erről a francia Philippről, úgy persze nem szabad tovább olvasnia. — Emilia Galottinál már eléggé kitapasztalta, hogy milyen kevés haszna van belőle. De hát mi következett ebből. Csak az, hogy más játékot kell kikeresnie, olyat, amit meg is ért.

Mindenekelőtt ettől a Sakszpírtől, attól, aki azt a Sájét írta. Ezt a költőt bizonyára megérti és azonfelül, mint ahogy Wild mondotta, ez volt a legnagyobb, aki csak valaha színpad számára írt. Persze eddig nem találta meg a műveit, de egész biztos, hogy ezek is ott vannak a könyvtárban és

így segítve lenne rajta. A szíve hevesebben vert az izgalomtól, ha arra gondolt, hogy talán el is olvashatja azt a „játékot“, amely Cernovitzban anyyira megragadta a lelkét.

A legközelebbi két látogatása alkalmával egész ideje a hiábavaló kereséssel telt el. Állványt állvány után kutatott át, óriási porfelhőt vert fel, ezer pók ezer életének szorgalmas munkáját semmisítette meg, arcát, kezét, ruháját vastag porréteg borította és olyan erősen köhögött, hogy a melle minden lélegzetvételnél belesajdult. De egyetlen könyv hátán sem olvasta a „Sakszpír“ szót.

Tehát éppen a legjobb hiányzott. Mi lehet ennek a magyarázata? — Talán a barátok nem akartak róla tudni, — gondolta magában, — mert egy helyen jó szívvel volt a zsidók iránt! — Ez azonban nem lehetséges, — ötlött azonnal az eszébe, — hiszen Lessing ezt még inkább megtette és mégis itt van.

Közben ennek a hiábavaló keresésnek mégis megvolt a haszna. Abban az időben, amikor még Wild tanította és ő különös szívóssággal kínoztta kérdéseivel, Wild egyszer felkiáltott: „Nem vagyok én élő lexikon!“ Természetesen ezzel nem ért el semmit, mert Szender újabb kérdéseket zúdított rá: — „Mi az a lexikon?“ — Wild megmagyarázta neki és még hozzáfűzte, hogy az egy nagyon okos könyv, amelyből mindent megtudhat az ember, amit csak tudni akar.

A nagy költő utáni vadászatban egy ilyen

lexikon került Szender kezébe. Akkor félretette, de most elővette. Talán mégis jobb, ha érthetetlen „játékok“ helyett ezt a hasznos könyvet olvassa végig. Persze, nem volt valami lelkesítő jel, hogy már a címet sem értette meg: „Konversationslexikon oder enzyklopedisches Realwörterbuch. Leipzig, 1846.“

De talán majd a szöveggel több szerencséje lesz. Azt persze nem tudta, hogy egy ilyen könyv csak arra jó, hogy felüssék, ha valamit meg akarnak tudni. Hozzáfogott tehát az első oldalon és állandó köhécselés, krákogás és szipogás között tovább olvasta. Így azután megtudta, hogy A a egy folyó Franciaországban, Aachen porosz város, Aal németül kígyószerű hal és Abbotsford egy bizonyos Walter Scott nevű angol úrnak a birtoka, akit persze nem volt szerencséje ismerni. Ez bizony nem volt valami szórakoztató olvasmány és ha a könyvtárterem hidege és a fájdalom nem tartotta volna ébren, úgy bizony a könyv felett elszenderedett volna. És hozzá persze ebben a könyvben sem értett meg mindent. Ennek dacára bátran kitartott és már megtudta azt is, hogy Akbar egy hindosztáni mongol fejedelem volt és Akerside angol költő. Ekkor azután egy olyan akadály tornyosult elé, amely azzal fenyegetett, hogy véget vet ennek az igen szerény szórakozásnak.

Ez az akadály Fedkő ama meggyőződése volt, hogy minden munka megérdemli a maga jutalmát. Beengedte ugyan most is mindennap Szendert, de vonásai egyre mogorvábbak lettek és azon

a napon, amikor a tudásra szomjas ifjúra éppen az az élvezet várt, hogy Akerside után az Akephalen-hez jusson, az öreg a tatárkapunál olyan mély sóhajtással fogadta, hogy Szendernek akár tet-szett, akár nem, meg kellett kérdeznie: mi az oka ennek.

— Mert nehéz a szívem, — válaszolta Fedkó, — zsidó a klastromban, — ez mégsem vezethet jóra. Tegnap az intéző Pater arról panaszkodott, hogy a disznók nem akarnak hízni. Mégis csak valami varázslat érhette őket...

— De Fedkó, — vetette Szender szomorúan közbe, — hát hogy is hihetsz ilyesmit? A disznókat megsoványítani, ez már nagy varázslat lenne és mi hasznom lenne belőle? Ha varázsolni tudnék, akkor elvarázsolnám a köhögésemet és a náthámat és akkor az én kedves Fedkómnak a legszívesebben egy üveg pálinkát varázsolnék a zsebébe. Mert sajnos, pénzem az nincsen...

Ezt ugyan megértette az öreg, de természetesen nem okozott számára nagy örömet.

— Én csak úgy gondoltam, — mentegetődzött, — mert ezeket a kedves állatocskákat nem tudjátok kiállani... Buta nép vagytok ti, zsidók. Nem enni disznóhúst, nem szaladni a lányok után, pálinkát nem inni, dalokat nem énekelni, — nagyon szomorú, nagyon buta nép... És ha nem a te varázslatod, úgy az Isten büntetése talán: „Ti beengeditek nekem a zsidót a klastromba, én meg sovánnyá teszem a ti disznóitokat.“ Ez nagyon aggaszt engem.

— Pedig nincsen okod rá, — vigasztalta meg Szender, — ha legközelebb a S r u l korcsmájában együtt ülünk, be fogom ezt neked bizonyítani.

— Legközelebb? — kérdezte Fedkó szomorúan, — a szívem nagyon tele van! Nem lehetne ezt már ma?

— Hisz megmondtam neked, egy fillérem sincs... De legközelebb, ha a címedre megérkezik a levél Cernovitzból, — hiszen tudod!

— Tudom, hogy várod: — válaszolta Fedkó fájdalmasan, — de különben tudom azt is, hogy sajnos, a disznócskáink... Dehát, ahogy Isten akarja. Még egy hétig talán kibirom.

Szender mélyen felsóhajtott, amikor megint bebújt Aemilius atya csuhájába és leült a nagy asztalhoz. Kétségbeesése teljesen igazolt volt. — „Még egy hét” — tudta, hogy Fedkó megtartja a szavát és akkor elzárult előtte az egyetlen út, amelyen saját erejéből célját elérheti.

Szomorúan hajolt a vastag könyv fölé.

— „A k e p h a l e n”, — kezdte olvasni, — azaz a fejnélküliek. — Mit? — szakította félbe. — Fejnélküli emberek?!

De tovább ez állott: „E l ő s z ö r a m o n o p h i s i t á k”, — még egyszer kibetűzte: — Ilyen nevet! — sóhajtotta, — Isten tudja, hogy mit jelent! — Tehát: „a m o n o p h i s i t á k, akik 483-ban” — mennyi ideje lehet már ennek? Ezernégszáz éve! Atyáim Istene, ez már nem is lehet igaz! De hát mit is csináltak ezek az emberek ezernégszáz évvel ezelőtt? ... „483-ban az a l e x a n d-

riai Nagy Péter patriarcha vezetése alatt az egyházközösségből kiszakadtak“. — Ez, — legalább azt hiszem, — azt jelenti, hogy nem akartak erről a Péterről többet tudni. És igazuk is volt, mert hiszen ez a Péter egy patriarcha volt. Már pedig a patriarcha az egy kövér vörös pap, aki azonban nagyon rosszlelkű és mindig azt mondja, hogy a zsidókat el kell égetni. Így áll ez abban a játékban a Náthánról. Tehát minden rendben van, — csak azt akarnám tudni, mit érdekel az engem, hogy akkoriban nem akartak Péterrel egy templomba járni. Mert — Uram Isten — milyen szó is lehet ez: — „mert a patriarcha Zeno császár haeretikonját elfogadta.“ — Ugyan mi lehet az, amit a császártól elfogadott?! Biztosan valami jogtalan dolog. De mi?

Megcsóválta a fejét és azután tovább olvasta.

— Akiba — Mit?! Csak nem a Rabbi Akibát gondolja? Csak nem akar nekem Rabbi Akibáról beszélni? — „József fia, Gamaliel tanítványa“ — tehát mégis Rabbi Akibáról van szó, akivel Buczaczban Simon tanító annyit untatott, — „híres rabbi volt...“ Mit nem mond?! Hogy mennyi ujdonságot tud ez nekünk elbeszélni!... — „aki egyike volt a Misna megalapítóinak“. — Hát ez minden, ennyit tud és nem többet?!

Szender felháborodva csapta be a könyvet és felugrott.

— Én bolond, — kiáltotta, — nagy bolond.

Már egy órája fagyoskodom itt; bárki szíve meg-
esne rajtam. És ha meggondolom, hogy tulajdon-
képen, mit is tanultam három hét óta ebből a
könyvből..., nevetnem kellene, ha nem kellene
inkább sírnom rajta! Hogy az A a l egy hal, amely-
nek azonban nincsen pikkelye és hogy olyan, mint
egy hal és hogy füstölve, főzve, vagy marinírozva
eszik! Ettől bizony jó játékos leszek és elszegőd-
hetem a színházhoz. Nem szólva arról, azt sem tu-
dom, hogy mi az: m a r i n í r o z v a. És hogyha
tudnám, akkor se érnék vele semmit, mert az
olyan halak, amelyek a földön csúsznak, t r é f l i k.
(Tisztátlanok: a zsidó törvények szerint élvezetre
nem alkalmasak.) Azután meg azt is megtanultam,
hogy a majmoknak négy kezük van és egy farkuk.
De ezt előbb is tudtam. És a többit, mind, amit ol-
vastam, elfelejtettem... Nem, nem! Wild bizo-
nyára csak tréfált velem, vagy pedig több ilyen-
fajta könyv van és ez az egy buta, rossz könyv. —
És e z é r t a könyvért tegyem magam beteggé és
még pálinkát is fizessek érte? és azon törjem a fe-
jem, hogy szerezzek erre pénzt? Meg fogom Fed-
kónak mondani! Csak már jönne, meg fogom neki
mondani!

Kezeivel a csuhát csapdosta, úgyhogy valósá-
gos porfelhők keletkeztek és így mormogta: mit
fog az öregnek mondani. De bizony egy órába
tellett, míg Fedkó megjelent, s ezalatt Szender
alaposan meggondolta a dolgot és másképp határo-
zott.

Nem, nem hagy fel az olvasással addig, amíg

csak lehet. Nincs ugyan sok haszna belőle, de így legalább művelt lett, egy d á c s és a dolgok felett ítéletet tud mondani. És ha nem is vehette hasznát, a maga részéről mindent megtett, amit megtehetett. „Segíts magadon és Isten is megsegít!” Gyermekkorának ez a jámbor közmondása, amelyre oly sokáig nem gondolt, megint felcsendült benne. — „Csak kitartás! csak kitartás!...”

Amikor azután végre Fedkó eljött, épp az ellenkezőjét mondotta annak, amit előbb akart: nagyon hálás neki és reméli, hogy ezt rövidesen be is fogja tudni bizonyítani.

Az öreg csak bólintott.

— Egy héten belül, — mondotta nyomatékosan és ott hagyta az uccán.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Múltak a napok. Cernovitzból még mindig nem érkezett válasz. Semmi kilátása sem volt arra, hogy más úton keressen valamit. Balgaság lett volna az anyjától kérni. Viselkedésében egyformán hideg maradt vele szemben, egy jó szót sem hallott tőle, — igaz azonban, hogy rosszat sem. Csak néha, ha hirtelen a szemét felvetette, vette észre, hogy anyja gondterhes arccal, szomorúan őt nézi, különösen az utóbbi hetekben, amikor az arca egyre vékonyabb, egyre hegyesebb lett és sokat köhögött. Egyszer meg is kérdezte, hol hült meg és nem érez-e fájdalmat a tüdejében, amikor köhög. De ezt olyan közömbösen kérdezte, mint ha arról lenne szó, hogy leesett egy gomb a kaftánjáról. Amikor arról biztosította, hogy egészen jól érzi magát, nem kérdezősködött tovább, este azonban, szó nélkül, egy csésze ájbis-teát tett elébe.

— Köszönöm szépen, anyám, — mondotta és meg akarta a kezét fogni, hogy megcsókolja. Az asszony azonban lassan visszahúzta.

Anyjának ez a viselkedése, de még inkább tit-

kos bűnbánata, — hiszen elhatározta, — hogy mi-
helyt teheti, megszökik, — megakadályozta abban,
hogy akárcsak kísérletet is tegyen a megbékíté-
sére. Némán és nyomott hangulatban ült vele
szemben és mihelyt tehetette, azon volt, hogy kis
szobácskájába vonulhasson vissza.

Joszele Alpenrothoz való viszonya, mielnicei
kalandja óta még rosszabb lett. A kis, nyugodt,
csendes ember természete nem volt olyan, hogy
dühbe gurult, vagy kiabált volna. Oktató prédi-
kációi is elmaradtak. De mintha az inas nem is lé-
tezett volna a világon, többé egyáltalán nem törő-
dött a tanításával.

Szender ennek dacára, azon a napon, amelyen
a Fedkő által megszabott határidő lejárt, mégis
bátorságot vett magának és előadta a kérését.

A mester alig nézett fel a munkájából.

— Nem! — mondotta azután nyugodtan és
csendesesen, mint mindig. — Egyetlen megveszeke-
dett fillért sem. És pedig nem azért tagadom meg,
mintha fukar lennék, vagy talán kemény szívű. Ha
azt hiszed, kérdezz meg bárkit is az „uccában“.
De mert nem érdemled meg. A munkád nem ér
semmit. És azért sem akarok adni, mert akkor
még hosszabb ideig maradsz nálam.

— Meg akar tőlem szabadulni? — kiáltotta
Szender.

A kis emberke bólintott.

— Oh, milyen szívesen szabadulnék meg tő-
led! Nagyon, nagyon szívesen, — jelentette ki
szíve mélyéből. — Azon a napon öt forintot adok

a szegényeknek. Pedig öt forint nagyon sok pénz és nem egykönnyen keresem meg.

— Miért? Tettem-e én valami rosszat magának?

— Nem, semmit, amire azt lehetne mondani, hogy rosszat tettél volna, — nem! Hiszen éppen ez az. Mert ha valami rossz tréfát követnél el ellenem, — s ezt ki tudná inkább megtenni, mint te, — akkor azonnal véget tudnék vetni az egésznek. Így állapodtam meg az anyáddal: Amely napon p o j á c a k é n t viselkedel velem szemben, azonnal kidobhatlak. Sajnos, te semmit sem teszel, s így állnom kell szavamát. Mert az anyád nagyon derék asszony és az Isten amúgy is eléggé megbüntette veled; miattam ne legyen egyetlen keserű perce sem. De bizony; nagyon nehezen állom meg...

Szender érezte, hogy minél csendesebben beszél az emberke, annál nagyobb lesz a dühe. De uralkodott magán, — ebben a szorult helyzetében még csak az hiányzik, hogy a mesterével összevesszen!

— De most halljuk az okát, — mondotta. — Be kell a mesternek látni, hogy ennyivel tartozik nekem a munkámért...

Az órás megint csak bólintott egyet.

— Ez is igaz... De ha az okát akarod hallani... az okát... Nos, gyere Szender ide az asztalomhoz. Nézd meg ennek az órának, amelyet épp most javítok ki, a szerkezetét. A kerületi Kommisszárus úré. Szép órácska, bizony, jó órácska, — jegyezte meg szinte becéző hangon s a kis ujjá-

val gyengéden megsímogatta a kerekeket. — Hála Istennek, nem beteg, csak meg kell tisztítani... Hát hány kereket látsz benne?

— Négyet!

— Négyet! Igaz! Valóban, amit minden paraszt meglát, azt te is észreveszed. De többet nem. És sokkal többet, mint amennyit egy paraszt, te sem értesz az órákhoz és nem is tudod megjavítani. Ez is elég rossz nekem. Természetesen egy fillért sem adok neked, de más inasnak sem adnék, pedig az legalább idővel segítségemre lenne. Minden ember végeredményében tekintettel lehet a saját érdekére is. Nem igaz? Hogy te kárt okozol nekem, mert minden fáradságom és munkám hiábavaló, hogy minden eredmény nélkül pazaro-
lom rád az időmet, ez csak az egyik kerék az egész dologban és hozzá a legkisebb. Ez a kerék az! — És az ujjával rámutatott az óra szerkezetére.

— De emellett itt van egy nagyobbik kerék is: miért nem akarsz semmit tanulni. Talán azért, mert ügyetlen vagy? Nem! Vagy mert buta? Ügyesebb fiú még nem volt nálam, mint te. Vagy tán azért, mert csak rövid ideje vagy itt? Hiszen ez már a második inas-éved! Nem tanulsz, mert nincs szíved a mi aranyos mesterségünkhöz. Én azonban, — Szender, — talán te nem is tudsz megérteni, vagy tán ki is gúnyolsz ezért, de mégis meg kell mondanom, — én a reggeli imánál, amikor ezt mondom: „Áldott légy Örökkévaló, hogy férfinak teremtetél!” — mindig hozzáteszem: „és órásnak!” Persze, ezt csak gondolatban mondom,

mert nem szabad az ima közé német szavakat keverni és az órás számára őseinknek még nem volt kifejezése, — de az Úristen mégis meghallja és tudja, hogy tiszta szívemből hálás vagyok ezért. És sokszor ezt gondolom: „Sok a gondod, Joszele s talán jobban is mehetne a sorod, de te mégse cserélnél bárki fiával és nem érezheted soha magad szerencsétlennek, mert — hála Istennek, — te órás vagy!” Kivel is cserélhetnék én? Valami uzsorással? Pfuj! Vagy egy más iparossal? A cipész, a szabó ... ugyan, milyen tárgyakkal van azoknak dolga? Csupa halott, durva dologgal. Az enyéim azonban élnek és finomak! A fa az csak fa és a bőr az csak bőr, de minden órának megvan a maga természete, ezt ki kell ismerni, ezt szeretni kell; akkor azután bőven megéri a fáradságot. Én mondom neked, Szender, én, Joszele, aki szegény ember vagyok ugyan, de azért senkit sem irigylek, kivéve talán csak a te korábbi buczaczi mesteredet, Hirsch Brandeist, de ezt is csak azért, mert nincs olyan ügyes kezem, mint neki. De nekem is van olyan szívem a mesterségemhez, mint neki! És most itt ül mellettem valaki, akinek nincs szíve ehhez a gyönyörű mesterséghez, meg is veti, — és ez bánt, mérgesít, felháborít!

A kis emberke most sem beszélt hangosabban, de a hangja reszketett és az arca csak úgy tüzelt.

— Megvetni! ezt valóban nem! — mondotta Szender mentegetőzve.

— Óh, igen! Nem tartod ugyan tolvajnak az

órast, de azért nem maradnál ennél a mesterségnél. Nem, a világ minden kincséért sem. És ez a harmadik kerék nálad, s ez még nagyobb, mint a többi, mert te igenis, túlságosan jónak tartod magad erre a mesterségre, te — a pojáca! Persze, te okos vagy, tréfás dolgok jutnak az eszedbe, amelyeken mindenkinek nevetni kell, ki tudod az embereket csúfolni és utáncod is, hogy azután egy ember se becsüli többé őket! Aki ezt tudja, — gondolod magadban, — az túlságosan jó arra, hogy iparos legyen. Én azonban azt mondom neked, — és csak most erősödött meg a hangja, — te túlságosan hitvány vagy erre! Kétféle fajtája van az embereknek. Az egyik derék, szorgalmas, valósággal arca verejtékével keresi meg a kenyerét, — ezek a tudósok és az iparosok. A másik fajtája az embereknek megveti a munkát, visszaél azzal az ésszel, amelyet az Isten neki adott, más emberek jó híréből és más emberek zsebéből él: a snorre-
rek, a marsalikok, a pojácák ezek! Én igazi órásmester vagyok, s te igazi pojáca, — ezért gyűlöllek, ezért gyűlöllek!

Az emberke izgalma visszaadta Szender nyugalmát.

— Ez elég szomorú rám nézve, — mondotta — de a te számodra se valami szép. Igen, mester, — vannak óráskok és vannak pojácák. De miért? Mert ők akarják ezt így? Nem, — hanem mert az Isten akarja ezt így. Tán azt hiszi: hogy magából marsalik lehetett volna, mint az öreg Reb Iccigból?

Joszele felháborodva tiltakozott ez ellen.

— Tudom, — folytatta Szender hirtelen, — nem is akart volna az lenni! De nem is tudott volna az lenni, mester! Azt mondotta, hogy nekem nincs olyan szívem a mesterségünkhöz, mint magának. Ha ez így is lenne, nem az ember választja ki magának a szívet, hanem az Isten adja.

— Hagyd ki az Istent a játékból, — kiáltotta Joszele, — Isten minden emberrel jót akar, Isten minden embernek becsületes munkához ad szívet! Csak a mi akaratunktól, becsületességünktől, szorgalmunktól függ! Mindenből lehet derék iparos, s bűnös dölyfösség, ha valaki azt mondja: „nem, ez nem tetszik nekem, inkább leszek pojáca, én erre születtem.“ És a dölyfnél is inkább a naplopás iránti hajlam az, ami az ilyen szavakban megnyilatkozik. — Nem! Senki sem születik pojácának! — az Isten nem ilyen keményszívű! És ha száz napon át is egyre ezt hajtogatod, akkor sem hiszek neked!

— És én sem magának!

— Hát persze. Hisz, ha hinnél nekem, akkor szégyelned kellene magad előttem. De különben is, ha neked volna igazad, ha te valóban pojácának születnél, akkor mit keresel itt? Tán nálam akarod a művészetedet megtanulni? Ehhez én igazán nem értek, én csak a mesterségemet tudom...

— Jól tudja, — mondotta Szender sötéten, — ezt nem én választottam. És maga is csak az anyám kedvéért tart engem. Épp azért nagyon szépen kérem, legyen egy kissé türelmesebb hozzám, talán mégis menni fog!

— Igen! Ha az a negyedik kerék nem lenne, — kiáltotta Joszele. — És hozzá ez a legnagyobb! Te rossz fiú vagy és aljas dolgokat csinálsz...

— Én? — kiáltotta Szender.

— Te! Rossz vagy, — én mondom neked. Hogy nem akarsz megházasodni, ezt megértem, — egy pojáca nem szeretné megkötni magát, ha ma itt, holnap ott akarja kipakkolni a cókmókját. De miért nem mondd meg az anyádnak kereken, hogy: Nem! Miért kell másoknak ezért a gyáva-ságért megszenvedni? A te lelkiismereteden szárad, ha Reb Mortche Diamant csak évek múlva, vagy talán sohasem kap férjet Chaje lánya számára. A buta emberek nevetnek, ha csak a nevét hallják is, annyira kifiguráztad buta tréfáiddal. Tudom, hogy erre igazán nem vagy büszke...

— Istenemre, nem! — erősítette meg Szender.

A mester felállott, arcát megint elöntötte a felháborodás tüze.

— Hát akkor ki volt az, aki elpletykálta? — kiáltotta. — Talán az öreg Reb Mortche, mert olyan nagy öröme telt benne? Te voltál!

Szender lesütötte a szemét. Tényleg többeknek beszélt róla.

De még jobban elment a kedve, amikor Joszele továbbfolytatta:

— De ez még nem a legrosszabb! A legrosszabb az, amit most művelsz! Hol vagy te mindig a déli órákban? Azt hittem, az anyádnál. De te csak azért mégy haza, hogy az ételt gyorsan be-

kapjad, s azután már rohansz is... Ide pedig mindig elkésve érkezel, s hozzá milyen állapotban! Félig meg vagy fagyva és a szemeid olyanok, mint-ha ittál volna valamit. Eddig ezt könyörületből elhallgattam anyád előtt, úgyis eleget eszi magát miattad. De most már meg kell mondanom neki, mert már tudom, hogy mi rejlik mögötte.

Szender halotthalavány lett. Ha a mester tényleg rájött a klastromi látogatásaira, akkor azonnal menekülnie kell, mindegy hová, ha ki is teszi magát az úton annak a veszedelemnek, hogy megfagy, vagy éhenhal. Mert Barnovban a fanatikus chaszidok lassan halálra kínoznák...

— Reszketsz! Nem tudsz a szemeim közé nézni! Inkább szégyelted volna magad azelőtt, mielőtt ezt a szégyent hoztad magadra és az egész Izraelre. Ilyen nem történt még, mióta Barnov fennáll...

Semmi kétség, ez az ember mindent tud. De ha ennek dacára eddig hallgatott, akkor talán továbbra is hallgatni fog, ha szépen megkérik...

— Mester, — dadogta Szender, — gondoljon az anyámra...

— Hát te gondoltál rá, amikor Isten szent nevét így megszenteltelenítetted?!

Szender feje még mélyebbre süllyedt.

— Én mindent belátok, — könyörgött, — tudom, hogy nagy bűn. De látja, például Cernovitzban minden zsidó egy d á c s...

— Szép kifogás! Különben még a cernovitziekről, pedig azok igazán eléggé vallástalanok,

még azokról sem hallottam, hogy ott mindegyiknek keresztény nővel viszonya volna...

— Mit?! — kiáltotta Szender és nem akart hinni a füleinek.

— Tán ezt is le akarod most tagadni? Hisz éppen az előbb vallottad be. Mindennap ott kószálsz vele valahol. Legutóbb is egy egész piszkos káftánban jöttél be. És sovány és zöld vagy belé! Pfuj! Pfuj!

— Ártatlan vagyok! — kiáltotta Szender és szent esküvel erősítette. Ez azonban nem használt, míg végül azután, — Joszele hajszolására — édesanyja életére kellett megesküdnie, hogy nem szeret semmiféle keresztény nőt. Csak ekkor nyugodott meg Joszele. Mert ilyen hamis esküt még a leglelkiismeretlenebb zsidó sem tenne.

Mialatt azonban Szender így esküdözött, aggódva gondolt arra, hogy most már milyen bűnnel vádolja magát? Végre mégis eszébe jutott valami, ami nem is hangzott olyan valószínűtlennek. Minden zsidó várost körülkerít egy drót, melyet a városka házai körül fákra, cövekekre erősítenek meg, az úgynevezett *erev*. A galíciai *misnagdimok*-nál,* a pozeni és a nyugatporoszországi hitközségekben ennek az *erev*-nek csak szombaton van jelentősége. Miután a zsidónak szombaton az udvarából nem szabad semmiféle terhet kivinni, tehát nem szabadna sem zsebkendővel, sem pedig imaköpennyel, imakönyvvvel az

* Szabadon gondolkodó zsidó.

uccára lépni, ez az e r e v, amely bekeríti a községet, azt a fikciót jelenti, hogy az egész község egy udvar. A chaszidok azonban, akik Barnovban többségben voltak, nem elégszenek meg az e r e v szombati jelentőségével. Náluk teljesen tiltva volt — üzleti dolgoktól, vagy templombamenéstől eltekintve, — a szobát elhagyni, mert a jámbor zsidó üljön otthon a T a l m u d és a T ó r a mellett és tanuljon. De mert ezt nem lehet mindig megtenni, úgy az e r e v azt a határt jelenti, amelyen belül még sétálni lehet, mert hiszen nem hagyta el a saját „udvarát“.

— Átléptem az e r e v-en! — vallotta be tehát Szender. — Lássa mester, míg kocsis voltam, nagyon megszoktam a szabad levegőt. És így mindennap alaposan ki kell futnom magam...

Joszele megrázta a fejét.

— Becsapsz... — mondotta. De mert mással nem tudta az inas fagyott kezeit és csillogó szemeit megmagyarázni, akár tetszett neki, akár nem, be kellett ezzel a magyarázattal érnie.

Ez azonban még jobban rágta és így sokkal hevesebb lett.

— Azért mégis rossz vagy! — kiáltotta olyan hangosan, ahogy még sohse hallották — és tőlem nem látsz soha egy fillért sem! Menj világgá, légy snorrer! Akkor majd a tréfáidért enni kapsz, s néhány fillért is hozzá...

— Hallgasson!... — ugrott fel Szender és megrázta az öklét.

S n o r r e r!... nem hiába nevelte belé Rosel

azt a felfogást, hogy ez a legrettenetesebb, legsiralmasabb foglalkozás a nap alatt...

— Miért? — kérdezte a kis emberke gúnyosan; a régóta visszafojtott harag most teljesen úrrá lett rajta. — Hát az apád, Mendele, nem volt-e snorrer? És az anyád?

— Az anyám? — vágott Szender rekedten a szavai közé és szorosan melléje lépett. — Aki egy szót is mer rá mondani, azt agyonütöm. És az apám? Ugyan kinek mi köze hozzá, hogy mi lett Froimból, a tóra-másolóból? ... Mert Froimnak hívták és nem Mendelének. Igen, ő volt az apám, de aki ilyen rosszul bánt az anyámmal, azt nem kell úgy tisztelni, mint egy apát. És még eddig senki sem vetette szememre azt a szerencsétlenséget, amelyről én igazán nem tehetek ... Maga volt az első, — szégyelje magát!

Ez a megszégyenítés azonban már szükségtelen volt, mert Joszele Alpenroth abban a pillanatban, ahogy kimondotta, a föld alá szeretett volna sülyedni szégyenletében, — természetesen egész más ok miatt. Mert éppen olyan gonosztettet akart elkövetni, melyet Barnovban senki sem bocsátott volna meg neki, legkevésbé pedig Rosel asszony, akit szívéből becsült. Mindenkiel és így vele is megfogadtatta a rabbi, hogy senki el nem árulja Szender születésének titkát.

— Ez olyan csúnya, olyan megbocsáthatatlan lenne, — mondotta a rabbi, — mint kevés gonosztett a földön.

És éppen ezt a gonosztságot, ezt a csúnya bűnt

akarta Joszele Alpenroth, ez a finom, jámbor ember és órasmester elkövetni. Persze csak azért, mert a harag elvette az eszét... de hát mentség ez?

Hamuszürke lett és úgy összeroppant, mint egy bicska.

— Bocsáss meg... én...

Épp így állott pár perccel ezelőtt Szender a mestere előtt, amikor azt mondotta, hogy felfedezte a bűnét. Most azután a két szerep felcseréldött.

Szender sokkal jobban fel volt hevülve, semhogy ezt észrevehette volna. Nagyokat fújva állott előtte.

— Szégyelje magát! — mondotta még egyszer.

— Én szégyelem magam, — mondotta a kis emberke síró hangon — és nem kell, hogy az anyádnak szólj róla...

Csak most vette észre Szender a helyzet hirtelen változását. Azonnal megváltozott az ő hangulata is és a torkát nevetés csiklandozta. Azonban ezt elfojtotta és sötéten mondotta:

— Persze, maga el fogja majd beszélni neki az erevvel való dolgot és hogy én semmit sem érek...

— Nem! — erősítgette Joszele. — Hát szoltam én neki eddig egy szót is? Tehát... magunk között marad az egész?

Kezet nyujtott az inasának. Ez azonban úgy tett, mintha nem vette volna észre. Meglepte ugyan, hogy mestere mennyire össze volt törve,

ez azonban a Joszele dolga volt, az övé pedig az, hogy hasznót húzzon a dolgok e változásából.

— Nagyon megbántott — mondotta. — Hogy én alkalmas vagyok-e órásnak, vagy sem, — az igazán mindegy. De ép olyan becsületes ember vagyok, mint maga. Az anyámnak nem akarok róla szólni, mert őt is nagyon bántaná. De azt akarom, kérdezzünk meg egy harmadikat, hogy vajjon helyes dolog volt-e a szememre vetni, hogy egy snorrer fia vagyok. Ha magának is úgy tetszik, menjünk a rabbihoz...

— Az Istenért! — tiltakozott az órás, olyan rémülten, hogy Szender csodálkozva bámult rá.

— Nem! — mondotta a mester, szinte lélekszakadva — nincs szükségünk döntőbíróra. Így is rendbehozzuk a dolgot, te megbocsátasz nekem, én pedig neked! — Megragadta Szender kezét és szorongatni kezdte. — És amit még mondani akarok, — folytatta — az, hogy te egy kis fizetést kértél tőlem! Ugyan egyáltalán nem érdemled meg... azaz... hm!... tehát... mivel egész nap itt ülsz... Isten nevében... mennyivel elégednél meg?

Szender a szemét meresztette és úgy érezte, mintha álmodnék. Ezt még remélni sem merte. Ha előbb jobban adta a sértettet, mint amennyire tulajdonképpen a dolog bántotta, ez csak azért történt, hogy a jövőben ne álljon olyan védtelenül a mesterrel szemben, mint eddig. És most ez még pénzt kínál fel!

— Maga mégis csak jó ember — mondotta

meghatódva és ezt becsületesen így is gondolta. Egy forint volt a legkisebb havibér, amit kérhetett és ezt meg is kérte.

— Egy forint? — kiáltotta Joszele megkönnyebbülve, mert a kétszeresére volt elkészülve.

— Nos... mert megsértettelek és mert azt remélem, hogy ez buzdítani fog, hát megadom. De csak a jövő hónaptól kezdve!

— Nem! Azonnal! — kérte Szender és Joszele engedett.

— De most dolgozzunk! — fejezte be a vitát.

Igy azután a mester és a tanonc békességesen ült a műhelyben egymás mellett. Mindegyikük a munkája fölé hajolt, de ezen a délelőttön nem sok értéke volt annak a munkának, amit végeztek. A mester nagyon is mérges volt magára, a tanonc túlságosan jókedvű.

— Mindenben nekem volt igazam — gondolta Joszele és a Pojáca valóban megérdemelte, hogy egyszer alaposan megmondják neki. És ekkor a rossz szellem Mendele nevét hozza a nyelvemre! Szép kis történet lett volna belőle. Elvesztettem volna a becsületesemet az egész hitközség előtt. Azzal a forinttal azonban elsziettem a dolgot. Mert ugyan mi hasznom van belőle. A Pojáca tovább is a nyakamon marad és hozzá meg is kell fizetnem.

Ezzel szemben Szender nem érzett már haragot.

— Mégis csak jó ember ez a kis Joszele, — gondolta magában. — Persze csak egy olyan órásmester. Érdekes, gyűlöl engem, mert én más em-

ber vagyok, mint ő... de mért nem jut nekem eszembe, hogy én is gyűlöljem. Rám nézve egész közömbös, sőt szeretem is nézni, ahogy itt ül és ránevet az órácskáira. Ha majd a játékban egy becsületes iparost kell megjátszanom, akinek ép annyi esze van, mint amennyi egy iparosnak éppen szükséges, de egy csipetnyivel sem több... akkor úgy kell viselkednem, mint Joszelének... Gyűlölni! Oh, hogy szeretnélek, ha nem kellene egész nap itt ülnöm és azokat az átkozott kerekcskéket tisztogatnom!... Abban az egyben azonban igaza volt: nem lett volna szabad a mielnicei esetet másnak elbeszélnem. De, hogyha hallgattam volna, úgy az emberek a végén arról lettek volna meggyőződve, hogy Reb Mortche volt az, aki nem akarta... Nem! — utasította saját magát rendre — ne hazudj, Szender! Nem ezért tetted... ugyan mit is törődtél volna ezzel... hanem azért, mert örömed telik benne, ha megnevetteted az embereket. Ha ilyen történetet tudsz, akkor az a torkodat csiklandozza és megfulladnál, ha el kellene hallgatnod!... A kövér Chaje mégis csak férjhez fog menni, majd az Isten gondoskodik róla, — a mellénye zsebéhez kapott, ahová a papírforintot rejtette, — hiszen gondoskodott rólam, meg Fedkóról is.

Az öreg klastromszolga nem kevésbé örült az üveg szilvóriumnak, amelyet Szender ez alkalommal magával hozott.

— Az Isten nem akarta, — mondotta — hogy fájdalmamban vigasz nélkül maradjak. Mert bi-

zony, kedves Szenderkó, a mi disznócskáink még mindig nem akarnak hízni.

Hétre hét következett, az újév már rég elmúlt, de Fedkó még mindig határozott fejrázással válaszolta meg azt a mindennapos kérdést, hogy érkezett-e levél Cernovitzból. Nem egyszer gúnyos megjegyzést is tett rá. De Szendert ez nem tévesztette meg.

— Akkor holnap jön — mondotta.

Ez a bizakodása fényesen beteljesedett. Amikor egy napon — februárban történt, szinte egy éve annak, hogy Cernovitzban volt — a Tatárkapunál megjelent, Fedkó már várt ott rá és hatalmas csomagot tartott a hóna alatt.

— Ezt a levélhordó hozta... ki is nevetett érte, mert mintha könyvek lennének benne és én nem tudok olvasni.

Reszkető kézzel fogta meg Szender a csomagot és magához szorította. A könyvtárteremben azután feltörte a csomag pecsétjét.

Valóban könyvek voltak. Egy német nyelvtan a magántanuláshoz, egy kis világtörténelem, földrajzi kézikönyv, számtan, levelező, gimnáziumi olvasókönyv és végül „A színjátszás katekizmusa“.

A könyvek mellett egy levél feküdt. Az igazgató bocsánatot kér benne, hogy most válaszolt, de csak pár hete érkezett társulatával Cernovitzba. Ebben a városban ugyanis nincs elég közönség egy egész téli szezonra, azután pedig a dolgot jól át akarta gondolni. Alapos mérlegelés

után arra a meggyőződésre jutott, hogy még mindig jobb, ha Szender mindaddig Barnovban marad, amíg a szükséges ismereteket megszerzi. Mert, ha egyszer már a társulatnál van, nem lesz ideje, sem nyugalma, talán még kedve sem, hogy ezzel foglalkozzék. A mellékelt könyvek segítségével remélhetőleg tanító nélkül is tovább tud haladni.

— Előbb — állott a levélben — a nyelvtant vegyed át, azután a többi könyveket. A levelező csak mintául szolgáljon. A katekizmust utoljára olvasd. Ha a könyvek dacára sem megy a dolog, vagy pedig mindenáron meg akarnak házasítani és nincs más menekvésed, úgy gyere, Isten nevében, hozzám... április végéig Cernovitzban maradok. De amint írtam, sokkal előnyösebbnek tartom a számodra, ha csak januárban, tehát a következő évben jössz el hozzám. Még egyet! Hogy ezeket a könyveket alaposan átolvassad és megértsed, abba kell a könyvtárban az olvasást hagynod. Azután majd olvashatod Schillert és Lessinget, de Goethet és Shakespearet nem. Isten veled, légy jókedvű, óvjon az ég! És sohasem foglak elhagyni. Ha pénzre van szükséged, akár az útra, akár mert rosszul megy a sorod, úgy írd. Bár magamnak sincs sok, azért mégis elég lesz kettőnk számára.

Szender már tizedszer olvasta el a levelet; szemei könnyel teltek meg, valahányszor a befejezést olvasta.

— A jó ember, — mormogta — a jó ember... Természetesen mindenben engedelmeskedni aka-

rok neki, ha még olyan keserű is, hogy még itt kell maradnom. De ő tudja, miért.

Amikor Fedkó megint megjelent, Szender elbúcsúzott tőle.

— Talán pár hónap múlva megint visszajövök — ígérte.

De a barátságos öreg szomorúan rázta a fejét.

— Vége van, — mondotta — mindenkorra vége! Tudtam, hogy ez így lesz. Hogy te nap-nap után itt fagyoskodsz és én ezért szilvóriumot iszom... ez olyan volt mindig, mint egy szép álom. Már pedig egy álom nem tarthat örökké. Most azután megint vissza kell térnem a közönséges pálinkához, amelyből három üveggel kell meginni, hogy a szívem egy kissé felviduljon. És hozzá ezt nekem is kell megfizetni. De ilyen a világ sora. Isten veled, Szenderkóm!

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

„Méltóságos Uram!

Folyó évi január hó 30-án kelt becses levele azonnali megválaszolásában van szerencsém alázatosan közölni, hogy az Isten Önnek sok szerencsét adjon, áldja meg hosszú élettel és jutalmazza meg azért, amit velem, szegény emberrel tett.

Igen kellemes volt számomra Méltóságod megkereséséből megállapíthatni, hogy Méltóságod jól érzi magát, csak azt szeretném tudni, hogy egészséges-e? És hogy azon pár hét alatt a cernovitziaiak sokat járnak-e színházba, mert, sajnos, az igen tisztelt Jótevő Úr magáról egy szót sem írt, sem pedig a Feleségéről és az Üzletről. Nagyon örvendtem, hogy ebből megállapíthattam, Méltóságod vállalkozása szépen fejlődik és Nadler Úrnak nem kell ezt szégyelnie... ez a cernovitziakra nagy szégyen, mert

nem tud egész télen át ott maradni, nem pedig rája nézve.

Méltóságod becses küldeményét egyidejűleg megkaptam és van szerencsém megrendésem azonnali elintézéséért hálás köszönetemet kifejezni. A megadott értékkel b. számláját elismertem. Kedves Jótevő Úr, sokáig kellett a levelére várnom, de tudtam azt, hogy a jó ember nem hagy engem cserben és amikor mindent olvastam és a könyveket átnéztem, sírtam az örömtől. Istennek meg kell ezt jutalmazni. Mivel is tudnám én másképp meghálálni, azonkívül, hogy mint színész magánál maradok, amíg csak akarja és bármilyen fizetésért — még napi 10 krajcárért is — becsületemre!

Ami a helyi piac üzleti híreit illeti, amelyek iránt Méltóságod érdeklődhet, sietek Méltóságod tudomására hozni, hogy hála Istennek, nem kell elvennem Reb Mortche leányát, másikat pedig Reb Iccig még nem talált, de ha találni fog, majd úgy fogom intézni, hogy ennek se kelljek. A klastromban sokat olvastam, előbb Lessingtől, majd A.-tól az „Albigenziek“-ig, de az igen tisztelt Jótevő Úrnak igaza van, mert nagyon keveset értettem meg és nem tudom azt sem, hogy mit is akar az a Philotas. Különben a Lexikon nem is olyan rossz, mint ahogy hittem, mert most látom, elülcímzett leveléből, hogy miképpen írják az angol költő nevét. Eddig azt hittem, hogy Sekszpírnek, mert így mondotta ezt a szegény Wild, biztosan — a

szegény — maga sem tudta biztosan. Minden történetjék tehát úgy, ahogy a Jótevő Úr írja, mert t. c. az én Mózesem, de én engedelmesebb leszek, mint amilyenek őseink a pusztában voltak és csak a jövő télen utazom Méltóságodhoz és mindegyik könyvben minden sort könyv nélkül fogok tudni. Majd megvizsgáztathat.

Ami Méltóságod nagybecsű ajánlatait illeti, az angyal igen tisztelt Jótevő Úr életének könyvébe mindazt beírta, amit sok gondja dacára egy idegen emberért, akit életében csak egyszer látott, — tett és tenni akar. Arra azonban nincs szükség, kedves Jótevő Úr, mert a kis Joszele, aki az én mesterem, most havonta egy forint fizetést ad, és ami az utazást illeti, ez legyen az én legkisebb gondom, csak már ott tartanék. Mert nem jár fuvaros Barnov és Cernovitz között és nincs olyan kocsmáros az úton, aki a pojácát ne ismerné. Csak Cernovitzban nem ismer engem senki, de ez majd másképp lesz, mert én majd becsületet hozok Önre, ezt majd látni fogja! Nem tudom, hogy majd mit fogok tudni jobban megcsinálni, víg embereket, vagy szomorú embereket, de mind a kettőt nagyon jól fogom tudni megcsinálni, a tisztelt Jótevő Úr nyugodtan rábízhatja magát. Hogy szerelmeseket is játsszak, azt nem tudom, de az olyan Náthánt, vagy pedig a Sajelokot — össze fut a nyál a számban és elhiheti nekem, hogy az én Sajelokom jó lesz, nagyszerű lesz — természetesen csak Ön után.

Amikor magam Méltóságos Uram további
jóakaratába ajánlom, jegyzem

kiváló tisztelettel

Méltóságod alázatos szolgája

Szender Kurländer,
leendő színész.

Barnov, 1853 február 8.

U. i.: Kérem adja át Jótevő Asszonynak
szíves üdvözetemet és a társulat minden tag-
jának is.

P. S.: Ha írni akar nekem, úgy kérem Fedkó
Hayducknak, a barnovi klastromba címezni,
mert senkinek sem szabad arról tudni, hogy
megtanultam olvasni.

Utóirat. Amit itten Sajelokról és
Náthánról írtam, természetesen nem kezdetben
gondoltam, mert kezdetben csak szolgákat fogok
majd játszani és ha akarja, egész évben csak
a színházat seprem ki és mégis boldog leszek,
hogy ott vagyok!"

*

Harmadik éjszakája írta már ezt a levelet
Szender, mióta a könyveket megkapta. Már be-
köszöntött a téli reggel szürke fénye kamrácskájá-
nak ablakán, amikor befejezte. Bizony nehéz
munka volt ez számára, mert nem írhatott tetszése
szerint, hanem, ahogy Nadler kívánta, a „Leve-
lezőt“ kellett mintául vennie. Így tehát az első két
éjszaka a könyvet tanulta át, de bármilyen lázasan

olvasta is, olyan mintát, amely az ő helyzetének megfelelt volna, nem talált és végül is két különböző levélből próbálta összeállítani, amelyek félig-meddig felhasználhatók voltak. Az egyik „Hála-levél a pártfogóhoz“, a másik „Üzleti levél egy nagy céghez“ címet viselte.

Lázasan dolgozott. Ha lent megszólalt a harang annak jeléül, hogy szekér akart átmenni a sorompón, alig pillantott fel. Ez Rosel asszony dolga volt, éjjel-nappal, ma épúgy, mint húsz év előtt. Kevés haja, amely a sájtli alól előbukkant, bizony már ősz volt. (A keleti zsidók asszonyai nem hordhatják saját hajukat, hanem azt az esküvő alkalmával levágják és a fejet egy erre szolgáló kendővel kötötték be. Eredetileg ezt a kendőt hívták sájtlinek, később azonban a parókát, amely a kendőt pótolta.) Csontos arcát mély ráncok szántották, de alakja még mindig olyan egyenes volt és a szeme olyan éles, mint régen. Még mindig ő végezte a szolgálatot, pedig az országúton az éjszakán át is nagy volt a forgalom és legalább tízszer kellett éjjel otthagynia a fekvőhelyét. De az erős akaratú asszony nem akart senki segítségéről tudni és azt sem tűrte el soha, hogy Szender dolgozzék helyette.

Szender már hozzá szokott ehhez és nem is gondolkozott azon, hogy vajjon helyes-e ez így? Ezeken az éjszakákon sem. Csak az jutott eszébe, ha a harangocskát hallotta: mi lenne, ha anyja a fényt észrevenné, feljönne a létrán és bekopogtatna ajtaján. De kamrácskája a földszintes ház

padlásának hátsó felében volt és így Rosel asszony nem láthatta a fényt. Nyugodtan olvashatott tehát és írhatta levelét, bár már nagyon fáradt volt. De be kellett fejeznie, mert a köszönet egy ilyen jó tettért nem várathatott sokáig magára.

Amikor végre a levél előtte feküdt, nagyon meg volt vele elégedve.

— Nadlernek, mint mindig, ebben is igaza van — gondolta magában. — Levelezővel sokkal nehezebb ugyan írni, de azután mindig sokkal finomabban hangzik.

Végigfeküdt a fekvőhelyén, hogy az elmulasztott éjszakából addig is pótoljon valamit, amíg a műhelybe megy. Rendesen alig, hogy a feje megérintette a párnát, már aludt is, most azonban nem jött álom a szemére. Feje fájdalmasan zúgott, szemei égtek és valahányszor elszenderült, rémült álom riasztotta fel. Ott állott előtte Joszele mester és gúnyosan eléje tartotta az ép most megírt levelet, amelyet Szender a fejpárnája alatt rejtett el. Vagy az anyja felnyitotta azt a ládát, ahol a könyveket elrejtette s mindenféle szidalmak közepette kidobta azokat az ablakon... És hozzá ez az örökös köhögés, amely nem akart megszűnni.

— Csak beteg ne legyek — gondolta ijedten, mialatt felkelt; nagynehezen felöltözködött és imbolygó léptekkel a lakószobába lépett, hogy a reggeli levest elfogyassza. — Az Istenért, csak egészséges maradjak, csak egészséges.

Rosel asszony már ott ült a szokott helyén az ablaknál, ahonnan már messziről láthatta a kö-

zelgő szekereket. Fel sem nézett és a köszönését sem fogadta.

Szender leült az asztal mellé, kezébe vette a kanalat, de azután eltolta magától a bögrét. Ma étvágya sem volt. Amikor felállott, tekintete anyja tekintetével találkozott, aki gondterhesen nézett rá.

— Beteg vagy? — kérdezte és a hangja szokatlanul lágy volt.

— Nem — válaszolta Szender.

— De mégis, — mondotta az asszony, s hozzálépett — a köhögésed is egyre rosszabbodik. Már aludni sem tudsz tőle.

— Oh mégis, anyám... honnan veszed ezt...

— Mert mindig ég a lámpa nálad... A mult éjjel... tegnap is...

Szender érezte, hogy elpirul.

— Igen... de nem olyan veszélyes, — a sapkáját vette — igazán nyugodt lehetsz, anyám.

Az asszony erősen szemügyre vette.

— Nem érzel fájdalmat? — kérdezte. — Nem köpsz vért?

— Nem! — állította Szender.

— Mert akkor meg kellene kérdezni az orvost, — folytatta — ezzel a dologgal a te korodban nem szabad tréfálni... De hogyha tényleg nincs semmi komoly bajod, akkor talán meg van annak a jó oldala is, hogy éppen most köhögsz és hogy ilyen sápadt vagy...

— Miért? — kérdezte csudálkozva.

— Mert hát... — kezdette élénken, de az-

után megakadt a szava — majd egyszer később beszélünk róla. Most pedig menj, a mester vár.

— Ugyan miről lehet szó? — gondolta elcsodálkozva Szender, de annál sokkal fáradtabbnak érezte magát, semhogy komolyan utána tudott volna gondolni. Erejének minden megfeszítésével végre elérte a műhelyt és ott fáradtan rogyott le a székre. És ma még rosszabbul ment a munka, mint máskor.

Joszele Alpenroth úgy tett, mintha nem vett volna semmit észre. De Szender érezte, hogy ez így tovább nem mehet. Az éjszakák nemcsak arra valók, hogy végig olvassa és írja azokat, hanem arra is, hogy aludjék.

Ezt meg is tette, de bizony nagyon nehezére esett. Nem azért, mintha az a könyv, amelyet legutóbb átvett, olyan nagyon szórakoztató lett volna. Engedelmességből és szinte babonás félelmében attól, hogy le fog térni a jó útról, a többi könyvekhez hozzá sem nyúlt és kizárólag a német nyelvtannal foglalkozott. Valahányszor hazajött és a könyvesládát felnyitotta, mélyen felsóhajtott. Ott feküdt a világtörténelem, az olvasókönyv és mindenekfelett: paradicsomának kulcsa, „A színjátszás kézikönyvének katekizmusa“, amelyben hozzá még képek is voltak, nevető, síró, mérges és vad arcok, valamint „játékosok és játékosnők“ különböző szerepekben és kosztümökben. És ugyanakkor neki azt kellett megtanulni, hogy mi a főnév és hogy hányféle idő van a németben. Bizony ez kemény dió volt

a számára és miután órákon át ragozta: „én szeretek... te szeretsz... ő szeret“, tulajdonképpen nehezebb volt számára az ébrenlét, mint az alvás. Ennek ellenére minden éjszaka harcolt magával: „Még csak egy órácskát, ez nem árt.“ Majd azután: „Még csak tíz percet, ezt könnyen kibirom.“ Amíg végre azután lefeküdt. Mert minél hamarabb végzett ezzel az unalmas könyvvel, annál hamarabb részesülhetett az olvasókönyv, majd egyszer a katekizmus gyönyörűségében.

Azokban a napokban ő volt a legboldogabb ember Barnovban. Mert úgy érezte, útban van célja felé és sziklaszilárdan bízott benne, hogy ezt el is fogja érni. Csupán ez az anyja előtti állandó bujócskajáték volt számára nagyon kínos. Most már mindig magával hordta szobácskájának kulcsát, jól lehet Rosel asszony sohse tette ide be a lábát és este mindig úgy befüggönyözte az ablakát, hogy a fény nem hatolhatott át rajta. Dehát mégis ki kellett így játszania és ha terveinek keresztülvitele egyelőre csak fájdalmat hozott az asszony számára, oh, milyen gazdagon akarta kárpótolni egyszer azért a fájdalomért, amelyet érte szenvedett, ha majd egyszer nagy „játékos“ lesz. Bizony, ezt az asszony meg is érdemelte és ha annyi bánatot okozott is neki Szender, most napról-napra barátságosabb lett hozzá, mert az egészségéért aggódott. Ez a változás még teljesebbé tette e napok boldogságát és szinte hálás volt kínos köhögésének, hogy ezt előidézte.

És különös!... mintha minden, ami számára

azelőtt kellemetlen volt, eltűnt volna. És minél inkább közeledett az április, minél enyhébb lett a levegő, annál barátságosabb lett a mestere is hozzá. Amikor reggel az üzletbe jött, a mester jókedvűen nevetett és amikor Szender egyszer egy óra összerakásánál gondolataiban elmélyedve deklinálta: „Az óra, az óráé, az órának, az órát“ és ezalatt a csipesszel a rugót kiugrasztotta, a mester csak egy pillanatra hökkent meg, de azután barátságosan mondotta:

— Ne törődj vele, én majd visszateszem.

Szender csudálkozva nézett rá, de a kis emberke valóban nem bosszankodott. Sőt teli arccal nevetett. Vajjon tényleg elvesztette végre a türelmét és el akarja az ügyetlen inast küldeni? Joszele Alpenroth azonban nem így nézett ki. Bár aféle órás-mester volt csak, azért mégis becsületes ember. Ha valami rossz szándéka lenne, akkor ehhez nem váгна barátságos arcot.

— Annál jobb ez így, — gondolta Szender elégedetten — nem teszem ugyan szándékosan, de attól félek, hogy ezt az örömet még sokszor meg fogom neki szerezni.

Bizonyára nem lett volna Szender ilyen nyugodt, ha ennek a titokzatos jókedvnek igazi okát ismerte volna. Az ok ugyanaz volt, ami az édesanyját annyi aggodalommal töltötte el. Szender feje fölött, anélkül, hogy erről tudott volna, sűrű felhők gyűltek; minden év áprilisában volt ugyanis Barnovban a sorozás és Szender, aki mult év

májusában már elérte a huszadik évét, az idén sor alá került...

Szender ezt nem tudta, de nem is tudhatta. Azt hitte, hogy azon szerencsés kivételek sorába tartozik, akiket a törvény felment a katonai szolgálat alól: hiszen özvegy asszony egyetlen fia volt. Ez ugyan a törvény szerint nem lett volna elegendő, mert a fiúnak családfentartónak kellett lenni, már pedig Rosel volt az, aki őt eltartotta. Ezt azonban nem vették Barnovban olyan szigorúan. Megfelelő beállításról gondoskodott Luizer Wonnenblum, a zsidó hitközség jegyzője és még meg sem kellett ezt köszönni, elég volt, ha pénzt adtak érte, keveset, vagy sokat, aszerint, amilyen vagyonos volt az anya. Rosel asszony, aki szegény volt, talán húsz forintos taksával elintézi a dolgot, amely számára nagy összeg volt ugyan, de mégis elő tudta teremteni. Így mondotta ezt Szendernek, ha erre került a sor és még hozzátette:

— Istennek mégis van belátása. Erre legalább nincs gondom. Mert különben ez már igazán több lenne a soknál!

És korántsem volt hazugság, vagy szemfényvesztés, amikor így beszélt, mert ő maga is így hitte. De mert előrelátó asszony volt, aki szeretett mindent idejében elrendezni, már januárban, hónapokkal a sorozás előtt, elment a barnovi község-házára és előadta Luizer Wonnenblumnak a dolgot.

De itt keserű kiábrándulás várt rá. A kicsi,

hajlotthátú, ragyás ember ravasz szemeivel, hol résztvevően, hol gúnyosan nézte végig.

— Kedves Rosel asszony, — mondotta fölényesen — ez nem megy. Hiszen Szender nem a maga fia.

— Mit?! — kiáltott fel az asszony, de azért azonnal összeszedte magát. — Téved, — mondotta nyugodtan — ha nem is hordoztam Szendert a szívem alatt, születése percétől kezdve mégis én vagyok az anyja. A rabbival és a község véneivel is elintéztem a dolgot, hogy ő az én gyermekem, akire senkinek másnak joga nincs és ők esküvel erősítették, nem fogja soha megtudni senki, hogy egy snorrernek a fia... Így tehát...

Luizer türelmetlenül hallgatta.

— De a császár előtt mégsem az édes gyermeke! — vágott a szavai közé — és ugyan mit törődik azzal a császár, hogy mit intézett el a rabbival! Itt áll, — és felnyitotta a vaskos anyakönyvet — fel akarom magának olvasni, Rosel asszony: „Szender Glatteis, az elhunyt Mendele Glatteis kovnói talmudista és koldus és a gyermek születése után azonnal meghalt ismeretlen családnevű Mirjam asszony fia.“ És ez teljesen elég!

De Rosel asszony még most sem akart ebbe belenyugodni.

— Akkor írja hozzá, — mondotta — hogy én, özvegy Kurländer Rosel, ezt a Szendert húsz év előtt gyermekemnek fogadtam.

— Hogy tehetném ezt meg. Ez hazugság lenne.

— Hazugság? — kiáltott fel az asszony fel-

háborodva. — Az a sok áldozat, az a sok könny, az álomtalan éjszakák... ez mind hazugság?!

— A császár előtt! — válaszolta a férfi.

— A császár előtt?! Kérdezzen csak meg a császár bárkit is Barnovban... És ő is csak ember és neki is van szíve...

Luizer Wonnenblum mosolygott.

— Amennyit ért hozzá, úgy is beszél! Én azt mondom „a császár“... mert ha azt mondanám, hogy „a törvény“, akkor még kevésbé értené meg. A császár akaratát ugyanis feljegyezték és aszerint történik minden. Ez alól nincs kivétel. Mondja meg saját maga: van-e ideje a császárnak arra, hogy minden barnovit megkérdezzen és azután határozzon, hogy vajjon a vámbérlő Roselnek kívánságát teljesítse-e? A törvény szerint Szender nem a maga fia és utólagosan sem fogadhatja a fiának. Ezt úgy hívják a d o p t á l n i, érti?... a d o p t á l n i...

— Mért ne? Ha tőlem függ...

— Mert maga nem özvegy.

Rosel asszony megdörzsölte a homlokát.

— Maga van megbolondulva, vagy pedig nekem ment el az eszem? Hogy én ne volnék özvegy?

— Hát elvált Froimtól, a Tóra-másolótól? Nem! Vagy talán meghalt?! Azt nem tudja. Ennek következtében tehát nem özvegy, hanem olyan asszony, akit otthagyt az ura. Így tehát először panaszt kellene benyújtani Froim ellen, mert az gonoszul elhagyta. És mivel nem lehet megtalálni,

a panaszt ki kell hirdetni: „Ha egy év alatt nem jelentkezel, akkor halott vagy!” És csak azután lesz magából özvegy és adoptálhatja a gyermeket. De ez legalább két évig eltart és közben Szenderből már káplár is lehet...

Rosel asszony felegyenesedett.

— Ez mind butaság — mondotta. — Hogy melyik temetőben nyugszik Froim, nem tudom, Isten adjon neki örök nyugalmat. Most pereljem én be, mert huszonkét évvel ezelőtt elkergettem?! ... Beszéljünk csak németül, reb Luizer; mennyit kér érte?

Luizer Wonneblum az ég felé fordította szemeit, mintha tanuul akarná hívni, hogy ilyen igazságtalanság történhetik egy olyan emberrel, mint ő.

— Dehát, Rosel asszony, — mondotta szemrehányóan és közelebb lépett hozzá — hát nem mondtam volna én meg azonnal?! Hát nem szívesen keresek én? Ezen azonban nem tudok segíteni még akkor sem, ha ezer forintot adna. Igazán mondom, de ... az Istenért! ... — szakította félbe ijedten.

Rosel asszony megingott, majd elalélt. Gyorsan leültette a székre.

— Nyugodjék hát meg — folytatta. — Igazán nem rosszaság ez tőlem. Ha húsz év előtt azt mondtam volna: „Nem akarom, hogy ez a gyerek Zellner (a Söldner szó elrontott formája) legyen, írja be leánynak” — száz jó forintért meg tettem volna. Vagy pedig: „Ne írja be az anya-

könyvbe“ — ez sem került volna sokkal többbe...
De most legfeljebb — megölhetem.

— Megölheti?!

— Igen... természetesen ezért el kellene menni Thuszteba, mert az itteni orvos nem csinál ilyesmit. Ott kiállítanak számára egy halotti bizonyítványt. Ne ijedjen meg, azok az emberek élnek a leghosszabb ideig. Persze, akkor néhány évre el kellene mennie Oroszországba vagy Romániába, hogy onnan azután más névvel jöjjön vissza... Ez a legbiztosabb, a legbiztosabb, — de ez ötszáz forintba kerül.

— Ennyi pénzem nincsen! — mormogta vértelen ajkakkal Rosel — nem tud valami más módot?

Luizer Wonnenblum a vállát vonogatta. Tudott ugyan eleget, de egyet sem olyat, amelyen ő is kereshetett volna. De mert látta, hogy az asszony annyira össze van törve, megjegyezte: „Én nem tudok... Becsületes ember nem szívesen foglalkozik az ilyen dolgokkal. De... kérdezzen meg másokat!

Rosel asszony ahhoz az emberhez fordult, akinek hivatalból volt a kötelessége, hogy az özvegyeket és az árvákat gyámolítsa. A község rabbijához. Ez egész más fajta ember volt, mint Luizer. Jámbor és lelkiismeretes, természetesen szektája merev és rideg hitének értelmében. A galíciai chaszidok között — és ez valóban sokat jelent — a legrosszabb, legkeményebb fanatikusként tartották, természetesen azonban olyan embernek, aki-

nek becsületessége a legteljesebb. A rabbi azt sem találta bűnnek, ha valaki hamis úton is, meg akart a katonai szolgálattól szabadulni, sőt ellenkezőleg, ezt istenes cselekedetnek tekintette, mert — aki-ből zellner lett, az nem tarthatja be az étke-zési törvényeket. És bizony akkoriban talán — ma persze jobban van ez és máskép — nem volt senki közöttük, ki nem így gondolkodott volna. A vá-rosi lakónak épúgy, mint a parasztnak, — a len-gyelnek épúgy, mint a ruténnek, vagy a zsidónak — minden eszköz helyes és jó volt arra, hogy az államot ezzel a véradozással megrövidítse. És talán ez a felfogás nem is annyira az ő szegényük volt, hanem inkább azé az államé, amely immár nyolc évszázada uralkodott ezen a területen, anélkül, hogy a lakosságot kötelessége erkölcsösebb meg-ítélésére nevelte volna.

— Baj, — mondotta Rabbi Manasse Kirchen-kuchen — nagy baj! Talán Isten büntetése ez. Nem akarom ezt szemére hányni, hiszen én is bűnös vagyok benne. De egyiküinktől sem volt ez helyes. Ez a titkolódzás miatt van... nem lett volna szabad a gyermek előtt származását eltit-kolni. Mi ugyan jószívúségből tettük, hogy meg-óvjuk apja sorsától, de talán el lehetett volna ezt anélkül is érni, hogy bünt zúdítsunk a fejünkre. A Szegény Mendelének él a fia, ez azonban nem tud az apjáról és nem mond utána a Johrcájt nap-ján (Jahrzeit = a halálozás évfordulója) k a d d i s t. Ezzel a halottat csaltuk meg.

— Megtartatom szülei után a johrcájtot, —

mondotta Rosel — természetesen egy idegen által...

— Az Isten azonban úgy parancsolta, — mondta a rabbi bánatosan — hogy ezt a saját húsa és vére tegye.

— Azonkívül pedig az apja imakönyvéből imádkozik, — mentegetődzött tovább az aszszony — hiszen ez volt egyetlen öröksége. Odaadtam neki. És vajjon van-e jobban ápolt sír azon a jó helyen (a temetőben), mint a Mendeléé és a Mirjamé?

A rabbi sóhajtott.

— Ez még sem lesz mentség az Üristen előtt a bűneinkre — mondotta. — Azután itt van még egy másik bűn is: Szender már túl van a huszadik évén és még nincs felesége. Tudom, ez nem a maga, hanem az ő hibája, de mégis bűn. És a sorozásnál bizony ez nem szolgál előnyére. Természetesen a bizottság a házas embereket is besorozza... hála Istennek a legtöbb zsidó húsz éves korában már rég házas. Ha azonban az ilyen ifjú ember az urak előtt el kezd sírni: „Jaj a feleségem, jaj a négy gyermekem!“ akkor szívesebben vesznek be helyette egy másikat, akinek nincs gyermeke, vagy még szívesebben egy nőtlen. A nőtlen, Rosel aszszony, az már előre elveszett! Mégis, beszéljen Reb Icciggel, hiszen még három hónap van hátra.

— Ezt meg fogom tenni, — ígérte meg. — Ez azonban még nem szabadítja ki. Kihez kell még fordulnom?

— Ebben nem könnyű tanácsot adni — válaszolta a rabbi. — Ha még olyan szükséges üzlet is ez, rendes emberek nem szívesen foglalkoznak vele. Ha a bizottságot akarja megvesztegetni, akkor nemes Wolczynszki úr és Dovidl Morgenstern igen becsületes közvetítők. Ha pedig szívesebben fordul valamilyek „hibacsinálóhoz“, akkor Szrult ajánlom, a „Cyrulikot“ (fürdőst), vagy pedig Grundmayer t, a seborvost.

Rosel asszony már másnap megkezdte a tárgyalásokat. Iccig Türkischgelb, akit azonnal magához hivatott, szomorúan rázta a fejét.

— Hát ki vagyok én? — mondotta sértődötten. — Legyen olyan jó és válaszoljon, Rosel asszony. Reb Iccig vagyok-e, a legügyesebb a dchen (házasságközvetítő) az egész országban, vagy pedig nem? Emlékezetembe kell juttatni talán, ha megbízást adtak nekem?! Vagy talán óra vagyok, akit mindig fel kell húzni? Szaladok én magamtól is és csak szaladok és szaladok, amíg a dolog rendbe nem jön. Szenderért is kiszaladtam és kibeszéltem a lelkemet... de eredmény nélkül. Tán azt hiszi, hogy lusta vagyok, mert nem jövök el magához. Azért nem jöttem, mert nincs semmi jó, amit ajánlani tudnék. Már azelőtt sem volt valami könnyű dolog, de a mielnicei eset óta, senki sem akar róla hallani.

— Ezt mindjárt gondoltam, — válaszolta szomorúan Rosel asszony — most már egy közönségesebb családdal is meg lennék elégedve...

Reb Iccig bólintott.

— Persze! Talán a mielnicei órás olyan nagyon finom volt? Egy pro s z t á k (műveletlen, közönséges ember) és az egész családban nincs senki, aki akár egy lap talmudot is olvasott volna. A bátyja a fegyházban. Közönségesebb után alig nézhetünk, már a mi az é n áruimat illeti. Reb Srulcze Tlusteból, aki a szolgálakat a cselédekkel házassítja össze, az naponta három partit is tudna ajánlani. Az é n üzletem azonban egész másfajta. Legyen azonban nyugodt. Amit tenni lehet, azt megteszem és pedig nem pusztán azért, hogy a közvetítődíjat megkeressem, hanem, mert nagyon becsülöm magát és — bocsásson meg érte — Szendert még jobban szeretem. Olyan pojácát, mint ő, még nem látott a világ! De tán azt hiszi, hogy ez csalogatja az embereket. Ha jobb ember előtt szóba hozom, azonnal kidob, mihelyt a nevét emlitem, középsterű emberek, hagyják, hogy egy félórát beszéljek és csak — azután dobnak ki. A közönséges emberek pedig végighallgatnak és csak azután mondják: „Menjen, Reb Iccig és ezzel ne álljon többé elő!” Amint látja, Rosel asszony, nem telik ebben valami nagy örömöm.

— Az utolsó időben azonban megváltozott — válaszolta az asszony. — Már nem csinál többet csúnya tréfákat, senkivel sem beszél, sőt még szombaton is kamrácskájában ül, ahelyett, hogy mint eddig Szimchénél...

— Ugy? — kérdezte Türkischgelb. — Én is gondoltam, de engem mindig kikerül, mert attól fél, hogy a kaftánom alatt leányokat hordok és

zsuppsz, a nyakába varrom őket!... Tehát csendes lett a Pojáca? Talán a sorozástól fél?

— Erről még nem is tud, — válaszolta Rosel — magam sem tudom, hogy fogom ezt neki megmondani. Nem, de talán, — itt megakadt — az Isten szerelméért, nem szabad elárulni, hogy beteg, mert ez még ront a pártin... talán mégis belátja, elérkezett az ideje, hogy megjöjjön az esze. Igen, ezt nyugodtan megmondhatja az embereknek... szépen kérem, kövessen el mindent! Hiszen maga is nagyon szereti... — A szemei könnyel teltek meg. — Hát még katona is legyen belőle?!

— Isten ments! — vigasztalta a derék marsalik. — Néhány partiról már most is tudnék, de hogy a pojáca tetszik-e majd nekik? Magának biztosan tetszeni fognak! — tette hozzá, mert a mestersége megkívánta ezt a diplomáciai fogást, de mert becsületes ember volt, a hangja bizonytalanul csengett.

— Beszéljen! — kiáltotta türelmetlenül az asszony.

— Itt volna például a tlustei rabbi testvérlánya. Hogy ez micsoda előkelőség, nem kell mondanom. És ez helyrecsavarná a pojáca fejét. Ehhez már hozzá van szokva az első férjétől.

— Tehát özvegy? Van gyermeke?

— Persze! — kiáltotta buzgón a marsalik. — Csak nem fogok az én Szenderem részére, akit én annyira szeretek, olyan asszonyt ajánlani, aki talán gyermektelen lenne. Efelől ennél az asszonynál meg lehet nyugodva...

— Hány gyermeke van?

— A gyermekáldásért — válaszolta a marsalik — hálát adnak az Istennek és nem számlálják. És a bizottság előtt még jobb, ha Szender mondhatja: „Könyörüljetek rajtam, kilenc gyermekem van! A legidősebb tizenkilenc, a legfiatalabb kétéves. Mindegyik el van jól látva, mert a rabbi gondoskodik róluk. És ép így gondoskodni fog a második férjről és a gyermekekről is, akikkel Isten még megajándékozta őket.

— Már hallottam róla, — mondotta Rosel asszony — mindenféle csodatettekkel sok pénzt keres, de nem tesz semmit félre. És mi lesz, ha az öreg meghal?

— Az öreg? — kiáltotta a marsalik. — Hiszen alig nyolcvan éves! Izraelnek egy olyan világosságát, mint amilyen ő, az Úristen százhusz évig is életben tartja.

Az asszony a fejét rázta.

— Ez mégis bizonytalan számomra. Azonkívül Szender anyja lehetne.

— Persze, hogy lehetne. De hogyha az asszony fiatalabb lenne, ha nem volna kilenc gyermeke és ha az öreg nem volna olyan gyenge, hogy a szél is elfújja, hát akkor kellene-e neki a pojáca? Legyen okos, Rosel asszony, legyen okos! De mert magáról van szó, egy fiatal lányom is van a számára. Tizenhét éves. Egészséges, szép és hétszáz forint készpénze van. Ez mind igaz, a gyermekeim életére esküszöm.

— Hol élnek a szülei?

— A nagyapjának, Reb Mosenak kocsmája van Tarnopolban. A lányka az ő házában nőtt fel.

— Tehát a szülei meghaltak?

— Mit kérdez mindig a szülei után? Ha volna mit róluk mondanom, akkor már rég elmondottam volna. De nincs semmi, amit róluk el lehetne mondani. Az anyja él, valahol, talán Törökországban, nem tudom hol.

— Másodszor is férjhez ment?

— Persze, vagy legalább is valószínű. Lehet, hogy a tizenhat év alatt, mióta távol van, kétszer is férjhez ment. Mert amikor elment, — akkor még egyszer sem volt férjnél.

— És egy ilyen anya gyermekét merészeli ajánlani! — kiáltotta Rosel asszony szikrázó szemekkel.

— Igen, — mondotta Türkischgelb — ezt merészelttem tenni, mert nemesebbnek tartottam, mint amilyen. Ugyan mit tehet a szegény gyermek, hogy rossz az anyja. Végre még azt is a szemére fogja hányni, hogy a nagyapja kétszer ült a börtönben? Különben — fordított a szón — igazán nem sokat törődöm ezzel, mert megmondtam Reb Mosellének: „Hogy ennél a sadchendíjat megkeressem, le kell majd valakit az akasztófáról vágnom.“ ...De most beszéljünk komolyan. Szender fia részére elég jó lenne a kolomeai Reb Chajim Goldgulden leánya? Leának hívják!

— De mennyire! — kiáltott fel nagy örömmel Rosel. — Ez becsületes ember és gazdag. De még egy eladó leánya van? Hiszen a mi Reb

Mose Freudenthalunk unokája a legfiatalabbat vette el.

— Nem, Lea a legfiatalabb, azaz, — magánál minden szót mérlegelni kell, — talán nem is az. Talán a legöregebb a leányok között. Mit tudom én? Nagysága után mindenesetre a legfiatalabb lehetne.

— Olyan kicsi? — kérdezte az asszony gyanakodva.

— Rosel asszony, — mondotta a marsalik, — ne tegyen türelmetlenné! — Mondja meg: „Hét láb magas kell legyen, három mázsát kell nyomjon...” Akkor tudni fogom, hogy hol keressek mennyet a számára: a piacon, ahol az óriásnőt mutogatják... Nem kell, hogy Reb Chaim Goldgulden lánya nagyobb legyen, mint ez az asztal itt, — és mégis jó párti.

— Nem magasabb, — kiáltotta az asszony, — Isten szerelmére, hisz akkor törpe. Ez természetellenes...

— Nem! — mennydörögte Reb Iccig. — Ezt a beszédet kikérem magamnak! Nincs ebben semmi, ami természetellenes lenne. Hát látta-e már valahol, hogy egy lányka, akinek gyermekkorra óta görbe a gerince, olyan nagy legyen, mint egy dragonyos?

— De Szender nem akarja majd a törpe púpost...

A marsalik a vállát vonogatta:

— Az ő dolga... a maga dolga... nem az enyém... Én a kötelességemnek eleget tettem, de

a szívem* nagyon fáj belé... Öregecske nem lehet, törvénytelen gyermek nem lehet, púpos nem lehet, — olyan menyasszony, aki magának tetszene, még nem született erre a földre. Nem született erre a földre! — ismételte keserűen. — De mert magáról van szó, tovább fogok kutatni. Amennyire csak az erőmből kitelik, hogy az én Szenderemből ne legyen zellner.

Már két nap mulva örömtől sugárzó arccal állított be:

— Végre megtaláltam az igazit! Tegnap Chorostkowban voltam és természetesen felkerestem az én legfiatalabb Jütte lányomat. Amint tudja, ott van Reb Hirsch Salmenfeldnél, aki — mert jól tud főzni és varrni, — úgy tartja magánál, mintha a saját gyermeke lenne. Ebből az alkalomból Reb Hirsch beszélt velem, férjhez akarja adni az első házasságából való Malke lányát. A lány nyolcszáz forintot kap, szép, egészséges, fiatal és az én Jütén, aki fiatalsága dacára nagyon okos gyermek, azt mondta nekem: „Meg van áldva az az ember, akinek Malke a felesége lesz!“ — Nahát! — Ezen azután nincs semmi folt, az apán sem, csak szerencsétlensége volt a testvéreivel. Az idősebbik, az ezredorvos, kikeresztelkedett, a legfiatalabb, aki ügyvéd Cernovitzban, úgy él, mint egy dács. Ennél a nagybácsinál lakott Malke gyermekkorában és szerencsétlenségére megtanult németül olvasni és írni. Amint látja, én semmit sem hallgatók el. De ennek dacára becsületes zsidó gyermek és Reb Hirsch, épp azért, mert nagyon szégyeli

testvérei bűnét, kétszer olyan jámbor. Tudja, hogy ez a rokonság sokaknak nem tetszene és ezért Szenderrel is meg lenne elégedve.

Egész máskép beszélt most, mint máskor szokott: egyszerűen és becsületesen.

— Nagy szerencse ez! — tette hozzá, — ne gondolkozzék, hanem egyezték bele.

De Rosel asszony mégis vonakodott.

— Mégis meg kellene előbb a rabbit kérdezni, — mondotta.

— Akkor nem lesz az egészből semmi, — óvta ettől. De mert az asszony kijelentette, hogy nem tudja lelkiismeretére venni a dolgot, mégis beleegyezett, sőt a végén, az asszony kérésére, még arra is hajlandó volt, hogy maga megy el a rabbihoz és beszél vele.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Kevésbé körülményeseknek mutatkoztak azok a tárgyalások, amelyeket Rosel asszony Szender sorsán való aggodalmában folytatott.

Akik nem állapodtak meg még idején Luizer Wonnenblummal, — és nagyon kevesen voltak ennyire előrelátók, mert hiszen az anyakönyvet már a gyermek születésénél kellett meghamisítani, — azoknak két útjuk volt: vagy egy olyan ügynökhöz fordultak, aki a bizottság tagjait megvesztegette, vagy pedig egy „hiba-csináló“-hoz, — ez többnyire borbély vagy seborvos volt, — aki azután a fiatal-embert annyira tönkretette, hogy a sorozásnál alkalmatlannak kellett kimondani. Mind a két mesterséget épúgy folytatták a zsidók, mint a keresztények, s hasonlóképpen a kliensek is a különféle felekezetek közül kerültek ki. De mert a „hiba-csinálást“ könnyebben lehetett keresztülvinni, a szegényebb elemek rendszerint ehhez a módhoz folyamodtak.

Rosel asszonynak alig volt meg a mindennapi kenyere, mégis irtózott ettől a megoldástól. Először nemes Wolczynski úrnál próbálta meg, a bar-

novi kerület legelőkelőbb vesztegetési ügynökénél, akinek valamikor két birtoka is volt, de azután a hazárdjáték és a féktelen tékozlás eddig a mester-ségig süllyesztette le, amely persze igen jól jövedelmezett, ha az ember értette a módját. Egy igazi ágensnek jól kell a bizottsági tagok családi viszonyát és életkörülményeit ismernie. Így kikereshette gyengéiket, amelyek kihasználásával a tiszteket, az orvosokat, a hivatalnokokat az ő eszközeivé, vagy pedig garázdálkodásuk egyszerű nézőivé alacsonyította le. Azonkívül a kerületben is alaposan ki kellett ismernie magát, mert hiszen az ifjú külsejétől, a szülők vagyoni állapotától függött a díj magassága. Végül pedig arra is nagyon kellett vigyáznia, hogy üzelmeit a becsületes ember álarca alá rejtse el.

Nemes Wolczynski úr ezekben a tudományokban alaposan jártas volt és hozzá egy negyedikben is: nem hagyott alkudni magával. Bizony nagy tudomány ez egy olyan országban, ahol mindenki mindenre alkuszik. Hagyta tehát, hadd beszéljen Rosel asszony, amíg csak neki tetszett, s ezalatt a következőket gondolta magában: „Szegény ugyan, de majomszeretettel szereti a fiát. Ez pedig sovány, sápadt, de egészséges.“ — Hangosan azonban csak ennyit mondott:

— Háromszáz forint!

Az asszony jajgatni kezdett, hogy ezt az összeget nem tudja előteremteni.

— Szabott árak! — hangzott a válasz. — Jó napot, kedves aszonyság!

Már Dovidl Morgensternnél hosszabb ideig tartottak a tárgyalások. Ez az ember tulajdonképpen zúgügyvéd volt. Fiatalember korában pár évet Lembergben töltött, ott megtanult németül írni és olvasni, azután pedig a polgári és a büntetőtörvénykönyv segítségével „finom koponyává” képezte ki magát. A barnovi zsidók előtt Luizer mellett minden jogi kérdésben orákulumnak számított. De mert ezzel nem tudott eleget keresni, így hát Wolczynski úrnak csinált konkurenciát. Az ő üzlete kisebb volt, mint a nemesé, kevesebbet keresett meg vele és mivel zsidó volt, ezért épp annyira csirkefogónak tekintették, mint Wolczynski urat becsületes embernek. Dovidllal lehetett alkudni. Amikor Rosel asszony felkereste, ötszáz forintot kért, majd ő kereste fel az asszonyt és már hajlandó volt kétszázért is megcsinálni. Azonban Rosel ezt az összeget sem tudta felhajtani, még akkor sem, ha egyetlen ékszerét, a gyöngyökkel diszített fejkötőjét eladja.

Másnap azután Grundmayer seborvos az asszonyért küldött és magához hívta. Grundmayer egy öreg korhely volt, valamikor egy huszárszázad felcsereként Barnovba került és miután a szolgálatból elbocsájtották, itt telepedett le.

— Hohó! — ordított az asszonyra, amikor belépett, — tán olyan jól megy a sora, hogy szívesebben ad Dovidlnak kétszáz forintot, mint nekem harmincat? Harminc forintért úgy átvágom a fickó sarkát, hogy egész életén át sánta lesz belé,

vagy ha jobban tetszik magának, két ujját vágom le!

Az asszony rémülten nézett rá.

— Még mindig jobb, mint szolgálni! — kiáltotta, — és harminc forintért igazán nem kívánhat többet. Ha azonban többet akar rá áldozni, úgy valami finom dolgot csinálhatunk, ami azután reparálható. Attól függ, milyen a fickó, — küldje csak el hozzám. Talán krónikus gyomorbad. Nagyon ajánlhatom. Vagy pedig tüdőbad, — ez még jobb, az igaztól alig lehet megkülönböztetni. Hat hónap alatt megint makkegészségessé teszem. Becsületesre, olyan igaz ez, mint amennyire igaz, hogy dr. Franz Xaver Grundmayer a nevem és katolikus keresztény vagyok. Kezeléssel együtt száz forint.

Ezekkel a csábító ajánlatokkal szemben csak nagy fáradtsággal tudta Rosel asszony magát anyyira összeszedni, hogy hálás köszönetet dadogjon és megígérte, hogy meggondolja a dolgot.

— Ezen nincs mit meggondolni, — mondta mérgesen az érdeemes férfiú, — talán bizonyára azt a gazembert, azt a Szrult akarja pénzzel tömni! Ez az átkozott zsidófajta úgy összetart, mint a láncszemek. Tán azt hiszi, hogy ő majd olcsóbban fogja csinálni? Óh igen, az a fickó ötven forintért tud talán tüdőbadt csinálni! De mi lesz azután? Vagy meglátja mindenki már tíz lépésről, hogy ügyis beveszik, vagy pedig olyan súlyos betegséget kap, hogy az Ursten sem tudja megmenteni. Óva intem ettől!

Rosel asszony mentegetőzött, hogy nem akar Szrulhoz fordulni. Azonban époly határozott volt az a szándéka is, hogy „Doktor“ Grundmayer segítségéből sem kér. De hirtelen felvetődött benne az a gondolat: mi lenne, ha Szender becsületes úton szabadulna ki? A barnovi városi orvos, aki a kerületnek is körorvosa volt, hivatalból vett részt a sorozásokon. Ez nem vesztegethető meg, de jóindulatú és belátással bíró ember. Már pedig Szender köhögött és nem tartozott a legerősebbek közé. Talán segítene, ha ennek az embernek jóindulatát kérné. Biztos, mindent megtenne, amit becsülettel megtehet. A m a r s a l i k is megerősítette ebben a szándékában és már éppen fel akarta a tisztiorvost keresni, amikor megtudta, hogy a sorozásokon egyáltalán nem vesz részt, mert ugyanakkorra Lembergbe hívták. És valóban így történt. Hogy tőle és a hozzá hasonló gondolkodású emberektől megszabaduljanak, a sok galíciai Wolczynski nagy befolyású pártfogója révén keresztülvitte, hogy a kormány éppen áprilisban Lembergben ankétot hívott össze, hogy „a sorozásoknál kiderült visszaélések“ felett tanácskozzanak. Ezzel azután ezeket a becsületes embereket a legegyszerűbb módon eltávolították a sorozásoktól.

Bár ez a reménykedése kútba esett, Rosel asszony mégis kitartott.

— Nem tudom megtenni! — jelentette ki lelki tanácsadójának, a rabbinak. — Ám mások használják ki a hibacsinalókat, — én azonban nem engedem tönkrenyomorítani. Talán ha Szender az

én vérem és húsom volna, megtenném. De őt csak rám bízta és mit válaszoljak a szegény Mirjamnak, ha majd a túlvilágon találkozom vele?!

Az aggastyán komolyan intett.

— Igaza van, — mondotta. — Ugyis szemrehányással illetheti. Engem is, — a k a d d i s miatt... Ezen azonban már nem lehet segíteni... Nem, ez az árva nem kerülhet ilyen hibacsinaló kezei közé. Dehát honnan tud kétszáz forintot előkeríteni?

— Ezt akartam én is kérdezni, — kiáltotta könnyek között, — akkor sem tudom ezt előkaparintani, ha az utolsó széket is eladom a szobából.

— Akkor bizony nagyon rosszul állunk, — mondotta szomorúan, — mert Dovidl nem enged egy krajcárt sem. Gyűjteni sem lehet, mert Szender nem idevaló. Így tehát nincs más hátra, mint az, hogy Mendelének, a snorrernek fiából mégis zellner legyen.

A rabbi gondolkodott.

— Ezen csak egy segíthet: a házasság. A hozományból kifizethetjük ezt a pénzt.

— De a marsalik nem tud megfelelő lányt a számára.

— Fogadják el azt, ami kínálkozik. Itt egy lélek sorsa forog a kockán.

— De ha boldogtalan lesz?

— Inkább legyen boldogtalan, semhogy megszűnjön jámbor zsidó lenni!... Azután pedig — egy boldogtalan házasságot fel is lehet bontani, de akit besoroznak, annak hét évig kell szolgálni. (A

szolgálati idő ugyanis Ausztriában akkor hét évig tartott.)

— És ha Szender nem akar?

— Küldje csak el hozzám, majd akarni fog.

A jámbor férfiú bizakodása új bátorságot öntött belé és megerősödött lélekkel tért haza. Ez a hangulata azonban nem tartott sokáig. Múltak a napok, Reb Iccig azonban még mindig nem mutatkozott, pedig tovább várni igazán nem lehetett. Két hét múlva már sorsot húznak a legények. A községházán összegyűlnek a sorkötelesek és egy zacskóból mindenki kihúz egy számot s ennek sorrendjében jelennek meg azután a sorozó-bizottság előtt.

— Hogy magyarázzam meg neki, hogy nincs felmentve a katonaság alól?

De egy másik ok miatt is vonakodott ezt neki megmondani. Ezekben a napokban ugyanis olyan csendes volt, mint azelőtt soha. Az a hangos, szeretlen kotnyelessége, amellyel azelőtt annyit bántotta és bosszantotta, épúgy megszűnt, akár a téli idők konok bátortalansága.

— Most már benne is megvan az a csodálatos erő, amely szegény apjának annyi barátot szerzett és mégis, hála Istennek, egész más, mint ez volt, olyan házias, derék és engedelmes.

Nem akarta a Szender szemeiből kisugárzó örömet megzavarni. Hogy mi volt az oka ennek az örömnak, azt nem is sejtette.

Szender ugyanis már átvette az egész nyelvtant és most egy eddig ismeretlen, nem is sejtett

színes világ képeiben merült el, amelyet az Olvasó-könyv tárt fel előtte. És így gondolatban minden-nap egy lépést tett előre messzi céljának megvaló-sítása felé.

— A jó fiú, — gondolta az asszony, — elég korán jön el úgyis számára az a keserű óra, akkor legalább úgy mondom majd meg neki, hogy ne na-gyon fájjon.

A sors azonban máskép akarta. Ezt az órát mindkettőjük életében a legrettenetesebbnek szánta.

Április első vasárnapján történt ez, hosszú, véget nem érő esőzések után, az első derűs napon. Ez a véget nem érő esőzés a tavasz közeledését je-lentette, amely mint minden szép, ami a föld más részén a boldogabb emberiségre vár, — ide csak később érkezik el és akkor is igen siralmasan. Az uccákon még feneketlen a sár, a szántóföldeket iszapos föld fedi, a fákon az első zöld levelecské-kről csepeg a víz, s mióta a hóba megfürdött, most először sütött le a nap e szomorú, végtelen agyon-ázott síkság felett. A levegő nedves volt és meleg.

— Tavasz, tavasz! — kiáltotta Szender, ami-kor korán reggel kinyitotta kamrácskája ablakát, hogy magába szívja a reggeli levegő frissét. — Is-tennek hála, itt a tavasz!

Boldogan nevetett maga elé.

— Utolsó tavaszom ebben a kamrácskában. — És azután majd gyorsan elmúlik a nyár is, el-jön az ősz és itt az újév.

Behunyta a szemeit, mintha nem tudná az

előtte álló messzi élet örömét elviselni. Eddig valami dacos és merész bizakodás töltötte el, de ma, ezen az első tavaszi napon, amikor úgy látta, hogy nincs előtte semmi akadály, — szíve ellágyult és még sohse érezte magát ilyen boldognak, mint most. Valami magasabb, tisztultabb érzéssel vette elő a szekrényéből az imaszíjjakat és nyitotta fel az imádságos könyvet, hogy elmondja a reggeli imádságot.

Megkopott könyvecske volt ez, foszló levelekkel. Valamikor fekete bőrbe kötötték és szép aranybetűket metszettek belé. Idők folyamán azonban megszurkült a kötés és megszakadozott, a címnyomás pedig teljesen kikopott. Öreg könyvecske; nem emlékezett arra, hogy valaha új lehetett volna. Az anyja ajándékozta neki régen, amikor még imádkozni tanult. Valamikor egyik rokonáé volt. De ha olyan öreg volt is ez a könyv, szívesen használta és hogy a nyomás már elmosódott, különösen a reggeli imánál alig zavarta. Ezt az imát, mint minden jó zsidó, könyv nélkül tudta, és ima közben csak azért nézett a könyvbe, mert ez így illett. És talán ezekben az években csak ezért imádkozott és semmi másért, mert bűn lett volna, ha nem imádkozik és ugyan miért kövessen el bűnt. De ma, ezen a szép tavaszi napon nemcsak az ajkáról, de a szívéből peregtek a szavak. Erről természetesen Szender nem tudott és talán még kevésbé tudott volna számot adni ennek okáról. Ezeket a héber chaldeus-szavakat máskor is épúgy megértette, de mintha ma egyenesen az ő számára

írták volna: „Hála neked, kegyes Isten, aki beteljesíted, ami után a szív áhítozik. Könyörülj rajtunk és erősítsd meg szívünket, hogy megértsük és felismerjük, hogy halljuk és tanuljuk...!! És amikor ehhez a helyhez ért: „Áldott legyél Te, aki egészségessé teszed a sorvadót és minden betegségtől megszabadítsz bennünket“ — szemeit az ég felé emelte.

Igen, most már ettől a tehertől is megszabadult, az egyetlentől, amely szívét nyomta. Azt a „kis köhögést“ nem vette túlságosan komolyan, bár utóbb elég kellemetlen volt a számára és bizony hazudott, amikor anyját arról biztosította, hogy nem érez semmi fájdalmat.

De mindig bízott abban, hogy ha majd a tél elmúlik, minden rendbe jön és valóban már a tavaszi eső alatt sem kellett annyit köhögnie. A köhögés alig kínozta és ha lélekzett, akkor nem érzett szúrást a tüdejében. Szokatlan, de éppenséggel nem kínzó érzés volt az, ami most helyett eltöltötte: melegség és nehézség a tüdőben, amely egyre nőtt, amint a tavaszi reggel nedves, nehéz levegőjét magába szívta. Mintha mákonyos lenne a föld szaga, amely ezt a levegőt megtelítette. Pulzusa élesebben vert, gyorsabban lélegzett, a vér a fejébe szállt és amikor az ima végén, előírás szerint háromszor kelet felé mélyen meghajolt, hirtelen szédülés fogta el, úgyhogy meg kellett az ágyban kapaszkodnia, különben elesett volna. Ez a szédülés azonban olyan hirtelen elmúlt, hogy egyáltalán nem aggasztotta. Amikor a lakószobába lépett és

az a
zettmeg
ros,mon
dig?— A
kesk
— B
radsvetv
rét.
olyansem
csak
rejts
nagy
meg
szob
nál i
szom
csishtal a
város

az anyját üdvözölte, ez boldog csodálkozással nézett rá:

— Ma, ugy-e, — mondotta, — hála Istennek, megint egész jól érzed magad? Az arcod olyan piros, mint ahogy még sohse láttam.

— Teljesen egészségesnek érzem magam, — mondotta Szender. — Mit mondtam neked mindig? A köhögésről még beszélni sem érdemes.

— Csak azért volt, mert olyan sovány vagy! — Az asszony végignézett a szikár, mozgékony, de keskenymellű alakon, a finoman metszett arcon. — Beléd ugyan hiába tömöm az ételt, olyan maradsz, mint az agár!

— Most már másképp lesz! — válaszolta nevetve, és vidáman kanalazni kezdte a reggeli cibét. — Vigyázz, nemsokára pénzért mutogathatsz, olyan kövér leszek!

Az étel azonban ma sem ízlett valami jól. Ma sem volt étvágya és tüdejében a nehézség érzése csak nem akart elmúlni. Hogy ezt az anyja előtt elrejtse, gyorsan üres kanállal kanalazta a levest. És nagyon jól jött, hogy éppen akkor egy szekér állt meg a sorompó előtt és így anyjának ki kellett a szobából menni. Rosel asszony azonban az ablaknál ülve maradt és helyette az öreg K a z i a, aki szombatonként a szolgálatot ellátta, ment ki a kocsishoz és vette át a vámpénzt.

— Mára itt tartottam, — szolgált magyarázattal az asszony, — mert később be kell mennem a városba...

— Úgy? — kérdezte a fiú. — Miért?

Az asszony maga elé nézett, már-már hozzáfogott, hogy beszélni fog, de azután mélyen hallgatott.

— Sok mindenféle dolgom van, — mondotta végül, kissé zavartan. — Meddig maradsz ma a műhelyben?

— Mint rendesen, tizenegyig. Miért?

— Várj ma rám, érted jövök.

Ez annyira szokatlan volt, hogy Szender idegenkedve nézett az asszonyra, aki azonban kikerülte a tekintetét.

— Itt valami készül, — gondolta nyugtalanul, amikor bement a városba. — Olyan zavart volt...

Amilyen hirtelen jött azonban ez a gondolat, úgy el is illant. A reggel olyan pompás volt és ő olyan jókedvű, — úgy érezte, hogy eddig sohasem élt meg ilyen szép tavaszi napot.

— Jó reggelt! — kiáltotta vidáman a mester, amikor a műhelybe lépett. Az utóbbi időben többször megtörtént, hogy ő köszönt előbb, most azonban szinte örömrivallásnak tetszett ez.

— Ilyen szép tavaszi napon neki is egész más a kedve, — gondolta magában Szender, — pedig csak egy órával...

— Jó reggelt, Mester, itt a tavasz!

— Persze, hogy itt van, — kuncogta a kis Joszele, — és vele mind, amit magával hoz.

— Amit magával hoz? — ismételte Szender nevetve. — Természetesen — a nap, a virágok...

— És még más is, — nevetett a mester. Ekkor azonban eszébe jutott a jámbor törvény: „Ne

hozz felebarátodnak rossz üzenetet, még akkor sem, ha javára szolgál." Így tehát komoly arcot kényszerített magára és kiadta Szendernek a napi munkát.

— Nem sürgős, — mondotta barátságosan.

A torkát azonban mégis reszelte az elhallgatott ujság, úgyhogy azt hitte, megfullad, ha nem mondhatja el.

— Mayerl Schulklopfer volt itt, — kezdette a lehető legközömbösebb hangon.

Mayerl Kaiseradler szegény, hajlotthátú, az élet nyomorúságával vert emberke volt, aki a sil szolgáljaként tengette szomorú életét. A templom-szolgának az volt a feladata, hogy a téli hónapokban felkopogtassa a férfiakat, hogy a silbe menjenek. Innen tehát a hivatalos neve: Schulklopfer. De mivel ettől sok gyermekével együtt éhenhalhatt volna, mellékkeresetképpen ő hordta szét a község hivatalos írásait.

— Úgy? — kérdezte Szender, — megint adót kell fizetni?

— Nem! ... most téged keresett, kedves Szender.

— Engem? Mit akar?

A kis emberkében a káröröm felett megint győzedelmeskedett a jámbor törvény megbecsülése.

— Nem tudom... Biztosan vissza fog jönni. — És még arra kényszerítette a lelkiismerete, hogy hozzátegye:

— Nem lesz semmiféle kellemetlen dolog.

— Nem is tudom, mi lehetne... — válaszolta Szender közömbösen.

Lassan füttyörészett és kényelmesen hozzáfogott a részére kiadott munkához. De hiszen a mester maga mondotta, hogy nem sürgős. És így a nyitott üzletajtón át kibámult a piacra, ahol az órás háza állott.

A piac ma sokkal élénkebb volt, mint máskor. A külvárosok parasztjai ünnepi ruhában a rutén templomba igyekeztek. Barnov kevés katolikus lakossága pedig a klastrom-templomba ment misére. Közben a zsidók nagyobb csoportokban, de legalább is kettesével álldogáltak a piacon. Egyesek kiabáltak és a kezeikkel hadonásztak, mások odaadóan hallgatták őket, néhányan pedig szomorúan és sápadtan maguk elé bámultak.

— Ugyan mi leli ma ezeket az embereket? — kérdezte Szender a mestert. De mielőtt válaszolhatott volna, Szender maga is megtalálta a választ. Mert hirtelen megjelent a piacon gyors léptekkel, fejét magasra tartva, Dovidl Morgenstern és abban a pillanatban embergyűrű vette körül, amely egyre nagyobb lett.

— Vagy úgy! — nevetett Szender, — a sorozás!... Mikor lesz hát?!...

— A sorsolás nyolc, a soraláállás tizennégy nap múlva, — válaszolta a mester és elragadtatva mosolygott az előtte fekvő órára.

— Persze, — válaszolta Szender, — hiszen már áprilisban vagyunk. Hála Istennek, nekem semmi közöm hozzá. — Magában azonban sokkal

nyomatékosabban ismételte meg e gondolatot. — „Milyen rettenetes lenne, ha most katonának fog-
nának be. Hét évig kell szolgálni. Minden tervem,
egész életem kútba esne. Azt hiszem, nem bírnám
elviselni ezt a fájdalmat! Hála Isten... Hála Is-
ten!...”

És megint közömbösen nézte, hogy miképen
gyűl össze egyre nagyobb tömeg a piacon és mi-
képen lesz Dovidl Morgenstern körül egyre széle-
sebb az embergyűrű.

— Azt hazudja nekik, — mondotta a mester-
nek, — hogy mindegyiket ki fogja szabadítani, —
mindegyiket! És a szegény ördögök hisznek
is neki.

Joszele Alpenroth majd megszakadt a neve-
téstől.

— Igazad van, — kiáltotta, — ezek a buták
valósággal boszorkánymesternek tartják. És még-
is minden évben beveszik az előírt számot. Haha-
ha! Eggyel sem kevesebbet.

— De mégis csak kegyetlen dolog ez! — mon-
dotta Szender, — hét év! Akit besoroznak, annak
jobb, ha meg sem született volna.

Erre a mester nem válaszolt és a műhelyben
olyan csend lett, hogy egy légy zümmögését is
meg lehetett volna hallani.

Kis idő múlva Szender lassan megint füttyö-
részni kezdett. Közben azonban nem egyszer a
mellére tette a kezét. Egészen jól érezte magát,
csak az a nyomás nem akart elmúlni.

Közben Rosel asszony is benn járt a város-

ban. A rabbi előtte való napon megüzentette Meyerl Schulklopperrel, hogy tíz órára várja, mert fontos mondanivalója van a számára. A szíve dobogott, ahogy közelebb ért a rabbi házához. Hiszen Szender sorsáról van szó!

Pár lépéssel a ház előtt valaki a nevén szólította; Iccig Türkischgelb loholt feléje, hogy vékony, szürke pájeszei csak úgy körülrepülték kipirult arcát.

— Engem is magához rendelt, — mondotta, rendbe akarja hozni velünk a dolgot.

— Hiszen, ha csak kettőnktől függne, — válaszolta Rosel asszony gondterhesen.

A rabbi előszobájában a szegény kis Kaiseradlert találták, aki a rabbinál egyúttal adjutánsi szolgálatokat végzett.

— Itt van egy cédula a fia számára, — mondotta alázatosan, — még nem találtam az üzletben. Idézés a sorsolásra. Átadhatom magának?

Az asszony átvette az idézést és szomorúan nézett a szürke papírra, amelyen fenn a kétfejű sas ékeskedett, lenn pedig Barnov község pecsétje. Ami e kettő között írva és nyomtatva állott, azt nem értette, hiszen azok „keresztény“ betűk voltak. Német nyelven: — amely akkor az egész császári állam hivatalos nyelve volt, — Szender Glatt-eis órásinas, aki Rosel Kurländernél, a vámházban lakik, felszólíttatik, hogy törvényes következmények terhe mellett... stb. Luizer Wonnenblum a kihordó tájékoztatására héber betűkkel is odaírta az idézés szélére: „Rosele pojácája“.

Rosel asszony a marsalik kíséretében belépett a rabbi szobájába. Hatalmas támlásszékekben egy fóliáns előtt ült a rabbi és különös koncertre figyelt. Az ablaknál levő asztalnál három ifjú ült, akik egyenletesen előre és hátra hajlongtak és unisóno magas hangon az orron át egy Talmud-részt olvastak fel, ami úgy hangzott, mintha három náthás tenor zümmögött volna. Amikor ketten beléptek, a rabbi kiküldte őket, székkal kínálta meg vendégeit és azonnal beszélni kezdett.

— Irva van: „Hagyd, hogy a világ gyermekei intézzék el a világi dolgokat“. De írva van az is: „Az árva dolga a te dolgod“. Nekem semmi közöm ahhoz, hogy melyik ifjú melyik leánykát veszi feleségül, vagy pedig, hogy zellner lesz-e belőle, vagy sem. De Szender idegen a mi községünkben és senki sincs, aki az ügyét magáévá tegye, csak én — és apja, — nyugodjék békében, — talán már is bepanaszolt az Uristen színe előtt, a kaddisa miatt. Ne mondhassa tehát rólam azt: „Romlásnak engedte át a Szenderemet.“ Épp ezért, bár nem szívesen, házasságának dolgát és a katona-ügyét kell megbeszélnem most magukkal.

Előre-hátra hajlongott, majd így folytatta:

— Vajjon két dolog-e ez? Nem, — mindkettő egy dolog. Ha Szender nem házasodik meg, úgy zellner lesz belőle. Tehát meg kell házasodnia. Hol van itt tehát a nehézség? Talán Szender, — Isten őrízz, — nem képes arra, hogy megházasodjék? Nem! Vagy pedig valami bűn terheli? Isten őrízz! Nem! Vagy talán senkisésem akad,

aki neki akarja adni a lányát? Nem! Reb Iccig azt mondja nekem, hogy ő ismer ilyen szülőket. Vagy talán a szülőkön, vagy pedig a lányon olyan folt van, ami miatt maga, Rosel asszony, vagy Szender, meg kell hogy vesse? Nem! Erről sincs szó. Dehát akkor, kérdem még egyszer, miben van a nehézség? Abban, hogy magának, Rosel asszony, sajnos, egyik meny sem megfelelő. Továbbá abban, hogy Szender nem akar megházasodni. Az első nem valami rendes dolog, a második azonban éppenséggel bűn. Az én feladatom és azután jogom, hogy e kettőt eltávolítsam és kipusztítsam, mintha itt se lettek volna. Ezért hívtam mindkettőjüket ide.

Rosel asszony olyan mozdulatot tett, mintha beszélni akarna.

— Majd azután! — mondta szigorúan a rabbi.

— A klauzban (ahol a zsidók tanulnak), az asszonyok csak akkor beszélnek, ha kérdik őket. Akkor is csak röviden. Én, akinek valóban volna elég mondanivalóm, én is csak röviden beszélek. Pedig én a rabbi vagyok. És miért? Mert írva áll: „Jószagú fűszer a hallgatás!“ Irva áll továbbá: „A bölcsesség kerítése a szótlanság.“ Azután meg írva van: „Mielőtt beszéltél, ura vagy a szavaidnak, ha már beszéltél, akkor azok az urak feletted. Épp ezért gondold meg, mielőtt megengeded, hogy szájadat elhagyják!“ És éppígy írva áll az is: „Óvd meg nyelvedet a haszontalan beszédektől, nehogy megszomjazzék a torkod!“

— Értem, — mondotta a marsalik részvétellel,

— mondjam meg Meyerl Schulkloppernek, hogy a rabbi számára egy kis bort hozzon? — És mielőtt a rabbi e hallatlan szemtelenségre válaszolhatott volna, így folytatta:

— Csak kettő között választhatunk: vagy Reb Hirsch Salmenfeld Malkeja ...

— Hallgass, — szakította félbe a rabbi, — egy ilyen emberrel való kapcsolatot a klauzban még említeni sem szabad.

— De írva van: — vetette közbe a marsalik — „Mindenkit saját tette után ítélj meg.“ Reb Hirsch a legjámborabb a jámborak között. Nincs igazam, Rosel asszony?

Az asszony félénken nézett a rabbira:

— A rabbi azonban azt gondolja — válaszolta vonakodva.

— Én nem gondolom, — kiáltotta az aggastyán — én tudom, hogy ez halálos bűn lenne. Egy olyan családban, amelyben ilyen gonosztettek fordulnak elő, nem lehet megengedni, hogy egy árva beházasodjék. Talán maga a lány is istentelen, hiszen olvasni tud németül!

— De rabbi... az én Jüttém mondja...

— A maga Jüttéje! Én nem hagynám a maga helyébe a gyermeket ott. Németül írni és olvasni: az olyan folt, amely egy egész életre megjelzi az embert, sőt még több is: m é r e g! Kinek szabad méreggel járni? A patikusnak. Luizernek kell tudni németül, mert ő vezeti az anyakönyvet, Dovidl Morgensternnek pedig a perek miatt. De minden más zsidó gyermeknél, akár férfi, akár nő,

halálos bűn... halálos bűn, hallják?! És bármit is mondanak Szender ellen, jámbor, betartja a parancsolatokat és távol tartotta magát a bűnösöktől és vallástalanoktól. Olyan asszonyt adni neki, aki keresztény könyveket olvas? Én a gyámja vagyok és ezt nem tűröm. Ilyen asszony egyáltalán nem teheti be a lábát a hitközségembe, nem... s o h a!

A marsalik a vállát vonogatta.

— Akkor a másikat kell, hogy elvegye, Kolomeából, — mondotta — Reb Chajim Goldgulden leányát, Leát. Az apja már bele is egyezett, mert tudja, hogy más vőt úgysem kaphat.

— Nagy ég! — kiáltott fel Rosel asszony. — Ezt a törpét? Ezt a pupost?! És hozzá olyan csúnya, mint az éjszaka és harminc éves. Megmondották nekem!

— Csak huszonnyolc! — mondotta a marsalik — különben én is szívesebben venném, ha a szegény Szender a szép Malket kapná.

A rabbi elgondolkozva simogatta hosszú szakállát.

— Reb Chajim Goldgulden jámbor és igaz ember — mondotta. — Hogy törpe? Hogy pupos? Annyi baj legyen. Hiszen írva van: „Csak a szív szépségére ügyelj.“ Reb Chajim leánya biztosan erényes és irtózik a bűntől.

— Ebben igazán biztos lehet! — kiáltotta a marsalik. — Ha ismernél... Leának nem kell irtózni a bűntől. A bűn irtózik tőle.

— És a kétszáz forintot Reb Chajim azonnal kifizetné Dovidl Morgenstern részére?

— Igen, — válaszolta a marsalik — sőt, azt hiszem, ötszázat is fizetne. Csak a nagy örömtől meg ne üsse az öreget a guta. Hogy még ezt is férjhez tudja adni, ezt valóban nem remélhette. Különben a törvény előtt nyolcszáz forintot írt rá.

— Jól van! — mondotta a rabbi. — Meyer! — kiáltotta hangosan. — Hol van a fia? — fordult az asszonyhoz.

— A műhelyben. De az ég...

Schulklopfer megjelent az ajtóban.

— Idehozod a műhelyből a Pojácát, — parancsolta a rabbi — de gyorsan!

A küldönc elrohant.

— Rabbi! — kiáltotta az asszony és záporként hullott a könnye. — Ez Isten ellen való bűn. Egy egészséges embert, akinek minden tagja ép, egy nyomorékhoz akar kötni?

— Hallgasson! — kiáltotta magából kikelve az aggastyán. — Hogy mi a bűn és mi a jámbor cselekedet, azt én jobban tudom, mint maga. A bűn az lenne, ha zellner lenne belőle. Hát mit gondol, tán gyönyörűségem telik benne, hogy a maguk dolgába avatkozom? Isten parancsa iránti tiszteletből teszem! És ha így van, úgy kell határoznom, ahogy az Ő akaratának megfelel!

— Oh, — zokogott Rosel asszony — ez nem felelhet meg az ő akaratának. Hiszen ez a házasság gyermektelen lesz. Egy ilyen nyomorékból nem lehet anya. Igaz-e, Reb Iccig?

A marsalik a vállát vonogatta.

— Istennél minden lehetséges... De nagy csoda lenne.

— Hallja-e, rabbi? — kiáltotta Rosel asszony. — Én csak egy tudatlan asszony vagyok, de mindig hallottam: Olyan házasságot összehozni, amely teljesen biztosan gyermektelen lesz, a legnagyobb bűn.

— Tudatlan asszony — mondotta a rabbi. — Saját maga mondja ezt! Egyetlen egy halálos bűn van az asszony és a férfi számára. Meg nem házasodni. Ha a házasság gyermektelen marad, úgy természetesen elválasztjuk őket. Különben — a marsalikhöz fordult — tud talán egy harmadikat?...

— Nem — válaszolta ez. — De talán pár napon belül — fűzte hozzá nagy részvéttel és Rosel asszony felé fordult.

— Van rá időnk? — kérdezte a rabbi. — Mutassa csak az idézést! — parancsolt rá az asszonyra.

Az asszony odaadta.

A rabbi a fejét rázta.

— Ezt nem tudom elolvasni! — és megvetéssel tolta el magától a papírt.

— Tizennégy nap múlva lesz a sorozás, — mondotta Rosel asszony — de addig...

— Hát várjunk? — kérdezte a rabbi. — Ez lehetetlen! Lea! Ebben maradunk.

Mialatt jövőjéről így határoztak, Szender mit sem sejtve ült a műhelyben.

Amikor Meyerl Kaiseradler berontott és őt a

rabbihoz hívta, nagyon megijedt. Csak nem szerzett rabbi Manassé tudomást a klastromi látogatásokról? Akkor elveszett!

— Miért? — dadogta. — Minek?

— A sorozás miatt van — nyugtatta meg Meyerl.

— A sorozás miatt? — hebegte Szender elfehéredett ajkakkal. — Hiszen én fel vagyok mentve!

— Oh nem! — fuvolázta Joszele Alpenroth szelíd hangon, de a szemei csak úgy ragyogtak az örömtől — tévedsz, kedves Szender, sor alá kell állnod.

— Igen, ez így van — erősítette meg Meyerl. — Hiszen el is hoztam az idézést a sorozáshoz. Az anyád éppen most vette át a számodra. De gyere... már várnak rád.

Egy pillanatig Szender úgy állt ott, mintha kővé meredt volna. Azután hirtelen megingott. Borzalmas fájdalmat érzett a tüdejében. Mintha kést mártottak volna belé, az agyát vér öntötte el, szédülési rohama volt, mint amilyen reggel, csak sokkal erősebb.

A mester ijedten ugrott fel és a támolýgót leültette a székre. Nehezen lélegzett Szender, az arca hol sötétpiros volt, hol halotthalavány. Ösztönösen a mellére szorította a kezét.

— Zellner! — mormogta. — Éppen most... Könyörületes Isten!... Ép most.

— De nem! — vigasztalta Meyerl — Figyelj csak ide. Éppen most tanácskoznak, gyere.

Szender összeszedte magát és követte a küldöncöt. Előbb csak vontatott léptekkel, de azután gyorsabban nála. Tüdejében a meleg és a nehézség gyötrő forrósággá nőtt, sipolt a lélekzete, sápadt arcát hideg verejték borította. Meyerlt megelőzve, így rohant be a rabbi szobájába, az anyjához, aki szinte ép olyan halaványan, könnyekkel borított arccal, kitárta a karjait.

— Ez nem lehet — nyögte ki nagynehezen. — Hiszen egyetlen fiú vagyok. Hol van a parancs?

Kitépte az idézést az anyja kezéből.

— Szender Glatteis! — kiáltotta. — Hiszen ez nem én vagyok... De mégis... Rosel Kurländernél...

Az idézés kiesett a kezéből.

— Könyörületes Isten! — sírt fel az öreg aszszony és arcát a kezébe temette.

— Anyám... mi ez?... mit jelent ez?... Reszketve nyúlt ki a keze az anyjáié után.

Ekkor hirtelen valaki megragadta a vállán és elrántotta onnan. Az öreg rabbi állt előtte, kiegyenesedve, zavart szemekkel, a haragtól teljesen kikelve.

— Nyomorult! — kiáltotta — hiszen te ezeket a betűket olvasni tudod!!? Szálljon rád az átkom. Pusztulj innen!

Szender ki akarta magát szakítani a rabbi kezei közül. De hirtelen megint visszatért szűró fájdalma, forrón és sósan fojtogatta a torkát és

kül-
tán
éz-
ete,
erlt
az
ny-
—
?
—
s el
sz-
...
és
ye-
sen
ze-
az
bbi
úró
és

majd megfullasztotta. A földre esett és szájából
patakokban ömlött a vér.

— Meghall! — kiáltotta Rosel asszony és rá-
vetette magát.

— Megöltétek!

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Amikor Szender magához tért és körülnézett, saját ágyában találta magát, amely azonban a vámház lakószobájában állott. Éjszaka volt, az asztalon kis olajlámpácska égett, az ablakok tárva voltak és így langyos tavaszi levegő áramlott a szobába. Az útról durva, hangos ének hallatszott, amely lassan egyre jobban elhalkult. Bizonyára ez a lárma költötte fel alvásából. Hosszú, nagyon hosszú alvás lehetett ez; ezt azonnal érezte, amikor a szemeit felnyitotta. A fején valami hideg, nedves feküdt, megtapogatta, jegesvízbe mártott kendő volt.

Az ágy lábánál egy alak emelkedet fel és föléje hajolt.

— Reb Iccig? — mormogta csodálkozva a beteg.

— Hála Istennek! — kiáltotta a marsalik boldogan. — De szépen kérlek, aludj még egy kicsikét. Hiszen még csak két óra.. Ugyan mit kezdenél ilyen korán?

— Beteg voltam? — hebegte Szender és lassanként homályosan eszébe jutott, hogy amikor

utoljára látta ezt az arcot, valami rettenetesen kínzó dolog történt vele. De mi is lehetett az? és mikor történhetett?

— Tegnap volt?...

— Pszt! — intette le a marsalik. — Történeteket majd máskor fogunk egymásnak elbeszélni. — Nagy szeretettel megsimogatta az arcát. — Most aludj, ha mondom!

Szender engedelmesen behunyta a szemét. Hiszen olyan fáradtnak érezte magát. Az öreg elégedetten bólintott. Azután lábujjhegyen az ablakhoz lopózkodott.

A sorompónál künn Rosel asszony állott. Ezen az éjszakán egy percre sem hagyhatta el a helyét. Sorozás utáni éjszaka volt ez. Éjfél óta a kerület parasztjai Barnoból megint visszaözönlöttek a falvakba. Egyesek szomorúak voltak, mások vígak, de valamennyi részeg. Aki megmenekült a veszélytől, annak alaposan meg kellett ezt ünnepelnie. De a regruták és hozzátartozóik se térhettek vissza vigasztalás nélkül. Ordítás, jajgatás, kurjongatás hangzott szakadatlan az éjszakában és alig halkult el az egyik átvonuló csapat lármája, már jelezte a másik közeledését. Ép most...

Adj egy csókot lányka, egy utolsót,
Hadd viseljem könnyen a katonasorsot...

hangzott a lassan közeledő, döcögő lajtorjás szekérről az ordítás és a többiek, akik a szekeren ültek, kórusban ordították közbe: ...katonasorsot.

Ennek dacára a marsalik csak súgva mondotta meg az asszonynak a jó hírt.

— Ugy legyen nekem szerencsém — esküdözött — és úgy lássam boldogan Jütte lányomat a chüpe (esküvői mennyezet) alatt, egész érthetően azt mondotta: „Reb Iccig“ és értelmesen beszélt. Rosel asszony, meg van mentve!

Az asszony az ég felé emelte szemeit.

— De most zárja be az ablakot. Ez a banda egyre hangosabban ordít. Csak már elmulna ez az éjszaka.

A marsalik becsukta az ablakokat, de ez nem sokat használt. Három óra felé újabb csapat vonult el, amely — úgy látszik — a hazatérésre ugyancsak megerősítette magát, mert úgy bömbölt, hogy az ablakok is reszkettek belé.

„Elmegyek majd Bécsbe
Császár udvarába,
Sírok és könyörgők
Az én Ivonomat
Adjátok ki élve.”

— Hogy vitt volna el benneteket az ördög, mielőtt idejöttetek volna — szitkozódott mérgesen a marsalik és akaratlanul a beteg fölé hajolt, mintha ezzel meg tudta volna a lármától óvni.

De Szender felriadt.

— A regruták — suttogta zavartan. — Nekem is velük kell menni... És le akarta magáról dobni a takarót.

— Ép ebben a tábornoki egyenruhában! — mondta a marsalik és visszanyomta a beteget a

párnák közé. — Te nem vagy regruta és semmi közöd hozzá — mondotta nyomatékosan. — Ma én vagyok a kapitányod és azt parancsolom: „Szemeket behunyni!“ De még hosszú ideig kellett kérnie, míg Szender megnyugodott, de azután is a beteg minden kis lármára felriadt.

Akkor is, amikor Rosel asszony két óra múlva végre ott hagyhatta helyét és az ágyához lépett.

— Anyám! — kiáltotta boldogan, ahogy felismerte. De azután arcára félelem ült:

— Haragszol... haragszol rám?

Az asszony eddig bátran tartotta magát, most azonban fogytán volt az ereje.

— Szegény gyermekem! — sírt fel és halavány, meggyötört arcát, amely ezekben a nehéz napokban évtizedekkel öregedett, forró könnyek borították el. — Ne kínozd magad. Csak légy megint egészséges és minden rendben van.

A beteg mosolygott és amikor anyja kezét a homlokára tette, szelíden megint elszenderedett.

— Ez tehát rendben volna, — mondotta a marsalik — a láz elmúlt, négy hét alatt talpra áll. Az a részeg Grundmayer azt se tudta, milyen orvosságot ír fel neki, de az Úristen megmentette.

— Áldott legyen az ő neve! — mondotta forró könnyek között az asszony... De holnap már eszébe jut, hogy mi történt és elkezd majd kérdezni...

— És akkor az Isten halott és maga el van veszve! — vágott a szavaiba a marsalik. — Ne beszéljen olyan balgán, Rosel asszony. Majd min-

den rendbejön. De most feküdjék le maga is pár órácskára!... Azonnal engedelmeskedni fog! — mondotta erőlyesen, mikor az asszony vonakodott. — Tán maga is meg akar betegedni?

— Reb Iccig, — mondotta meghatva az asszony — milyen derék ember maga!

— Okos! — válaszolta a férfi — az egyetlen ravasz ember egész Barnovban. Itt van az elhagyott özvegy, halálos beteg fiával... ugyan hol lehetne több isteni jutalomra szert tenni, mint itt ebben a tizennégy napban? És a buta emberek ezt nekem mind átengedték... De egész komolyan, Rosel asszony, — tette hozzá — én köszönöm maguknak.

Miután az asszony felment a szobácskájába, a marsalik leült az ágy lábához, és csak akkor állt fel, ha szekér állott meg a sorompó előtt. Gondolataiba mélyedt... és bizony ezek a gondolatok nem voltak a legvidámabbak. Nem volt fanatikus ez a vidám, okos barnovi tréfacsináló és egyáltalán nem háborította fel, hogy Szender titokban „keresztény jeleket“ tanult, de azért mégis bántotta a dolog.

— Tehát ezért — gondolta magában — játszottál ki engem Mielnicében a kövér Mortcheval. Persze egy d á c s vagy későn házasodik, vagy soha. És d á c s akarsz lenni. Ugyan ki gondolta volna ezt a vidám pojácáról. Szegény gyermekem, attól félek, hogy ettől elkéstél és hogyan fogod ezt megcsinálni? Az ördög tudja, ki volt az, aki neked adta a kamrácskában megtalált könyveket.

Ezeket úgylégettem. De rossz következménye mégis megmaradt. A rabbi dühös, a hitközség elled van, ugyan mit csinálunk most veled? És mit mondunk neked most, hogy igazi nevedet megtudtad.

Gondterhesen nyúlt Szender imaszijai után, amelyek az imakönyvvel együtt az ágy felett egy hálóban lógtak, ahogy azt a jámbor szokás a súlyos betegnél előírja, feltette a fejére, körülcsavarta a karjára és elmondotta a reggeli imádságot. Amikor ahhoz a helyhez ért: „Segíts rajtunk Atyánk, mert akkor minden bajtól megmenekedünk! Mert tőled ered minden üdvösség“, — az arca megélenkült és amikor imáját befejezte, ezeket a szavakat még egyszer elmondotta.

— Oh, én bolond, — mormogta — hiszen Isten az ő Atyja is. Nem, te szegény ember, te nem fogsz tönkre menni. És ha én nem is tudok tanácsot, majd ő éretted eszembe juttat valamit.

És ez a bizakodó hangulat töltötte el akkor is, amikor Rosel asszony megint megjelent, hogy felváltsa.

— Gondoljon arra, mi volt tizennégy nap előtt — figyelmeztette. — Mintha a világ omlott volna össze maguk körül. És talán tizennégy nap múlva minden teljesen rendben lesz.

Ezt ugyan nem hitte el, de az összehasonlítás őt is megvigasztalta. Oh, milyen ridegen viselkedtek azokban a rettenetes órákban az emberek, vele és a fiával. Csak nagy fáradsággal tudott a marsalik egyeseket rábeszélni, hogy az eszméletlen

„bűnös t“ kivigyék a vámházba. Tulajdonképpen senki sem tudta, hogy Szender mivel követte el ezt a nagy bűnt, de teljesen elegendő volt számukra, hogy a rabbi elátkozta. És hogy a betege miatti gyötrelmes aggodalma kétségbeeséssé fokozódjék, csak „doktor“ Grundmayer volt itthon, mert a városi orvos Lembergbe utazott. A marsaliknak igaza volt: csak az Úristen menthette meg, ha Szender meggyógyul. Akkor azonban az Úr nem haragszik annyira, mint szolgája, a rabbi. Rosel asszony szigorú vallásosságban öregedett meg és sohse kételkedett semmiben, legkevésbé a rabbi bármilyen kijelentésében, nem szólva a chaszidok számtalan törvényének és tilalmának szükségességéről. Hogy ne legyen a házában semmi szentségtelen, elégette a könyveket és az írásokat. De egy rabbi átka a legrettenetesebb büntetés, nyomorulttá és elhagyotttá teszi a szerencsétlent. Vajjon nem volt-e túlságosan kemény ez a büntetés? És mert ennek a büntetésnek ereje Szendert elvérezve dobta bírāja lába elé, vajjon nem kellett volna annyi emberi részvétellel lennie, hogy az odasietőket az ifjú megmentésére felszólítsa? A rabbi azonban csak annyit mondott:

— Vigyétek el innen. Bűnös vére beszeny-nyezte ezt a szobát.

Vajjon ezt is Isten nevében és Isten akarata szerint mondotta?

Magasan kiegyenesedett.

— Nem, rabbi, ez túlkemény volt, — mormogta, mintha előtte állana — ti többiek mind,

ugyan mit akartok tőle? Bűnt követett el, de ki tudja, miért és hogy ki csábította a rossz útra? Hiszen a felhők közül nem hullottak a könyvek a ládájába! És hogyha bűnt is követett el, megbűnhődött érte és ha az Úristen megbocsát neki és meggyógyítja, úgy ti többiek, ne üldözzétek. Az én gyermekem... és én a gyermekem mellé állok.

A déli órákban eljött Grundmayer, a seborvos, hogy paciense után nézzon. Ez a kötelességtudás legnagyobb bizonyítéka volt, mert alig állott a lábán. Rendes mámorát rendszerint már másnap délelőttre kialudta, de a sorozás utáni napon a rendesnél jobban berugott, már csak afeletti örömeiben is, hogy ezúttal klienseinek hibái eredményesek voltak. Botorkálva és szuszogva érkezett ki végre a vámházhoz.

Rosel asszony véletlenül már messziről látta, elébesietett az ajtóig és elmondta, hogy Szender visszanyerte az eszméletét, most mélyen alszik és a legjobb lenne, ha nem költené fel.

— Hoho! — bömbölte a részeg. — Hát honnan tudja azt, hogy ez a legjobb. De bánom is és, — és lerogyott a ház előtt lévő padra — hagyjuk, hogy aludjon. Ha meggyógyul, akkor száz forintot fizet, mert ez egy csodakúra volt. Vérömlés, idegláz, mit tudom én még mi minden!

Azután hangosan felkacagott.

— De nem épül fel! Bolondság! Ezért minden látogatásért egy forintot kell fizessen. A maiért is. Különben...

Feltápáskodott, fenyegetően megállt az asz-

szony előtt. Szerencsére ebben a pillanatban egy kocsi állt meg a vám előtt. A kövér Szimche Turteltaub, Szender korábbi gazdája hajtotta. Ő is még csak érdeklődni sem merészelt eddig a beteg állapota iránt. Amikor azonban ezt a jelenetet meglátta, megállította a kocsit és leugrott a bakról.

— Üljön fel! — parancsolta rá a részeg emberre — majd haza viszem. — Azután Rosel asszonyhoz fordult. — Az nem lehet, hogy az én Szenderem ilyen kezek között maradjon. Ép most vittem az ezredorvost, aki tegnap a barnovi sorozást vezette, néhány beteghez Bialába. Délután érte kell mennem és majd visszafeléjövet megállok maguk előtt.

Az asszony alig tudott a meghatottságtól válaszolni.

— Igaza van, — mondotta a marsaliknak, amikor az délután megint eljött — Isten nem hagy el bennünket.

Szender néhány perc múlva felébredt, mohó étvággyal megette az előkészített levest és azután megint elaludt.

Igy találta az ezredorvos is. Elbeszéltette a betegség történetét és azután megvizsgálta a szenvedőt. Amikor Szender a katonai egyenruhát meglátta, reszketni kezdett. De az orvos megnyugtatta.

— Nem, kedves fiam, nem lesz ebben az életben belőled katona!

Ezt az anyjának is megmondotta.

— Most már nincsen veszélyben az élete és ha kíméli magát, jól táplálkozik és minden izgalomtól és meghülestől óvakodik, akkor hosszú ideig élélhet. Olyan egészséges azonban, hogy katonának vegyék, sohasem lesz.

Az asszony megkérdezte, hogy vajjon annak a jelenetnek izgalma idézte-e elő a vérömlést.

Az orvos a vállát vonogatta.

— Talán, — mondotta — legalább is ha nem történt volna meg, nem lett volna olyan rettentően heves. De akkor is biztosan vért hányt volna. A rabbi nem tehet fia megbetegedéséről, de tőle függ és mindenkitől, aki a betegnek örömet vagy bánatot tud szerezni, hogy milyen gyorsan és milyen alaposan gyógyul ki. Csupán csak levestől nem fog meggyógyulni.

A marsalik hatalmasan oldalba ütötte Szimchet, a kocsist, akivel együtt az ajtóban hallgatódzott.

— Hallja? — súgta — majd tanúm lesz erre.

Miután az orvos elment, így szólt Rosel asszonyhoz.

— Tehát ez a legfontosabb. Semmi szemrehányás, semmi kérdezgetés! És ha valamit kérdez, csak megnyugtató feleletet adni. Ha nem tudna, úgy kérdezzen meg engem, majd én tudni fogom a választ.

— Mindig? — kérdezte kételkedve.

— Igen, — válaszolta — én nem vagyok buta és Isten mindenttudó.

De a legközelebbi napokban nem került erre

sor. Szender sokat aludt és ha ébren volt, csendesen feküdt. Valahányszor anyja az ágyához lépett és halavány arcát megsimogatta, mosolyogni kezdett, behunyta a szemeit és ezt a mosolyt megőrizték az alvó arcvonásai is. Ugy érezte, mintha megint gyermek lenne és addig nem lehet semmi baja, amíg az anyja vigyáz rá és meg van vele elégedve. És amikor végre megkérdezte, hogy túl van-e a veszélyen és hogy áll a katonasággal, az asszonynak már nem kellett a marsalikot megkérdezni, hogy megnyugtassa.

Közben Iccig Türkischgelb azon fáradozott, hogy kellemes megoldást találjon azokra a kérdésekre is, amelyek szegény védenca további életét mint fenyegető szakadékok vették körül.

Mindenekelőtt a kövér Szimchét nyerte meg szövetségeséül.

— Segítenie kell nekem, hogy az ökröt szarvánál fogva fogjuk meg — mondotta. — Az ökr: a mi hitközségünk. A farkával, a kis kiabálókkal most nem kell törődjünk. Gyerünk a rabbihoz.

Amikor a tudós előtt állottak, a marsalik feltette a kérdést, hogy a rabbi Szendert „cherem” alá (kiátkozás) helyezte-e. Mert senki sem tudja biztosan.

— Nem! — válaszolta a rabbi. — Átkot mondtam ugyan rá, de nem közösítettem ki. Ennek írásban kell megtörténni. Ezzel még várok. Mert írva van: „Az ember ne ítélkezzék ott, ahol Isten a bíró.” Ugy mondják, halálán van.

— Szerencsére, ez nem igaz — válaszolta a

marsalik és részletesen elbeszélte az orvos figyelmeztetését és azt, hogy Szender milyen állapotban van. Elmondotta, hogy a könyveket már elégették.

— Ugy-e, könyörületes lesz hozzá a Rabbi? — fejezte be könyörögve a szavait.

A rabbi sötéten megrázta a fejét.

— Hát engem sértett meg, hogy én megbocsáthassak neki? Bűnt követett el Isten ellen és ezt meg kell büntetnem. Az idegen betűkkel Izrael fiai közé a széthullás lopózik be. A gyógyulását Isten kegyelmének magyarázza? Nem! Életben hagyja Szendert, hogy a földön vezekelje le azt, amit a földön vétkezett.

— De a kiközösítés a legrettenetesebb büntetés — jajgatta a marsalik. — A szerencsétlen elveszti a kenyerét, a nyugalmát, az otthonát. És ugyan mi a bűne? Hiszen minden zsidó azt teszi Németországban és a mi nagy városainkban.

— Elég szomorú, — hangzott a válasz. — Sajnos, nekem csak a saját községem felett van hatalmam. Ezt meg, mint a méregtől, óvom. Luizer és Dovidl, már megmondottam egyszer, patikusok csupán. De Szender az első, aki bátorságot vett ehhez magának és ő legyen az utolsó is. Így akarják ezt a mi bölcseink.

— A mi bölcseink! — kiáltotta a marsalik. — A Talmud tízezer rabbijának tízezer véleménye között talán akad majd egy, amely a rabbinak ad igazat. De azt a százat, aki ellenkező véleményen van, nem veszi figyelembe! A Talmud olyan, mint

egy erdő. Ha bekiáltjuk „bosszú” vagy „kegyelem” azt fogja visszhangzani, amit belekiáltott.

— Maga úgy beszél, ahogy érti. Én a mi bölcseinket követem. Különben is — így volt ez számára megírva. Az alma nem esik messze a fájától. Apját a saját apja átkozta el.

A marsalik mérgesen akart válaszolni. De azután erőt vett magán. Arcáról eltűnt a felháborodás mérge és mély aggodalom váltotta fel.

— Jőjjön, Reb Szimche, — mondotta és mélyen felsóhajtott — kötelességünknek eleget tettünk Szenderrel szemben, de a hitközség büszkeségével szemben is... Az ország legjámborabb rabbija a rendőrség kezén... Dehát a mi bűnünk lesz ez, Reb Szimche?

— Nem — utasította el magától felháborodva ezt a gondolatot a fuvaros. Nem tudta ugyan, hogy mire gondol a marsalik, de nem akart ebben bűnös lenni.

A rabbi hirtelen felfigyelt.

— Mit ért ezalatt? — kérdezte.

— Igen, ha meg tudnám mondani! — sóhajtott a marsalik — de meg tudom-e mondani? Beszéljen, Reb Szimche, meg tudja maga mondani? M e g t u d j a?

— Nem! — erősítette meg a fuvaros és valóban nem hazudott.

— Ezt nem veszem rossz néven magától, Reb Szimche, hiszen családapa. És én is... Isten megáldja, Reb Manassé. De ha a cheremet ki-

mondja s jönni fog a rendőrség és elviszi, akkor
gondoljon majd rám...

— A rendőrség? — kérdezte a rabbi aggódva.
— Jól tudta, a császári bíróság a rabbiknak legszi-
gorúbban megtiltotta, hogy bárkit is cherem alá
helyezzenek és az erre meghatározott büntetés is
igen nagy volt. De a vizsgálatot csak akkor ren-
delték el, ha valamelyik tekintélyes ember tette
meg a feljelentést, különben a kerületi hivatalno-
kok nem sokat törődtek a dologgal. — „Vajjon
ennek a Szendernek olyan befolyásos barátai
vannak?”

— Igen! — mondotta a marsalik. — Am te-
gyék ezek az urak velem azt, ami nekik tetszik...
én figyelmeztetem a rabbimat. Csak két barátjá-
ról akarok beszélni. Az egyik olyan tekintélyes,
hogy nemrég is — véletlenségből én is ott vol-
tam — egy egyenruhás urat vitt el Szenderhez és
ez azonnal kijelentette: „Szenderből sohasem lesz
katona.” Igaz ez, Reb Szimche?

— Igen, — erősítette ez meg ünnepélyesen,
bár a nevetést alig tudta elnyomni.

A rabbi türelmetlenül izgett-mozgott.

— Tudja-e bizonyítani — fordult a fuvaros-
hoz, hogy maga is ismeri Szendernek ezt a befo-
lyásos pártfogóját?

— Feleségemre és gyermekeimre megesküd-
hetek rá — erősítette meg a kövér ember. — Ugy
ismerem, mint magamat.

— Ugyan ki lehet ez? — mormogta ijedten a
tudós. De azután felragyogott az arca.

— De miért reszketett úgy Rosel asszony a sorozástól? Mért nem jött hamarabb az az egyenruhás ember?

Türkischgelb fölényesen mosolygott.

— Elfelejtí, hogy Szender azt hitte: fel van mentve a katonai szolgálat alól. És az az egyenruhás ember még nem volt Barnovban.

— Ezt súlyos esküvel megerősítette és esküt tett rá a fuvaros is.

A rabbi felsóhajtott.

— Ugyan ki lehetett az? — kérdezte. — Mondják meg hát.

— Nem mondhatom meg — válaszolta Türkischgelb. — És ép így nem mondhatom meg a rabbinak, hogy ki a másik, még hatalmasabb pártfogója. Ezt nem tehetem. De nem tűnt fel a rabbinak, hogy honnan tud az ifjú egyszerre írni és olvasni? Honnan kapta a könyveket? Egy egész máglyarakást égetett el belőle Rosel asszony, velem együtt. Egy egész rakást. Minden ettől a gazdag úrtól van. Azt hiszi a rabbi, hogy ezek az urak majd hallgatni fognak? Védencük kisebb büntetését még eltúrték volna, de a c h e r e m e t? A bíróság elé kerül, rabbi és én már látom a rendőröket, amikor innen elviszik. De ezen nem lehet változtatni. Ugy kell cselekednie, ahogy a lelkiismerete parancsolja... Ahogy a bölcsek parancsolják... Jőjjön, Reb Szimche.

— Álljanak meg! Álljanak csak meg! — mondotta rabbi Manassé és letörülte homlokáról a

verejtéket. — Azt mondják, hogy Szender megbánta és a könyveket elégették?

— Igen, de ez már nem segít rajta. Jőjjön, Reb Szimchel! — és a fuvarost kicipelte magával az ajtón.

Amikor az uccára értek, a kövér ember harsogó nevetésbe tört ki.

— Reb Iccig! — kiáltotta csodálkozva — mi csoda fej mag! De mért nem maradtunk tovább a rabbinál? Megegyeztünk volna valamilyen büntetésben és a dolog el lenne intézve.

— Mert a büntetés, holnap reggel, ha majd hivatni fog, kisebb lesz. Mert ma és holnap között éjszaka van, amelyet álmatlanul fog eltölteni.

És valóban, másnap reggel Meyerl Kaiseradler megjelent a marsaliknál és sürgősen a rabbihoz hívta.

Türkischgelb nem kérette magát sokáig. — Talán közben másokat is megkérdez — gondolta magában.

Ebben az irányban azonban nem fenyegette veszély.

— Tegnap beszélgetésünk persze közöttünk marad — kezdette a rabbi. — Különben az emberek még azt hihetnék, hogy félek a rendőrségtől, pedig én csak bölcseink parancsát követem. Már pedig bölcseink szerint ilyen súlyos büntetést mégsem lehet kiszabni. Erről meggyőződtem. Teljesen elegendő lesz, ha Szender a következő feltételeket teljesíti: Először is, jőjjön el hozzám és kérjen

bocsánatot azért a megbántásért, amelyet jámbor szívemnek okozott.

A marsalik bólintott.

— Ezek csak szavak — gondolta magában — és szavakon Szendernél nem fog mulni.

— Másodszor pedig: a Tóránál esküvel fogadja meg, hogy nem vesz soha többé német könyvet a kezébe.

— Hm! — Türkischgelb kráogni kezdett. Saját érzései e tekintetben bizonytalanok voltak. Nem ítélte el Szendert, csak szívből sajnálta. A tudomány csak ellenségeket szerez számára és nem hoz semmi hasznót. De esküt tenni, mintha bűn lenne!... És Szendernek bizonyára meg volt a maga célja ezzel, még ha ez olyan dőre volt is... Vajjon hajlandó lesz ezeket a célokat feladni?

— Hm? hm? — kérdezte a rabbi.

— Hm! — válaszolta a marsalik.

De azután belátta, hogy ebben a kérdésben a rabbi nem engedhet, mert ez lerontaná a tekintélyét.

— És még mit?

— Harmadszor: Szender két éven át minden hétfőn és csütörtökön böjtölni fog és minden negyedik szombaton a silben az ajtó mellé áll a bűnösök helyére.

— Ebből pedig semmi sem lesz! — jelentette ki Türkischgelb határozottan. És meggyőző szavakkal a rabbi elé tárta, hogy egy beteges ember nem állhat télen az ajtó mellett és nem böjtölhet kétszer hetenként.

— De valami állandó vezeklést kell mégis magára vennie — vetette közbe a rabbi.

— Így hát parancsoljon rá, hogy két éven át mindennap öt zsoltárt mondjon el.

— Ez igen könnyű büntetés, — vélte a rabbi — de végül is beleegyezett.

— Azonkívül — mondotta — meg kell nekem ígérnie, hogy rövidesen megházasodik. Akkor azután értelmes lesz és tiszteletreméltó. Mért ne vegye el, például, a kolomeai Leát?

— Rabbi! — kiáltotta a marsalik nevetve — ez a negyedik és a legsúlyosabb büntetés lenne. Már pedig a házasság nem lehet büntetés. Hiszen írva van: „Házasság élet, boldog élet.“ De hogy ígéretet tegyen erre, abba én is beleegyezek.

És ezt komolyan gondolta. Mert valóban nem akarta, hogy nőtlen maradjon és d á c s legyen belőle. Az előítélettől eltekintve, amely benne is megvolt, azért nem akarta ezt, mert nem látszott a „szegény ifjú“ számára túlságosan szerencsésnek, hogy most új és idegen utakra térjen, már pedig ez a beteges, húszéves ifjúnak már amúgy is kissé késő lett volna.

Amikor a marsalik szövetségesének, Szimchének elmondotta a tárgyalások eredményét, ez valósággal elhalmozta elismerésének kifejezésével:

— Reb Iccig, magához képest Gortschakow egy számár, Schwartzenberg pedig ökör. Ha magából tippelmat (diplomata) lett volna, akkor nem lenne többé háború a világon. Szender szá-

mára senki sem tudott volna többet elérni, még saját jó angyala sem.

Rosel asszony sokkal egyszerűbben fejezte ki elismerését:

— Az Isten majd meg fogja érte jutalmazni, — mondotta — Jütte leányának fogja visszafizetni. — Ezeket a szavakat azonban csak inkább sejtette a marsalik, mint hallotta, mert az örömkönnyeektől az asszony alig tudott beszélni.

Szendernek persze csak akkor mondja majd ezt meg, ha már kikerült az ágyból — figyelmeztette az asszony. Az a bizonyos eskü ugyanis nagy gondot okozott neki és bár máskor igen szívesen hallgatta és erősítette meg saját érdemeinek dicséretét, ez egyszer azonban nem nagyon hajlott arra, hogy mások dicséretét maga is elismerje. Szendert nagyon szerették a községben és így csak a legfanatikusabbak mérgelődtek, hogy ilyen könnyen szabadult, bár a többiek is valósággal csodának tartották, hogy a különben máskor oly szigorú rabbi még nyilvános vezeklést sem írt elő számára. Arról a két hatalmas úrról, akiknek ezt az enyhe ítéletet köszönhetette, halandó többet nem hallott.

Csak egy ember volt a községben, különben a legcsendesebb, a legszelídebb, aki nem tudott ebbe az enyhe ítéletbe belenyugodni.

— Szidást érdemel és nem dicséretet, — kiáltotta Joszele Alpenroth a marsaliknak, amikor e megállapodás utáni szombaton a silben összetalálkoztak. — Félrevezette a rabbit.

Iccig Türkischgelb nem volt az az ember, aki

különben durva támadásra finom szavakkal szokott válaszolni. Most azonban megtette. Az órás ugyanis Szenderre vonatkozó terveiben nagy szerepet vitt. Egész természetesen azt akarta, hogy az ifjú gyógyulása után térjen vissza a műhelybe.

— Reb Joszele, — mondotta meghökkenve, — maga különben olyan szelíd és okos ember, csak nem fogja ezt a szegény ifjút eltaszítani?

A kis mester rákvörös lett.

— Mit? — kiáltotta és a karjaival a levegőben hadonászott, — tán azt hiszi, hogy én megint magamhoz veszem? Ezt a pojácát, ezt a naplopót, ezt az istenkáromlót? Ha ígéretemet meg akarom szegni, mennyi mindent tudnék róla elbeszélni! És hány kerekecskét tört el nekem!

A körülállók hangosan nevettek.

— Ne nevessetek! — kiáltotta magából ki kelve. — Ha Isten beszélne az emberekkel, akkor ezt mondaná: „Küldjétek el ebből a jámbor közösségből ezt a „baal tasubát“ (vándor vezeklő). Különben...”

— Különben eltör egy kerekecskét! — vágott a szavai közé a marsalik. — De maga téved. Csak maga beszélne így, ha maga lenne az Isten. De az Isten nem kis ravasz, sunyi órás.

A nevetés még hangosabb lett. Joszele Alpenroth megszégyenítve menekült a sil udvarába, de a győztes marsaliknak is nehéz volt a szíve.

— Hát most mihez kezdünk? Új mester-séghez valóban nem foghat. Szimche ugyan szíve-

sen visszafogadná, ez azonban mégsem mesterség egy beteg ember számára.

Azonban ezt a kérdést csak Szenderrel együtt lehet megbeszélni. Volt egy másik dolog is, ami rendezésre várt. Úgy kellett ugyanis feltüntetni, hogy a Glatteis név csak tévedésből került a behívócédulára. Ha még a legkíméletesebb módon ismertetnék is meg vele származását, a gyógyulót ez is végzetesen felizgatná. De volt egy másik ok is, amely Rosel asszonyt ettől visszatartotta:

— Abban az órában, hogy ezt megtudja, világga megy, mint az apja. Azt fogja hinni, hogy ez a rendeltetése, hiszen a vére is az. Mit gondol, hozzájutott volna a keresztény könyvekhez, ha nem lenne a snorrer Mendele fia? Addig nem nyugszom, amíg meg nem házasodik, és amíg a császár előtt is nem a fiam. — Luizert tanácsára adoptálni akarta és erre neki, mert zugüggyvéd is volt, megbízást is adott. Előbb azonban a községi irnoknak rendbe kellett hoznia a „tévedést“.

A marsalik magára vállalta, hogy Luizert ráveszi erre.

— Még egyszer megírja a behívót, — ajánlotta neki — és pedig Kurländer névre és ha kérdi, azt mondja, hogy a Glatteis nevet csak tévedésből írta rá.

De Luizert erre a jelentéktelen szívességre nem lehetett rávenni.

— A nagyobb dolgot magamra vállalom, — mondotta, — miért ne? Becsületes dolog, száz forintba kerül. De hamisítást elkövetni? Nincs az a

pénz, amiért megtenném. Becsületemről van szó. Még az életemért sem. Még tíz forintért sem.

— De két forintért? — kérdezte Türkishgelb hidegvérrel. — A szegény asszony, akinek most patikát és orvost kell fizetni, nem tud tíz forintot adni.

— Két forintért adjam oda a becsületemet? — kiáltotta Luizer felháborodva.

— Hát két és félért, — mondotta a marsalik engedékenyen, — de többet egy fillérrel sem kaphat. Ha nem, akkor majd csak hazudok valamit Szendernek, bizonyítvány nélkül is. — És már az ajtókilincset fogta.

Az írnok sóhajtva nyúlt a kívánt nyomtatvány után és iromba írásával még a következő latin betűket is rávezette: „Előpp tévettésből mássrovattpól Glatteis név irfa let.”

— De most ugy-e, megkapom a nagyobbik ügyet is?

A marsalik leszámolta az asztalra a pénzt és zsebrevágta a bizonyítványt.

— Valószínűleg, — mondotta. — De előbb megkérdem Dovidlt, hogy nem csinálja-e meg olcsóbban.

— Ezt? — kérdezte Luizer gúnyosan, — Dovidl Morgensternre akar egy ilyen nehéz dolgot bízni? Eszénél van? Persze, ő vállalni fogja! Mert mit nem vállalna ez a kontár, ez a mitugrász! De más kérdés az, hogy keresztül tudja-e azután vinni? A törvényekhez annyit ért, amennyit én a ... — de hiába keresett olyan dolog után, ame-

lyet ő, Luizer Wonnenblum, nem értene, és így kijavította magát: — mint amennyit a rabbi a valcertáncoláshoz. No, és ahogy németül tud. Hahaha! — görcsösen nevetett, — minden szót hibásan ír le. Becsületesemre! A kerületi bíróság urai majd megszakadnak a nevetéstől, ha valaki az ő kérvényét hozza be. „Ez egy marhaság“ — mondják, — nem pedig egy német beadvány! Hogyan találjuk ki belőle, hogy mit akar tulajdonképpen? Miért fordul saját kárára ilyen számárhoz?“ — És ez az ember, mit szól hozzá, tudja-e, mi akar most lenni? Minden, ami eddig Koscielszki volt. Nevet ezen Reb Iccig? Igaza van!

— Eszembe se jut, — mondotta a marsalik, — miért nevessek? Vladimir Koscielszki biztosítási ügynök és a barnovi lutris volt, de most le kellett ezekről a foglalkozásairól mondania, mert a sok ivástól már rohamai voltak. — Dovidl bizonyára jobban fogja a mesterségét ellátni, mint ahogyan ezt az a részeges disznó tette.

— Rosszabbul! — kiáltotta Luizer mérgesen. — Mondottam neki: „Osszuk meg becsületesen a dolgot; te veszed a biztosítást, én a lutrit.“ De ő mindent magának akar. A kontár! És ez vigye keresztül az adoptálást? Hahaha! Ez Froimot élővé teszi, ha arról van szó, hogy halott legyen. És ugyan mindezt miért? Mert tíz forinttal olcsóbb, mint én és nem kilencven forintot kér érte, mint én, csak nyolcvanat.

A marsalik barátságosan bólintott.

— Csak beszéljen tovább, Reb Luizer. Jól be-

szél és én szívesen hallgatom. De előbb száz, most meg kilencven. Egy félóra alatt mindössze tíz forintot engedett. Nem lehetne ezt a dolgot gyorsabban csinálni?

— Nem engedek alkudni magammal, — mondotta a községi irnok, — amit egyszer kimondottam, annál meg is maradok. Azt mondja, hogy a Dovidl nyolcvan forintért csinálná meg? Rendben van, magához való barátságból én is megcsinálom annyiért. Így azután nem lesz nehéz a választás, mert ez a Dovidl, — tudja-e, hogy hova sülyedt már ez le? Tulajdonképpen örülnöm kellene ezen, de mert felesége és gyermekei vannak, mégis sajnálom szegényt. Ugyanis, mert a kerületi hivatalok már nem fogadnak el tőle beadványt, olyan irnokot keres, aki jobban tud németül, mint ő. Megesik az ember szíve, én mondom magának. Dehát csoda ez? Hiszen úgy viselkedik, mint egy bolond! — nem fér a bőrébe! És egy ilyenben bízék meg az ember? És egy ilyen embert szívesebben venne helyettem, amikor mindakettőnkénél egy pénzbe kerül — hetven forintba?

— Nem, — válaszolta a marsalik. — Ha mindakettőjükénél ötven forintba fog kerülni, akkor magának adom a dolgot. Jó egészséget!

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A marsalik átadta Rosel asszonynak az írást és felkereste Luizer vetélytársát. Az úton azonban hirtelen megállt.

— Ez volna aztán valami! — mormogta maga elé a legnagyobb örömmel, — Uram Isten, ez lenne csak valami! — Majd a levegőbe ugrott a nyílt uccán, annyira tetszett neki a saját ötlete. Azután gyorsan Dovidl Morgenstern házához sietett. Azonban az ajtó küszöbén — az ajtón német és héber betűkkel „M a g á n ü g y n ö k s é g. J ó t a n á c s m i n d e n d o l o g b a n“ felírás volt, — alaposan kifújta magát, mielőtt belépett volna. Mert most nagy nyugalomra és hidegvérre van szüksége.

Dovidl, aki sovány ember volt, ritkás vörös szakállal, nyugtalan szemekkel és kapkodó mozdulatokkal, egy állványnál állott és szorgalmasan írt; a fejét annyira lehorgasztotta, hogy kampós orra a papírt érte. Amikor Türkischgelb belépett, felhőkölt, de azután erőt vett magán és tovább írt.

— Jó hetet! Foglaljon helyet! — mondotta

olyan egykedvűen, amennyire csak lehetett és tovább folytatta az írást.

A marsalik megállt és egy darabig nézte, hogyan dolgozik.

— Reb Dovidl! — kezdte azután.

— Bocsánat, — azonnal, — el vagyok foglalva, — még csak öt perc.

— Még egy fél se, — mondotta a marsalik bárátságosan, de határozottan. — Ezért kapja azt a nagy megbízást, amelyet elhoztam, persze, csak akkor, ha olcsóbban csinálja meg, mint Luizer.

— Ugyan, Reb Iccig, — kiáltott fel a zugüggyvéd és szemrehányóan magasba emelte a kezét. — Hát azt hiszi, hogy tán komédiázok maga előtt? Hát szükségem van erre? Nagyon sok a dolgom. Mikor is volt az, amikor az éjszakát keresztül tudtam aludni? Már nem is emlékszem erre. — És ezzel a Luizerrel fenyeget meg engem? Ezzel a kontárral? Mit gondol, mit mondanak az urak a kerületi hivatalnál, ha olyan beadványt kapnak kézhez, amelyet ő írt?

— Igen, — mondotta a marsalik, — azt mondják, hogy semmi értelme sincs. Nem tud németül és minden szó egy hiba. És a hasukat fogják a nevetéstől.

— Ugy van! — kiáltotta nagy örömmel Dovidl. — Ugy-e, maga is hallotta?

— Igen, Luizertől. Ő persze magáról mondotta ezt.

— Rólam? — Dovidl feltépte a kaftánját, — keresztül megyek rajta.

— Majd később. Előbb hallgasson ide, hogy mit hoztam a maga számára. — És röviden előadta a dolgot.

— Mondja azt: harminc forint és a dolog rendben van.

— Lehetetlen! — kiáltotta a zugírnok. — Lehetetlen! — ismételte meg panaszos hangon és kezét tördelve sétált a szobában fel és alá. — A papír és a tinta többbe kerül. Ha tudná, mennyit kell írni ebben a dologban. Mindenekelőtt a világ minden községétől meg kell kérdezni, vajjon tudnak-e valamit Froim Kurländerről, mert lehet, hogy még él. Mert ha senki sem tud róla semmit, akkor előbb jön a válás, azután a holtta-nyilvánítás, és csak azután az örökbefogadás. Egy embert agyonütni, az könnyen megy. Gyermeket kapni, még könnyebb, — csak törvényes úton nagyon nehéz. És hogy ezt vigye keresztül Luizer? Persze, ő majd elvállalja, hiszen a lutrit és a biztosítást is magára akarja vállalni, ugyan én mondtam neki: „Mindegyiknek —

— a felét! — Maga a lutrit, ő a biztosítást. Érdekes! Az egyik fél akkora, mint a másik fél, és mégis mindegyik a lutrit akarja.

— Dehát tudja-e egy ilyen ember a lutrit vezetni? ... A szemtelen! Fogadni merek, hogy ő magától ezért a dologért nyolcvan forintot is elkért.

— Nem, — válaszolta a marsalik határozottan, jöllehet a valóságban száz forintot kért.

— Akkor hetvenet vagy hatvanat. És én negy-

venért megcsinálom. Tudja miért? Mert az én jellemomatom: „Élni és élni hagyni!“ Luizer lehúzza az emberek bőrét és én mégis többet keresek. Azt mondja, hogy rosszat mond rólam? Ez nem szép tőle. Miért nem szidom én őt? Azért, mert meg-esik a szívem rajta, hisz a szobája mindig üresen áll, én pedig őrnököt keresek. — Lámpával keresem és mégsem találok senkit.

— Ezért kap csak harminc forintot. Amit pedig az őrnököt mondott, azt nem hiszem. Aki keres, az talál is.

— Nevetséges! A beadványokat először én héber betűkkel írom meg, mert így gyorsabban megy, tehát a lemásoláshoz zsidóra van szükségem! És tán olyan sok zsidó van itt, aki németül tud? Én jól tudok, Luizer rosszul. Vagy talán valaki idegent kerítsek? Ezt meg rabbi Manassé nem tűri. Aki keres, az talál? Kerítsen nekem egy őrnököt és fejedelmien meg fogom jutalmazni, — két forintot fog kapni, vagy egyet, vagy amit kér.

— Szavánál fogom. Három forintot kérek érte. De ezért olyan őrnököt kap, amilyen még nem volt. Jobban tud németül, mint maga és Luizer együttevve. Úgy ír, mintha nyomtatva lenne, okos, mint a nap, és hűséges. És a rabbinak sem lesz ellene kifogása.

— Rendben van. — Három forint. Ki az?

— Rosele pojácája.

— Ez? — kiáltotta a zugirnök. — Valóban ez okos ember és olvasni is tud. Dehát csak nem fog

Szenderért a marsaliknak közvetítési díjat fizetni. Hiszen ezt maga is el tudja intézni.

— Nem nekem való, — mondotta, — halálán van és még hozzá istentelen. És hogy tud-e írni, azt igazán nem tudom.

A marsalik nevetett.

— Én csak jót akartam tenni magával és Rosel asszonnyal is. Szender szívesebben elmegy innen. Már van is valamire kilátása. Ne is beszéljünk tehát erről. Tehát nem kötünk üzletet, Reb Dovidl? Sem a nagyot, sem a kicsit? Jó egészséget!

— A nagyobbik rendben van, — kiáltotta Dovidl és felugrott a helyéről. — Harminc forint. Rendben?

Odanyújtotta a kezét és Türkischgelb belecsapott.

Amikor az ajtó bezáródott mögötte, a marsalik megállt és meglengette a kalapját.

— Reb Iccig, — mondotta mély tisztelettel, — ezt jól csináltad. Ha Szender itt akar maradni, akkor ezt most megteheti és mint „patikusnak“ nem kell a rabbi által megkövetelt esküt sem letenni. Egy hét sem telik el, Dovidl az asszonyt magához hívhatja és ajánlatot fog tenni neki. És mindenki meg lehet elégedve, Dovidl is, mert hiszen boldog lesz, hogy három forinttal be tudott engem csapni.

Csak annyiban tévedett, hogy Morgenstern már két nap mulva elküldött Rosel asszonyért. Jobbak lettek a kilátásai, hogy a lutrit megkapja és így

mindenesetre biztosítani akarta magának az irnokot. De Rosel asszony nem jöhetett, mert ez volt az első nap, amelyet Szender az ágyon kívül töltött el és így nem akarta magára hagyni.

A lábadozó mozdulatlanul ült az ablak melletti karszékben, szemeivel végigsimította az országutat és azt a darabka búzamezőt, amelyet onnan láthatott, mélyen lélegzett, — a napsütés, a meleg tavaszi levegő olyan jól esett és ő élt, élt! Még ugyan a fejében nem múlt el teljesen a tompa szédülés; mint a pókháló, belepte a gondolatait és hogyha tisztázni akarta maga előtt, hogy mi is történt tulajdonképpen, és ha arra gondolt, hogy mi is lesz most, akkor szelíd fájdalmat érzett a koponyájában. De ugyan minek gondolkozni. Inkább lélekzetet venni, mély lélekzetet és kinyújtani tagjait a napfényben, a kezet kinyújtani az ablakon, a hársfa levele után, a levelet kiejteni, a kezet ökölbe szorítani és örvendeni, hogy mindezt meg tudja tenni. A keze reszketett és ha meg is szűnt a tüdejében a nyomás és a szűrés, néha mégis köhögött, de ez már nem sokat jelentett.

— Egészséges lesz, — mondotta neki búcsúzóul tegnap a katonaorvos, aki elhagyta Barnovot, — nincs szüksége semmiféle orvosságra, csak arra, hogy jól táplálkozzék és csendesen üljön. És még egyre: el a szomorú gondolatokkal! — A lábadozó szelíden bólintott, megint és megint, azután még egyszer lélekzett és mosolygott: szomorú gondolatok? A földön csak egy szerencsétlenség lehet: hogy meg kell halni, — de hiszen ő él és egész-

séges. De enni, — az orvosnak igaza volt. Enni kell. Ugyan hol marad az anyja olyan hosszú ideig? De most belépett, kezében a tányér és ránevetett. Mohón evett. — Milyen pompás ez a leves, csak kevés. — De az anyja így szólt: Két óra múlva megint kapsz egy tányérral! — És így türelmesen hátradült a székében, a hárs zöld lombját nézte, a nap és az árnyék játékát a lombok között az enyhe szélben, azután pedig behunyta szemeit és elszenderedett.

Másnap már sokkal erősebbnek érezte magát. Már saját maga tudta kabátját begombolni és amikor az ablakhoz ment, csak azért támaszkodott az anyjára, mert ő így akarta, de már maga is el tudott volna menni a karosszékiig. És ma már a hársfa egy kis ágacskáját is magához tudta húzni és megbámulhatta a kis rügyeket, amelyekből nemsokára a fehéres, zöld, illatos virágocskák bújnak majd elő. És a nap és az árnyék bujócskajátékát is már hosszabb ideig tudta nézni, mint tegnap, anélkül, hogy elfáradt volna. És amíg így maga elé nézett, egy cserebogár repült az orrának. — Hopp! — megfogta. De miután kigyönyörködte magát a csillogó szárnyakban és finom tapogatócsápjai-
ban, szelíden rátette az ablak deszkájára és örült, hogy olyan gyorsan elröpült. Ez a bogárka és minden, minden épúgy, mint ő, élni akar, örülni a napnak. Hirtelen egy kis felhőcske takarta el a napot, de az ég azután megint kitisztult. Hadd maradjon mindig szép. Mindig. Mert a fény és a meleg jót tett neki és meg kell gyógyulnia. És ezért a harma-

dik és a negyedik napon is kék maradt az ég és egyre szebb lett minden a földön. Gondolkodni? Nem, gondolkodni még ma sem akar. De egy do-logba mégis máskép volt már. Eddig nem igen törődött azzal, hogy ki megy át az úton, de ha távolról egy ismerőst vélt felfedezni, akkor jobban hátradült a székében, hogy meg ne lássák. Maga sem tudta, miért tette ezt. Épp olyan ösztönös mozdulat volt ez, akár a szempillák becsukódása, ha vakít a napfény. Most azonban elfogódottság nélkül nézett az emberekre. Persze, csak parasztok voltak és közelebbi ismerős még nem került a szeme elé. Végre azután mégis jött egy és hozzá nagyon régi ismerős: a kis Naftali Ritterstolz, aki valamikor első tanítója volt. Most már nem volt házitanító, hanem saját iskolát nyitott. Az arca még mindig olyan volt, mintha szürke itatóspapír lenne, de a szikár test most már egy hozzá egyáltalán nem illő pocakkal gyarapodott, orrát magasan hordotta, ahogyan egy jámbor, a rabbitól is pártfogolt tanítómesterhez illik. Naftali törekvő ember volt. A lábadozó érezte, hogy elpirul és behunyta a szemeit. De azután meghallotta a jól ismert hangot:

— Jó hetet, Szender! Hogy érzed magad? Valóban tiszta szívedből elmondhatod a lábadozó imáját. — Amikor Szender a szemeit felnyitotta, látta, hogy a tiszteletreméltó tanító úr barátságosan intett. — Csak kíméld meg magad mindentől, hogy minél hamarább meggyógyulhass! — Szender nem tudott rá válaszolni, de érezte, hogy ég az

arca. Ha Naftali ilyen barátságos hozzá, akkor a rabbi sem haragszik már rá. A rabbi! Fejét a kezébe temette és gondolkozni kezdett. Bár nem érzett szúrást a fejében, mégis igyekezett ettől a gondolatától megszabadulni. Majd később. Majd ráér. De azt a másik dolgot, amire Naftali figyelmeztette, azonnal el akarta végezni: a lábadozó imáját valóban még nem mondotta el. Felemelkedett a helyéből, az ágya feletti hálóból kivette az imakönyvet és fellapozta az imát. Először csak a szemével futotta végig a rövid sorokat, azután sutogva, majd félhangosan, reszkető hangon, mialatt arcán végigfutottak a könnyek:

„Aldott légy Te, aki támogatod a bizonytalan járásút és meggyógyítod a sorvadót. Életnek és halálnak Te vagy az Ura. A halálban béke vagyon és kegy az életben. Aldott légy, ki kegyelemben megtartottál.”

Az anyja megriadt, amikor fiát könnyek között találta, de bizonyára jól érezhette magát, mert az arcán boldog ragyogás fénylett. Nem kérdezgetett tehát, hanem varrásával leült a sarokba. Szender az imakönyvben lapozgatott, előbb itt olvasgatott, majd amott, a könyvet az ölébe ejtette, majd megint kezébe fogta. Közben azonban észrevette, — ez elkerülte eddig a figyelmét, — hogy a fedél és a címlap közötti két lapot összeragasztották. Az enyv azonban csak a széleket fogta össze

és miután óvatosan felszakította, az eddig elrejtett oldal szabadon állott előtte.

Héber nyelven és héber betűkkel három különböző bevezetés volt rajta. Az írás már teljesen elsárgult, de ennek ellenére még tisztán olvashatta:

Nagy esetlen írással előbb a következők állottak:

„Ezt a szépen nyomtatott és szépen kötött könyvet én, Szender, — Ábrahám fia, a Leviták törzséből való, ki kereskedő vagyok, az elüzetés városában, melyet Kovnónak neveznek, a mai napon vásároltam az én kedves, egyetlen Mendele fiamnak, hatodik születésnapján. Isten kegye nyugodott rajtam és nyugodjék kétszeresen az én fiamon. A világ teremtese óta az 5561. esztendőben. Adár hónapjának ötödik napján.

Ezalatt pedig finom, szépen kicirkalmazott írással a következő sorok állottak:

„Én Mendele, Szender fia, a Leviták törzséből, aki nincstelen és nyughatatlan ember, ezt a könyvet annak ajándékozom, aki halálom után a mellemen megtalálja és mi halandó bennem, könyörületos szívvel, Atyáink törvényei szerint visszaadja a földnek. Bárki legyen is az, boldogabb, mint én. Isten kegyét könyörögtem számodra, Ismeretlen, ez ragyogjon meg előtted. A szétszóratás országá-

ban való vándorlás közben, amelyet Magyarország hívnak, Tisri hónap nyolcadikán, az engesztelés napja előtti napon, a világ megteremtése óta az 5590. esztendőben."

Ez alá pedig ugyanaz a kéz a következőket írta:

„Az 5592. év Ab hónapjának tizenhatodik napján. — Felemeli a kétségbeesettet és megkegyelmez az elítéltnak. Asszonyt adott nekem és megáldotta annak az övét. Ez a könyvecske legyen majd a gyermekemé. Ez az egyetlen, amit örökbe hagyhatok rá. De mert tudom, hogy mi végtelen az Isten kegyelme, tudom azt is, hogy ez a könyvecske áldást fog hozni gyermekemre."

Az ifjú elolvasta ezeket a sorokat, azután még egyszer és még egyszer — és talán a hangulatából következett, hogy mélyen meghatották.

— Anyám! — kérdezte, — hogy hívták azt a rokont, akié ez a könyv volt.

— Miért kérdezed, — válaszolta közömbösen Rosel, anélkül, hogy a munkájából felnézett volna, mert nem is sejtette Szender felfedezését.

— Talán ez Mendele maga volt, — mondotta. — Bizonyára sohse törődtél az összeragasztott lapokkal. Nézd csak, mi áll itten!

Az asszonyban megfagyott a vér. A világ elcsötétedett előtte. Annakidején gondosan össze-

ragasztotta a lapokat, mert arra nem volt szíve, hogy a bejegyzéseket kivágja.

— Nem hallod? — kérdezte Szender, és amikor az asszony nem válaszolt, megpróbálta a fejét feléje fordítani.

— De! — hebegte, — a lap... mi... mi... áll ott?

Szender felolvasta.

— Szegény ember, — jegyezte meg, — milyen szép írás. Nem lehetett műveletlen ember. És ez a könyvecske az egyetlen, amit gyermekére hagyott. Ismerted?

A torka még mindig összeszorult.

— Nem! — válaszolta végül. — Ezt a könyvet egyik Istenben boldogult nagybácsimtól kaptam. — Becsületesen szereztem, — tette hozzá hirtelen.

— Természetesen, — válaszolta a fiú. — De talán ez a nagybácsi? Talán ő fosztotta meg Mendele fiát egyetlen örökségétől. És ez a könyv nagyon értékes, mert egy apa áldása nagyon, nagyon sokat ér.

Rosel asszony lehorgasztotta a fejét.

— Uram, Istenem! → imádkozott, — ha bűn az, hogy egy gyermek nem tud semmit az apjáról, úgy büntess meg egyedül engem érte!

Szender egy kis idő után tovább beszélt:

— Anyám! Hiszen neked olyan jó, jámbor szíved van. Ha valakinek kétsége van afelett, hogy nem-e másé az, ami birtokában van, — valamilyen jámbor célra adományt kell tennie. De már annyi

ideje, hogy enyém ez a könyv. És ugyan, hol lehetne annak a szegény embernek a fiát feltalálni? Hadd gyujtsunk hát a templomban egy gyertyát lelke nyugalmaért. Az utolsó beírás is húsz éves már. Most már bizonyára halott. Adjon neki Isten örök nyugodalmat.

— Amen! — kiáltotta Rosel asszony és úgy érezte, mintha mázsás súly esett volna le a szívről. — Amen!

— Azt hiszem, hogy még most sem sejt semmit, — mondotta bizalmasának, a marsaliknak, amikor az megint eljött hozzá. — Azért én mégis nagyon félek... Ne adjam-e már holnap reggel neki át Luizer új behívóját. Akkor legalább el tudnók terelni a gondolatait.

— Isten mentsen! — kiáltotta Türkischgelb, — hiszen ez okozna csak igazán fejtörést! A lehető legóvatosabban kell ezt a dolgot kezelni, csak ha véletlenségből arra terelődik a beszéd és akkor is a többi kérdéssel együtt. Bízva ezt csak rám, mihelyt erre megfelelő alkalom nyílik. Most azonban hadd pihenje csak ki magát a tüdeje és a lelke is. Mert, Rosel asszony, a léleknek is van tüdeje, amely pihenésre szorul... Csak azért várok, mert különben már minden kérdésére, amit feltehet, megvan a válaszem.

Csípőre tette a kezét és diadalmasan nézett az asszonyra.

— Igen, — kiáltotta az asszony boldogan. — Nem akadhat egy második, aki a dolgot úgy el

tudta volna intézni Dóvidllal, mint maga ... Most menjek hozzá?

— Nem! Most megkapja a lutrit és így szüksége van Szenderre. Minden új nappal nagyobb lesz Szender fizetése.

E beszélgetés óta már egy hét is elmúlt, a marsalik azonban még most sem látta az időt elkerkezettnek arra, hogy Szenderrel beszéljen.

— Hadd szuszogja csak ki magát, — ismételte, ha erre került a sor. — Majd elkezd ő beszélni, ha nyomja valami a szívét.

Azonban Szender nem tette ezt. És valójában, azután sem érzett nagy gondot és aggodalmat, miután teljesen tisztába jött a történetekkel. A gyógyulás végtelenül kellemes érzése az ifjonti erő növekvő öntudata, — amely a tavaszi nedvekhez hasonlóan megpezsegtette vérkeringését, — nem engedték meg, hogy sötét gondolatok kerekedjenek benne felül. De önmagában véve sem látszott a helyzete olyan veszélyesnek. Megint egészséges volt, az a veszély, hogy katona lesz, végleg elmúlt. A legközelebbi januárra már várja a jótévője, — ugyan miért lenne kétségbeesve? A rabbi is tud titkos ismereteiről és úgy látszik, nem is olyan nagy a haragja. De feltéve, hogy másképp lenne és a hitközség is hasonlóan gondolkoznék, úgy ezt is el kell viselnie, amíg azután ütni fog a megváltás órája. Nagyon rossz dolga amúgy sem lehet, amíg az anyja és az öreg barát ilyen szeretettel veszik körül és ha tisztában is volt azzal, hogy ez a meghatározó jószág mindenekelőtt a lábadozónak szól, biz-

tos volt benne, hogy ebből az egészséges ember számára is megmarad valami. Nagyon kétséges volt ugyan előtte, hogy Joszele megint magához veszi-e, de ha nem, akkor ötletes védelmezője majd csak talál számára másutt egy darab kenyeret, a legrosszabb esetben pedig, majd csak kihúzza az időt januárig az anyjánál. Ez a gondolat se riasztotta nagyon vissza, hiszen ahhoz a fajhoz tartozott, amely a szülőknek a gyermekekért hozott legnagyobb áldozatát is egész természetesnek tekintette. De épp olyan természetes ennél a fajnál a gyermekek hálás hűsége a szüleik iránt és sehol a föld kerekségén nem tartják úgy be a negyedik parancsolatot, mint a Kelet gettóiban.

— Ennek így kell lenni, — mondotta magában és már kirajzolta maga elé, hogy milyen kényelmes és tiszteletteljes öregséget biztosít majd édesanyjának. Azonban lelkiismerete mégsem tudott hallgatni és ennek szemrehányása volt az egyetlen valóban gyötrő érzés, amely ezekben a napokban eltöltötte. Ezzel szemben alig gondolt arra az idegen névre a behívón és még kevésbé töltötte ez el nyugtalansággal. Ez bizonyára valamilyen tévedés volt, ami könnyen megmagyarázható. Mi is lehetne ugyan más? Legfeljebb, ha eszébe jutott, annyit mondott: „Meg kell az anyámat kérdeznem, hogy az idézőt kijavíttassa.“ De hiszen erre bőven van még idő, és arra is, hogy megtudja: mint vélekedett Rabbi Manassé róla?

Egyet azonban mindenesetre tudni szeretett volna. Hogy vajjon az anyja felfedezte-e a köny-

veket a ládában? De balgaság lett volna ezt megkérdezni. Hiszen talán épp ezzel vezetné nyomra. Várnia kellett tehát, amíg elég erős lesz és nem szédül többé, hogy a meredek magas létrán a kamrácskájába felkapaszkodjék.

Végre, — ez május első napjaiban volt, — elég erősnek érezte magát erre és egy reggel, mielőtt az anyja a sorompónál állott, kilopózkodott a szobából és a pitvarban elkezdett a létrán felfelé mászni. Az asszony azonban észrevette ezt és odarohant.

— Gyere le! — kiáltotta. — Leesel!

— Dehogy! — nyugtatta meg Szender. — Hiszen megszoktam!

— Könyörgöm, gyere le! — kiáltotta, — hát nem álltam ki elég félelmet miattad?

Erre azután engedett és leszállt a létráról.

— De holnap azután meg kell engedned, — kérlelte.

— Erről még beszélünk, — válaszolta az asszony. — A marsaliknak azután, amikor az a szokott órában megjelent, elpanaszolta a baját.

— Akkor beszélnem kell vele, — mondotta.

— De ez fel fogja izgatni, — vetette az asszony aggódva ellene.

— Ha én beszélek vele? — mondotta. — Majd meglátja, majd még hálás lesz nekünk ezért. De most adja ide Luizer behívóját is.

Az asszony elővette a szekrényből az írást, ahol gondosan egy zsebkendőbe bekötve őrizte.

De a marsalik összegyúrte, azután pedig gorombán összehajtogatta és eltette a tárcájába.

— Mit csinál? — kiáltotta ijedten az asszony.

— Okos dolgot, mint mindig.

Nevetve lépett be a lakószobába és leült vendence mellé.

— Kedves Szender, — kezdette el a beszélgetést. — Macska vagyok én? Ugy-e, nem? Forró kása vagy te? Ugy-e nem? Szeretjük mi egymást? Igen! Tehát józanul és őszintén akarok veled beszélni.

Szender elvörösödött.

— Igen, Reb Iccig, ez szükséges. Beszéljen.

— Sokkal nagyobb szükség van az én beszédemnél arra, — vélte a marsalik, — hogy t e válaszoljál! — De mert nem vagyok buta, inkább nem kérdezek olyasmit, amelyre te valószínűleg amúgysem válaszolnál. Így például, hogy kitől tanultál te meg németül írni és olvasni?

Egy kis szünetet tartott.

— Mint mindig, most is maga az okosabb! — mondotta Szender zavart nevetéssel. — Ha ezt kérdezné, erre valóban nem válaszolnék.

— És épúgy elhallgatnád azt is, hogy kitől kaptad a könyveket?

Mégis megállt és nagy várakozással nézett Szenderre.

— Természetesen, — válaszolta.

— Most azonban egy olyan kérdés következik, — folytatta a marsalik más hangon. — amelyre biztosan válaszolni fogsz. Ezek a könyvek a mi

vallásunkra vonatkoznak? Keresztény akarsz lenni?

— Nem! — jelentette ki meghökkenve a po-
jáca.

A marsalik bólintott.

— Tehát valamilyen értelmes célod volt vele és valami hasznos dolgot akartál vele elérni?

— Igen! De hogy mit, azt ma még nem mond-
hatom meg.

— Hát mikor?

— Legkésőbb januárban.

A marsalik fürkészve nézett rá. De Szender kiállotta a tekintetét.

— Jól van, — mondotta az öreg, — te eddig mindig istenfélő, jó gyerek voltál és okos. Én ad-
dig egy szót sem fogok erről szólni, amíg te nem
beszélsz róla. Hogy azonban mit akarsz másoknak
elmondani, az a te dolgod. De most egy más kér-
dés: Meg tudsz te ebből januárig élni?

— Nem. — mondotta Szender szégyenkezve.

— Hiszen akkor nem maradtam volna meg Josze-
lenél havi egy forintért.

— Így tehát számodra egész kellemes lesz,
hogy más foglalkozást találtam neked. Természe-
tesen csak kis fizetést fogsz kapni és hogy a
munka megfelel-e neked, vagy sem, azt igazán
nem tudhatom.

— Nekem egész mindegy, hogy micsoda —
válaszolta Szender.

Erre azután a marsalik teljes részletességgel
elmondotta, hogy miben egyezett meg Dovidllal.

— Hét forintot kapsz havonta. Tegnap meg-
egyeztem vele.

— Reb Iccig! — kiáltotta Szender ujjongva és
megragadta a kezét. — Hogyan tudjam ezt magá-
nak meghálálni?

— Kis bolondom! — hárította el magáról a
marsalik — hát csak a te kedvedért csináltam ezt?
A közvetítési díjért! Mert nem akarom előtted el-
hallgatni, hogy három forintot is kiszorítottam
belőle. Szép kabát telik majd ebből Jöttém szá-
mára... Azután pedig, talán egyáltalán nem tudsz
Dovidllal kijönni. Naponta legalább ötvenszer ki-
ugrik a bőréből és úgy handa-bandázik, hogy az
ember rosszul lesz, ha látja. De azért mégis azt
gondoltam, hogy ez csak kezdet és mindenesetre
jobb neked, mintha Luizernél próbáltam volna
meg. Mert ez nagyon büszke a firkálására és hozzá
kevesebbet tud, mint Dovidl. Még egy behívót
sem tud az anyakönyvből kiírni. Nem tudom,
hogy észrevetted-e, — abban a pillanatban bizony
nagyobb gondod is volt ennél, te szerencsétlen —
de a te behívódban másképp nevezett el...
Glatteis... na, azt hiszem... hahaha... ennél
szebb nevet ki sem találhatott volna a számodra.

Szendernek is nevetni kellett.

— Emlékszem — mondotta.

— Egészen zavarban volt, amikor én ezt meg-
mondottam neki, — folytatta a marsalik — elkép-
zelheted, alaposan felhúztam vele. „Adja vissza,
— könyörgött. — Egy másikat akarok írni, mert
ez az állásomba kerülhet.“ — Erre azután vissza-

adtam neki a behívót. — „Itt van — mondtam — és nincs is szükség másakra, mert már vége a sorozásnak.“ — De azért mégis megírta és rámtukmálta. Azt hiszem, nálam is van.

Benyúlt kaftánja hátsó zsebébe.

— A végén még elvesztettem. Na, ezért, remélem, nem fogsz agyonütni.

— Persze, hogy nem — nevetett Szender.

A marsalik kivette a tárcáját.

— Hopp... itt van! Itt van! Nesze, itt az okmány! Vegyél egy tűzbiztos szekrényt és zárd be.

Szender átnézte az írást.

— Hahaha... — nevetett. — „Előpp“ „tévtetés“, „máss“ „rovattpol“ „irfa let“ — minden szó hibás.

Türkischgelb nagy tisztelettel nézett rá.

— Ilyen jól tudsz már németül? — kérdezte. — Akkor egyáltalán nincs szükséged többé könyvekre?

— De igen — kiáltotta Szender.

— Ugy? Minek? Azt tanácsolom, hagyd. Mert különben még összeakadsz a rabbival. Bizony, elég nehezen ment, amíg kibékítettelek benneteket.

— Tehát mégis sikerült? Szívből köszönöm magának. Mert bizony nehéz életem lett volna itt.

— Amint mondtam... ez nem ment valami könnyen — folytatta a marsalik. — Csodálkozni fogsz, hogy milyen messzi mentem a rabbival. Meg fogod látogatni és azután két éven át min-

dennap öt zsoltárt kell elmondanod. Hát nem rettenetes ez?

Szender hangosan felnevetett.

— Valóban rettenetes! — kiáltotta.

— Azonkívül azt követelte, tégy fogadalmat, hogy sohasem nyúlsz többet német könyvhöz. De most már belátja, hogy erről nem lehet szó. Dovidnál meg kell tanulnod a német törvényeket.

— Természetesen, dehát akkor minden rendben van.

— Nagyon kegyes tőled, hogy ezt így elismered. Valóban nagyon kegyes. Eleinte ő is és a hitközség is örülteként tomboltak. Magához hívatta az anyádat és engem: „Esküdjete meg nekem, hogy nincs szentségtelen könyv a házban. Mert különben átkutatom és elégetem, amit talállok, de azután szó sem lehet többet kíméletről.“ — „Na, akkor előbb utána kell nézzünk“ — válaszoltam. Hát keresni kezdtük és meg is találtuk... hiszen tudod.

Tréfásan oldalba bökte Szendert.

— Az anyád nagyon megijedt, én azonban megőriztem a hidegvéremet. „Ugyan mi rossz van ebben? Az lett volna a baj, ha a rabbi maga talál rá ezekre. Mert akkor Szender nem maradhatott volna meg Barnovban...“ — Mert hát Szender, — és megint barátságosan oldalba bökte — most már igazán nem kell megmondanom, hogy milyen képek voltak ezekben a könyvekben... — „De ha elégetjük ezeket, akkor senki sem fog semmit tudni és Szendert se éri kár“ — mondtam.

— De igen, — kiáltotta Szender és elsápadt — elégették a könyveket?

— Oh, te világ bölcse! — kiáltotta a marsalik gúnyosan, — ugyanaz áll a német könyvekre, ami a héberekre... nemcsak egyet nyomtatnak belőle, és akinek hét forint havi fizetése van és annyi könyvet hozathat, — mert hiszen ez az üzletéhez tartozik, — amennyit akar... De ha nem égettük volna el, akkor bizonyára nem akadt volna ilyen állás Szender Kurländer részére és a hét forint sem, hanem egyszerre kikergették volna a városból. Hát megérdemeljük a köszönetedet, igen vagy nem?

— De mennyire — mondotta az ifjú egy kissé édes-keserű arccal, de mégis őszintén. — Mert tényleg, ezt a veszteséget mégis pótolni lehet.

— Így tehát köszönd meg édesanyádnak — mondotta a marsalik.

Amikor Szender ezt megtette, az asszony szemei kitágultak a csodálkozástól és az elképedéstől.

— Reb Iccig! — kiáltotta — miért nem csinált magából az Úristen minisztert?

— Mert jól tudja, — válaszolta — hogy annak kevesebb észre van szüksége, mint egy igazi marsaliknak. Így tehát holnap rendbe hozom a dolgot a rabbival és a legközelebbi vasárnap belépsz Dóvidlhoz.

— Rosel asszony, ha úgy gondolja, hogy megérdemeltem, úgy adjon nekem egy poharacska mettet.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Már hosszú hetek multak el e beszélgetés óta. Egy júniusi napon, bár még csak tíz óra felé járt az idő, a nap már perzselően sütött. Az uccák üresek voltak. Azok a kedves négylábúak is, amelyek különben víg rőfögésükkel betöltötték az uccát, a sertések — a kevés számú nemzsidó lakosság sertéshízlalással foglalkozott — szállásaikba menekültek, vagy az udvarokon levő pocsolókba. Mert az uccán már minden pocsoló kiszáradt. Két hét óta egy szem eső sem esett és a legkisebb szellő valóságos porfelhőket vert fel. Semmi sem mozdult. Fülledten nehezedett az átforrósodott levegő a piszkos uccákra, az elhanyagolt házakra, amelyeket a legkülönbözőbb szagok töltöttek be. Nincs ember, ki ezeket hosszabb időn át el bírta volna, hacsak nem volt született barnovi.

Ezt senki sem vitatta el Szendertől, hiszen tényleg barnovi volt. És ezt a meleget az ő irodájában, a „Kaiserlich-Königl. Local“-ban jobban el lehetett bírni, mint bárhol másutt Barnovban. Mert Dovidl Morgenstern új üzlete felett, Szender

alkalmaztatása helyén, ez a felírás díszlett: „Barnov és az egész környék lottógyűjtőjének k. k. Localja.“ Ennek a címtáblának nagyobbik felét egy nagy, bár kissé különösen festett kétfejű sas foglalta el és nem látszott egész feleslegesnek, hogy Dovidl héber betűkkel aláíratta: „Császári sas! Itt mindenki nyer! Ternót mindenki csinál!“ Mert a sast most a konkurrense, a Luizer Wonnensblum is feltehetette az ajtaja fölé, akár hármat is. Ezek azonban csak a biztosító társaság címtáblái voltak, amelyek ügynökségét az érdemes Koscielski távozása után ő kapta meg. „Luizer tyúkólja“, így nevezte Dovidl ezt az irodát. Ezekben a szavakban tengernyi megvetés volt.

A császári állat szárnyai alatt, hatalmas íróasztal mellett, amelyet egy korlát zárt el a közönség részére fentartott helytől, Szender ült ezen a délelőttön és a hűvös szobából az uccát nézegette. Sokkal jobb színben volt, mint betegsége előtt, szemei ragyogtak, a mozdulatai nyugodtak voltak. A ruházata is elárulta, hogy a megtört órásinasból előkelő lutri-írnok lett, sőt még ennél is több, egy aféle: dács. Új kaftánjának ugyan szokott szabása volt, de mintha rövidebb lett volna, mint azelőtt és mintha a pajeszei is megkurtultak volna. Röviden tehát: minden a legjobbra fordult. Ennek dacára ebben a pillanatban rosszkedvűen rágt a ajkát és türelmetlenül leste az ajtót.

— Nem jön, — mormogta — és ha jön is, nem hozza magával.

— Szender! — hangzott a másik szobából urának és parancsolójának hangja. Ez volt a „magánügynökség“, ahol Dovidl Morgenstern épúgy, mint eddig, „jó tanácsot“ adott minden dologban. — Készen vagyok, másold le.

De mielőtt az írnok felkelhetett volna, már kinyílt az ajtó és Dovidl berontott a szobába.

— Sürgős — kiáltotta és két sűrűn teleírt ívet tett Szender elé. — A fedélzetre az jön: „Chaim Fragezeichen és Naftali Ritterstolz contra Slome Rosenthal, rágalmazás miatt.“ Sürgős! — ismételte.

— Felzet-nek hívják — válaszolta Szender egykedvűen. — De mért olyan sürgős? Talán közben utána nő Reb Slome szakálla. Az a mi klienseink számára csak jól jöhet.

— Kliens! — kiáltotta Dovidl hevesen — ne használj olyan szavakat, amiket nem értesz. Különben tényleg kliensnek hívják. De ugyan különben mi hasznuk lehet belőle? Mit bánják ők, hogy ennek a Slomének van-e szakálla, vagy nincsen?

— Természetes, hogy nem bánják, de ép azért nem kellett volna kitépniök.

— Hogy kitépték? — kiáltotta Dovidl. — Ki tépte ki? Talán a mi klienseink? És ezt te mondd, az én írnokom. Kiugrom a bőrömből.

— De hiszen saját maguk mondják — vetette közbe Szender. — Pedagógiai vita tört ugyanis ki, amely nagy izgalomban tartotta a barnovi kedélyeket. Szender természetesen pártatlan maradt. „Hiszen mindhárman egymásután a tanítóim vol-

aból
t a
tern
den
már
ívet
aim
ome
mé-
der
ulán
mi
ne
Kü-
ön-
ogy
en?
ép
Ki
on-
tte
ki,
dé-
dt.
ol-

tak — gondolta — és egyformán szerettem őket.“ Az történt, hogy Slome Rosenthal egy nehéz talmudi rész magyarázata felett összeveszett Naftali Ritterstolz-cal, a rabbi kedvencével. Chaim Fragezeichen Naftalit támogatta, előbb csupán tudományos érvelésének élességével, de azután, amikor a vita tettelegesséig fajult, a körmeivel is. Slome végre is elmenekült, de fele szakálla ottmaradt a harc színterén, Naftali tanuló-szobájában. Slome előbb a rabbit kérte fel döntőbírónak, de amikor ez a kedvence mellett foglalt állást, Morgenstern útján benyújtotta panaszát a császári-királyi kerületi kapitánysághoz.

— Ők maguk mondják ezt — kiáltotta Dovidl és hadonászni kezdett a karjaival és kétszer megfordult a saját tengelye körül. — Kinek mondták? Nekem, aki őket képviseli. De a bíróság előtt? Ott hazudik Slome, ott közönséges rágalmazó, mert szelíd talmudistákra ilyesmiket fog. „Súlyos testi sértésért“ jelentette fel őket, érted?

— Nem, — válaszolta Szender — a szakállát mégis kitepték.

— Annyi bajunk legyen. Saját maga tépte ki. — Dovidl megragadta az ívet és diadalmasan meglobogtatta a feje felett. — Ezt írtam itt meg, hogy ráfoghassuk a rágalmazást... saját maga tépte ki a szakállát.

— De ha a törvényszék megesketteti a klienseinket?

— Megesketteti? Hahaha... — Dovidl görcsösen nevetett. — Megszakadok. Hiszen ők a

vádlottak. A vádlottat nem lehet megeskettetni. Megpukkadok...

— De igen, — válaszolt nyugodtan Szender — hiszen viszontvádat emelt rágalmazás miatt. És akkor Naftali és Chajim tanúk csupán és ki lehet belőlük venni az esküt.

Dovidl mereven ránézett.

— Kiugrok —

— a bőrből! — egészítette ki Szender — de azért mégis nekem van igazam.

A zúgírnok már nem hallgatott reá. Villámgyorsan megragadta az ívet és eltűnt a szentélyében.

Szender megint leült. „Ezen naponta legalább háromszor átesem” — gondolta magában. — „Eleinte mulattam rajta, de most jól esne valami változatosság. Ha legalább egyszer látnám, hogy tényleg megpukkad és tényleg kiugrik a bőrből. Ami a céloamat illeti, sem vehetem hasznát, sohse lesz szükség, hogy ilyen bolondot játszak, mert nincs olyan író, aki ezt darabjába belevette volna. És Nadler még mindig hallgat...”

Mert ez volt az oka kedvetlenségének is. Hiszen most jól ment a sora, valóban meg lehetett vele elégedve. A munkája sok időt vett igénybe, de annál kevesebb fáradságába került. Hacsak azt a munkát végezte volna el, amelyért a hét forint havifizetését kapta, úgy egész napja nem állott volna egyébből, mint pihenő órákból, mert tulajdonképpen nem volt egyéb dolga, mint a lutri-listákat vezetni és gazdájának héber betűkkel, de

németül írott fogalmazványait kellett németül leírnia. A valóságban azonban máskép volt. Mindkettőjüknek olyan feladatai is voltak, amelyeket nem lehetett szerződésbe foglalni, de mégis meg kellett tenni, természetesen Szender ezt is szívesen vállalta. De semmi olyat nem tehetett, amivel tulajdonképpeni célját megközelíthette volna és így ebből a szempontból hiábavalóan teltek el a napjai és ezt egyre nehezebben tudta elviselni. Mihelyt a lutri-gyűjtőirodájába belépett, azonnal levelet írt cernovitzai pártfogójának, közölte vele sorsának fordulását és sürgősen arra kérte, hogy küldje el számára még egyszer a könyveket, különösen pedig a színjátszási katekizmust és pedig nem ajándékba, — Isten őrizz! — hanem utánvéttel és pedig a s a j á t c í m é r e! Természetesen azt nem remélhette, hogy az igazgató még Cernovitzban van, dehát egy ilyen nagy művészt csak meg fog a posta valahol találni. Ép ezért nem is várt gyors választ, de már hat hét is elmult!

A levélhordó ma se hozott számára semmit és szinte gúnyosan intett a kezével, amikor elhaladt az ajtó előtt. Csalódásában alig szolgálhatott vigaszul, hogy ebben a pillanatban léptek be az üzletbe, Barnov szellemi előkelőségei, hogy itt tartsák meg tanácskozásukat.

„Itt mindenki nyer“, ez állott a címtáblán és ezen felül Dovidl mindenkinek ternót ígért. Nem ígért túlsokat, de egy feltétele a nyérésnek mindenesetre volt: hogy egy és kilencven között azo-

kat a számokat tegyék meg, amelyek majd a legközelebbi lemergi húzásnál kijönnék. Hogy ez a szerencsétől, vagy a véletlentől függ, azt tulajdonképpen senkisé hitte Barnovban és „a zegasz körnéken“. A szerencsét kényszeríteni kell és pedig azért, hogy az ember megbízható jelek után teszi meg a számot. Egyesek inkább az eszüköt követték, mások a hangulatukat, de a lutriírnok segítségét mindenki igénybe vette és ha a hangulatemberek nem is tették valami könnyűvé a dolgát, úgy a józan ész emberei annál több idejét rabolták el.

Ezek tisztelték meg éppen látogatásukkal: Ludwig Noss, a patikus, Viktor Huszkievicz, az adóellenőr és Franz Xaver Grundmayer, a seb-orvos. A szövetség negyedik tagja nemes Wolczynszki úr, a „kijárási ügynök“, — ez ép olyan hivatalos cím volt, mint a többi — ma hiányzott.

Ezek az urak matematikai alapon állottak. Vagy legalább is ezzel a kijelentéssel nyitotta meg a tárgyalást a kis gömbölyű patikus.

— Tehát Szenderkó, — mondotta fontoskodón — azért jöttünk, hogy tegyünk a lutrira. Nagy téteket... egész ötven krajcárig! — Fel-emelte a mutatóujját. — De matematika nélkül legfeljebb a parasztok tesznek! Tehát olvasd fel lassan a listából azokat a számokat, amelyek hét év előtt jöttek ki. Lassan és értelmesen!

— És hangosan! — tette hozzá Grundmayer. Ha egy kissé részeg volt, akkor nem hallott jól, már pedig egy kissé mindig részeg volt. — Ezért

gyógyítottam meg a tüdődet! Ugyanis, uraim, tudniuk kell, hogy én mentettem meg az életét. Áprilisban történt...

— Ugyan, doktor úr, már tudjuk ezt, doktor úr... — szakította félbe Huszkievicz. — Fel a munkára, doktor úr! Ha Grundmayert valaki félbeszakította, akkor nagyon goromba volt és ezért doktor úrnak szólították, hogy kibékítsék.

— Vedd le tehát, Szender, az 1845. évi kötetet és olvasd. Ma is én jegyzek.

— Kivett a zsebéből egy vastag füzetet, amely már szinte tele volt számtáblázatokkal és helyet foglalt. Szender sóhajtva elővette a faliszekrényből a kért kötetet és olvasni kezdett. Ezt meg kellett tennie, mert főnöke a leghatározottabban meghagyta, hogy vevőinek minden olyan kívánságát teljesítse, amely játékkedvüket táplálja, de mindez olyan unalmas, halálosan unalmas volt a számára.

— Szender — hallatszott megint Dovidl hangja a másik szobából és megint lélekzet-szakadva esett be a szobába, kezében egy ív papírral.

— Meggondoltam a dolgot... semmi viszontvád! Én egyszerűen azt mondom... jó napot, uraim, milyen megtiszteltetés, uraim. Felolvastatnak maguknak? Jó, nagyon jó, nagyszerű, gyógyó! Olvass, Szender! Remélem, elég értelmesen olvas? Meg vannak elégedve, uraim? Ha nem volnának megelégedve, úgy mondják csak meg. De mért nem olvasol még?...

— 19, 44, 57, 3...

— De, uraim, legyenek olyan jók s bocsássanak meg, de ezt nem lehet kitart... nagyon érdekes, nagyon! és az ön metódusa pani ellenőr, nagyszerű. Hogy már mennyit kellett ezzel összenyernie! Még semmit? Különös! De majd csak bekövetkezik. Majd kifosztja az államot, pani ellenőr. Koldus szegénnyé teszi. Csődbe kergeti Ausztriát. Uraim! De, de ilyen metódus! De mért nem olvasol már megint?

— 17, 31, 9...

— Belebolondul az ember! Tudniillik, igen! Nagyszerű ez a metódus. Hogy ne is mondjam, nagyszerű. De, bocsásson meg, valóban szükséges ez? Tudniillik... miben is áll tulajdonképpen ez a metódus?

— Igen egyszerű — mondotta a patikus. — Ugyanis mi azt hisszük...

— Én hiszem! — vágott a szavai közé kissé sértődötten az ellenőr. — Vagy még helyesebben, én nem hiszem, én tudom, hogy a számok egy bizonyos törvény szerint megismétlődnek. De egytől kilencvenig... úgy-e, megérti pani Morgenstern, hogy hányféle variáció lehetséges. Így tehát minél nagyobb anyagra van az embernek szüksége, hogy a titkokra rájőjjön. De már, azt hiszem, nyomra jutottam és éppen a mai számok nagyszerűen beleillenek ebbe a szisztémába. Érdekes! Tovább, Szender...

— 51, 12, 1... — folytatta Szender monoton hangon.

— Ha te tudnád, — gondolta magában —
hogy milyen különös ez. Mert egy negyedóra
óta azokat a számokat mondom, amelyek éppen
az eszembe jutnak ... 4, 72, 97 ...

— Mit? — kiáltotta az ellenőr és gyorsan fel-
ugrott. — Kilencvenhét? De hiszen ilyen szám
nincs is a lottóban!

— Bocsásson meg, — mondotta Szender
gyorsan — nem vettem észre a pontot. Kilenc és
hét.

— Oh, — kiáltotta az ellenőr megnyugodva —
9 és 7, ez csudálatosan talál. És most figyeljenek
csak, 39 vagy 58 következik.

— Valóban: 58! — kiáltotta Szender a leg-
nagyobb álmélkodás hangján és nagy csodálkozá-
sában összezsápta a könyvet ...

— Ötvennyolc! — Az ellenőr ujjaival végig-
fésülte a haját. — Valóban ötvennyolc? De hiszen
ez valószínű is ... Nos, uraim, megtaláltam. Én
megtaláltam! A legközelebbi húzásnál a következő
számok jönnek ki, — és magában számolni kez-
dett — tehát kijönnek 6, 17, 83. Én egy forintot
teszek.

— Én is!

— Én is!

Szender kiállította a lutrijegyet és az urak
izgatottan távoztak.

— Három forint! — kiáltotta Dovidl. — Ha
a számok kijönnek, akkor a nyeremény egész
vagyont fog kitenni. Számold ki gyorsan, hogy
mennyit.

— Várok, amíg nyerni fognak — válaszolta Szender és a kalapja után nyúlt, mert már éppen tizenkettőt mutatott az óra.

— De a beadvány! Egész rövidre csináltam. Semmi sem igaz, sohse volt semmiféle vita, semmiféle verekedés.

— És Reb Slomének sem volt soha szakáll!... Viszontlátásra, mester!

— Ma legalább nem volt olyan unalmas, mint máskor — gondolta magában Szender, amikor a vámház felé ballagott. — Dehát élet-e ez egy leendő művész számára? — Persze, azonnal leintette magát. — Pojáca, te már sokkal rosszabb papírra is írtál! — De a magával való beszélgetés vége mégis ez volt: Ki tudja, hol van Nadler? Mégis írnom kell a leMBERGI könyvkereskedőnek. Dovidl biztosan meg tudja mondani a nevét. Én bolond, hogy erre hamarabb nem gondoltam. És ha kétszer is megkapom a könyveket, az sem nagy szerencsétlenség. Az a szerencsétlenség, ha még hosszabb ideig ülök itt tétlenül.

Akaratlanul gyorsabban lépett, mintha ezzel közelebb érne a céljához. „Amíg beteg voltam, hagytam, hogy más gondoskodjék rólam. De most...” Régi akaratereje megint felébredt benne.

Amikor otthon a szobába belépett, éppen azt a régi másikat találta otthon. A marsalik különben sem volt lógos orrú ember, most azonban teli szájjal nevetett és a szemei ragyogtak.

— Isten hozta! — üdvözölte Szender barátságosan. — Miféle dolog ez? Tán csak a rossz na-

pokban barátunk? Négy hét óta kaftánjának a csücskét sem láttam nálunk. De amint látom, ma valami nagyon jó dolog történhetett.

— Csak fog! — kedves fiam, — nevetett a marsalik — csak most fog. A legjobb, ami csak a világon van. Szimche tegnap Chorosztkovba utazott és magával hozza az én Jüttémet. A gyermek már négy éve nem volt otthon és tízéves kora óta van már ott... hét éve! És ha olyan jó dolga is volt az idegenben, mégis csak fáj a szívem, hogy ott kell lennie. Azonban, mit tehet az ember? Senki sem akar megházasodni, még az a bizonyos férfi sem, aki a rabbinak megígérte...

— Előbb találjon egyet, aki engem akar, — válaszolta Szender és azonnal mindent megpróbált hogy a beszélgetést más tárgyra terelje.

Ez nem is volt nehéz, mert a marsalik a gyermekéről mesélt.

— Mind a két fia iparos és maguk keresik meg a kenyerüket, a négy lánya közül három már férjnél volt... na és Jüttét is férjhez adom majd — fejezte be. — Ezért igazán nincs mit aggódnom. Természetesen nem itt adom férjhez, hanem másutt, mint a nővéreit.

— Mért nem itt? — kérdezte Rosel asszony. — Talán mert szegény? De hiszen ez nem ok!

— Nem, — válaszolta — hanem mert én itt a „marsalik“ vagyok. Az emberek, tudom, szeretnek itt engem és becsületességem ellen sem lehet senkinek panasza. De egy olyan emberrel, aki

pénzért tréfákat csinál, tudom, nem szívesen kerül senki rokonságba.

Szomorúan bólintott, de aztán hangosan felkacagott.

— Tán azt hiszik, hogy törődöm ezzel? Ennyit sem... De most tovább megyek.

— Ebben a melegben? — kiáltotta Rosel asszony. — Várja meg itt a leányát és egyik velünk, jut magának is.

Nem sokáig kérette magát, de alig evett néhány falatot.

— Nem tudok enni... a nagy örömtől — mondotta. — Oh, ha tudnák, hogy milyen aranyos gyermek. Reb Hirsch Salmenfeld azt szokta mondani: „Én épúgy az igazit kívánom a maga gyermekének is, akár a saját Malke lányomnak, de igazán nem tudom, hogy mihez fogok kezdeni, ha férjhez megy, hisz az egész házat ő tartja össze.“ Már pedig tudjuk, — folytatta büszkén — ez a legnagyobb háztartás Chorosztkovban, a legnagyobb, a legfinomabb beszálló széltében-hosszában. Csak nagy kínnal-bajjal engedte meg, hogy nyolc napra elmenjen, mert most kissé lanyhább az üzlet. Oh, az én Jüttém!

Étkezés után Rosel asszony aludni ment a szobácskájába és az öreg ember is elszundított a nagy melegben. Így tehát Szender egyedül volt, amikor a nehéz lajtorjás szekér közeledését meglátta, amelyet barátja, Szimche hajtott. Legalább egy tucat utas ült a ponyva alatt a melegtől és a portól tikkadtan, közöttük néhány fiatal lány is.

Szender kíváncsian szemlélte őket.

— Te vagy a Jütte — mondotta az egyiknek, akinek nevető barna szeme és friss kerek arca volt. — Megismerlek az apád szemeiről. Gyere, szállj le, itt benn van, elaludt... a nagy várakozástól.

A leány leugrott.

— Te pedig csak a P o j á c a lehetsz. Azonnal felismertelek az udvariasságozról. Felnőtt lányt tegezni: ezt a finomságot csak a német könyvek-ből tanulhattad.

Az utasok nevettek.

— Jó lesz, ha vigyázoll — figyelmeztette Szimche — ez ugyan elbánik veled, ugye, Nü-szele? — Ez az elnevezés nem is volt rossz, mert a leány kerek volt, barna, mint a dió. — A csomagodat majd leadom a házatoknál.

Szimche tovább hajtott. Szender kinyitotta az ajtót.

— Kérem, szíveskedjék befáradni, igen tisztelt kisasszony — mondotta a legjobb német nyelven. — Ha a kisasszonynak is úgy tetszik...

A lány láthatóan meglepve nézett fel rá.

— Miféle nyelv ez? — kérdezte. — Tán azt hiszi, hogy ez németül van?

— A csípés nem vérzik — nevetett Szender, de azért mégis elpirult. — És még azt mondják, a kövérek jók. Most már tudom, hogy hányat ütött az óra.

— Nem csoda, — válaszolta a lány — egy olyan órás, mint maga.

Rosel asszony, amint az idegen hangot meghallotta, kisietett és a lányt bekísérte az apjához. Megható volt, amikor ez a szemét kinyitotta, megint behunyta és azután ujjongva felkiáltott:

— Ez nem álom! Ez nem álom!

A háziasszony az eltikkadt utasnak egy kis frissítőt adott és azután vidáman elbeszélgettek, így négyesben. Szender azonban hallgatag volt, mert bántotta, hogy a lány előbb olyan csúnyán lefőzte. És hogy mégis jobb véleményre bírja, a lutrira terelte a beszélgetést és eljátszotta nekik a délelőtti jelenetet. Összeszedte minden tudását és meg is volt a hatása, mert a két öreg hangosan nevetett és Jütte is csodálkozva kiáltotta, miközben szemeiből a könnyeket törölte:

— Még a színházban sem látni ennél jobbat. Szender felhőkölt:

— Színházban? Tán már volt benne?

— Persze, éppen a múlt hónapban egy társulat volt Choroszkovban, négy színész és három színésznő. A mi házunkban, a teremben, melyet Reb Hirsch esküvőkre szokott kiadni, volt a színpad. Egész jó üzletet csináltak. A tiszték minden este ott voltak. El sem lehet beszélni, hogy miket játszottak. Vidámakat és szomorúakat! Egész jó színészek, — tette hozzá — azelőtt Cernovitzban voltak.

— Cernovitzban? — kiáltotta Szender és a nagy izgalomtól elakadt a lélekzete. — Nadler úr is velük volt?

— Nem — válaszolta a leány.

Az anyja csodálkozva nézett Szenderre és azután éles hangon megkérdezte:

— Hiszen te magadon kívül vagy? Ugyan mi közöd neked a színészekhez és honnan ismered ezt a Nadler urat?

Szender összeszedte magát. Legjobb az egyenes út — gondolta magában és minél nagyobb egykedvűséggel elbeszélte, hogy ezt a híres színészt már látta egyszer a színpadon.

— Emlékszel, amikor Smule Grünnel, a szadagórai csodarabbinál voltam.

— Nem emlékszem — mondotta egy kissé élesen, mert az asszony minden vándorembert egyformán gyűlölt.

— Ez a Nadler nem lehet olyan nagyon híres, — vélte a leány — a játékosok legalább, akik Choroszkovban voltak, minden rosszat mondtak róla. Őt hibáztatták azért, mert a társaság széteszlott. Az igazgatójuk volt, azonban nem fizette ki őket és egy éjszaka egyszerűen elillant... Ötven forint miatt. Különben talán hazudtak. Ezek a csirkefogók! Na, és főképpen az asszonyok!

Szender halotthalavány volt, a szíve úgy dobogott, hogy majd kiugrott a helyéből és tüdejében megint éles szúrást érzett. A társulat feloszlott, Nadler elmenekült... Minden reménye a porban hevert. Ösztönösen elfordította az arcát, hogy az anyja ne lássa izgatottságát, azután gyorsan megragadta a kalapját és kirohant.

Szinte támolyogva sietett az erős napsütésben

a városkába, meg-megállt és vértelen ajkakkal motyogta:

— Hát most mi lesz?

Mialatt mindent Nadler segítségére épített fel, ez a szerencsétlen ki tudja hová szökött? És biztosan sohse fog többé visszatérni abba a városba, amelyet gyalázatban és szégyenben hagyott el... És ha a tél eljön... Szender behunyta a szemét... Irgalmas Isten! — nyögte — inkább haltam volna meg, semhogy ezt megérjem. De nem! — mormogta a következő pillanatban. — Ez bűn! És mégis... mi lesz most belőlem?

Valaki a nevéen szólította.

A marsalik volt, aki a lányával ugyancsak a városba tartott. Szender intett a kezével és gyorsan tovább akart állni. De nem tudott úgy sietni, ahogy szeretett volna, mert minden lélekzésnél szúrást érzett. „Az izgalomtól — gondolta magában. — Az orvos óva intett ettől!“ A legközelebbi mellékuccánál letért és megint kiment a városkából. Az első búzamezőnél levetette magát a földre és fejét a kezébe rejtette. Csak nem látni, csak nem hallani semmit, csak egyedül lenni!

Ott feküdt, tompa, érzéketlen kétségbeeséssel. A vér vadul zúgott a fülében és tüdeje levegő után kapkodott:

— Megint úgy lesz, ahogy a rabbinál volt, — gondolta — de bánom is én...

De azután mégis felállott, meglebegtette a ruháját, hogy jobban tudjon lélekzetet venni.

— Nem — mormogta maga elé és összeszorí-

totta a fogait. — Erősnek kell maradnom, mert senkire sem számíthatok, csak magamra... De — nyögte azután — mihez tudok én kezdeni? Hogy tudok magamon segíteni? Mit tegyek?

Tehetlenségének tudata úrrá lett rajta, — olyan szerencsétlennek, olyan elhagyottnak, olyan részvétre-szorulónak érezte magát. A szemeiből vadul könnyek törtek elő, hevesen sírni kezdett. Azután zavartan szipákolt még egy darabig és forró arcát belenyomta a szántóföld hűvös-nedves talajába.

Jó darabig tartott ez. Lassanként azonban lélekzete rendesebb lett és bár könnyei tovább folytak, ez már jóleső sírás volt. Most, hogy a fájdalom kitombolta magát benne, nyugodtabban gondolkodott. „A csirkefogók — mondotta a lány — talán hazudtak!“ De nem, erre nem lehetett építeni. Talán csak rágalmazták Nadlert, hogy titokban szökött meg, de ez ugyan nem sokat változtatott a dolgon. A társulat feloszlott, Nadler elvesztette a kenyerét, — ez egyáltalán nem hangzott valószínűtlennek, hiszen ő maga írta: Cernovitzban nincs elég közönsége, hogy egész télen ott maradjon... és most biztosan arra a pár hétre sem volt... És hogyha nem ötven forint volt, hanem ennél több, ez ugyan aligha szolgálhatott számára vigaszul.

Fejét a kezére támasztotta. „De vajjon nem lehetséges-e, — gondolta magában — hogy Nadler volt az, aki őket elűzte? Talán emberei között éppen a legrosszabbak voltak és most bosszúból

mindent rámondanak. Ha legalább eggyel tudnék közülük beszélni. Majd kivenném belőle az igazságot. Talán valahol itt kódorognak a közelünkben. Talán éppen ide jönnek. Nem! azt nem. Ugyan ki menne itt színházba? Chorosztkovban sok katonaság van. De itt? ... a „furbesz“ három tisztje? ... Talán a lány többet tud erről és így lehetséges, hogy át menjek hozzájuk és kikérdezzem őt.

Benn a városkában a klastrom órája a négyet verte. Ijedten ugrott fel és rohant be a városba. „Szerencsére ma hétfő van, — gondolta magában — és így nincs nagy forgalom“.

Valóban, egész délután csak ketten tettek a lutrira, amint azt a könyvből megállapíthatta. Ennek dacára főnöke heves szemrehányással fogadta.

— Negyvenöt cédulát kellett megírnom — jajgatta — és még a beadvány sincs készen. Pedig sürgős. Kiugrom a bőrömből. Ezért fizetek hét forintot?

(Vége az első kötetnek.)

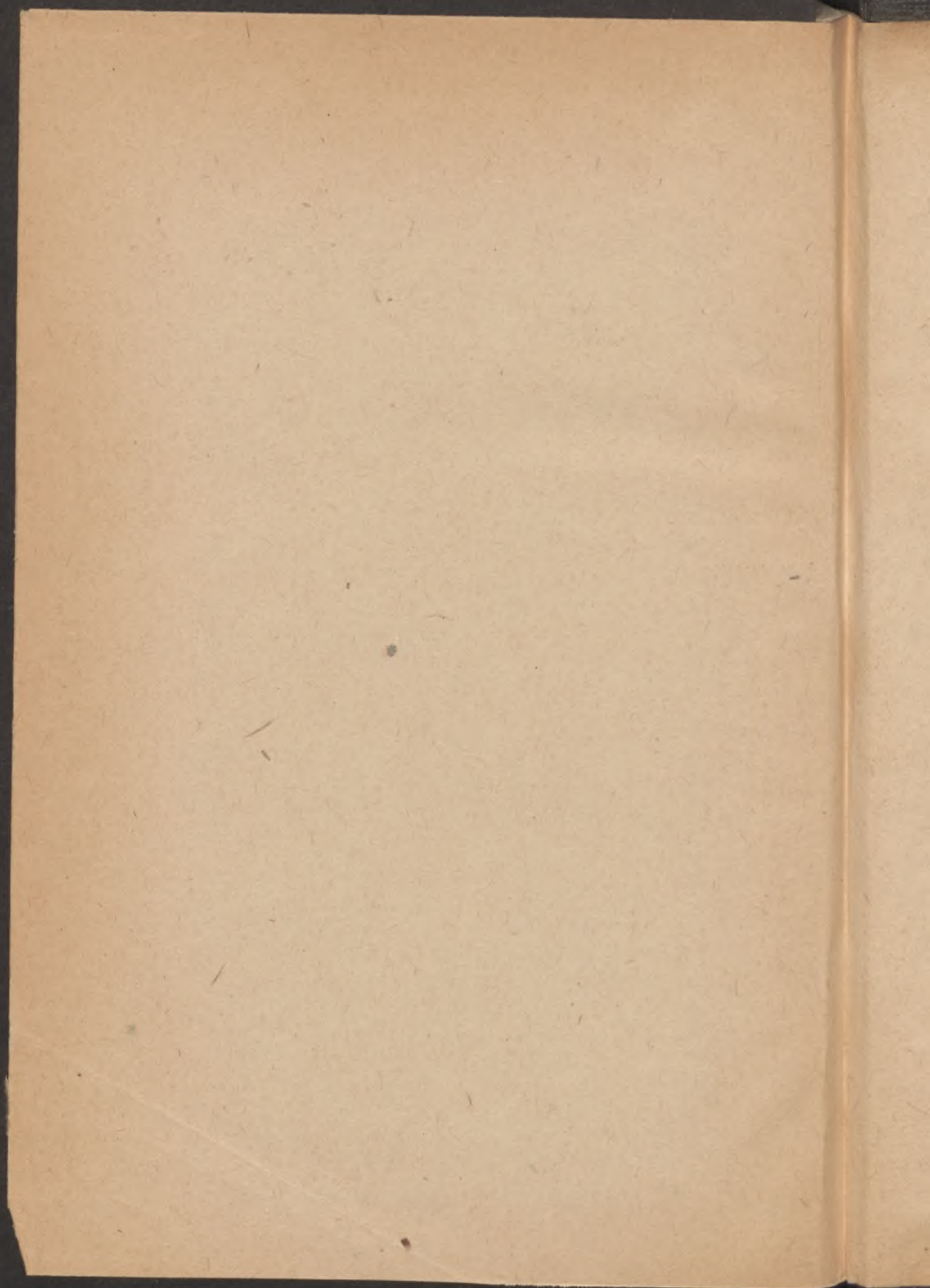
udnék
igaz-
elünk-
nem
ovban
árom
és így
erdez-

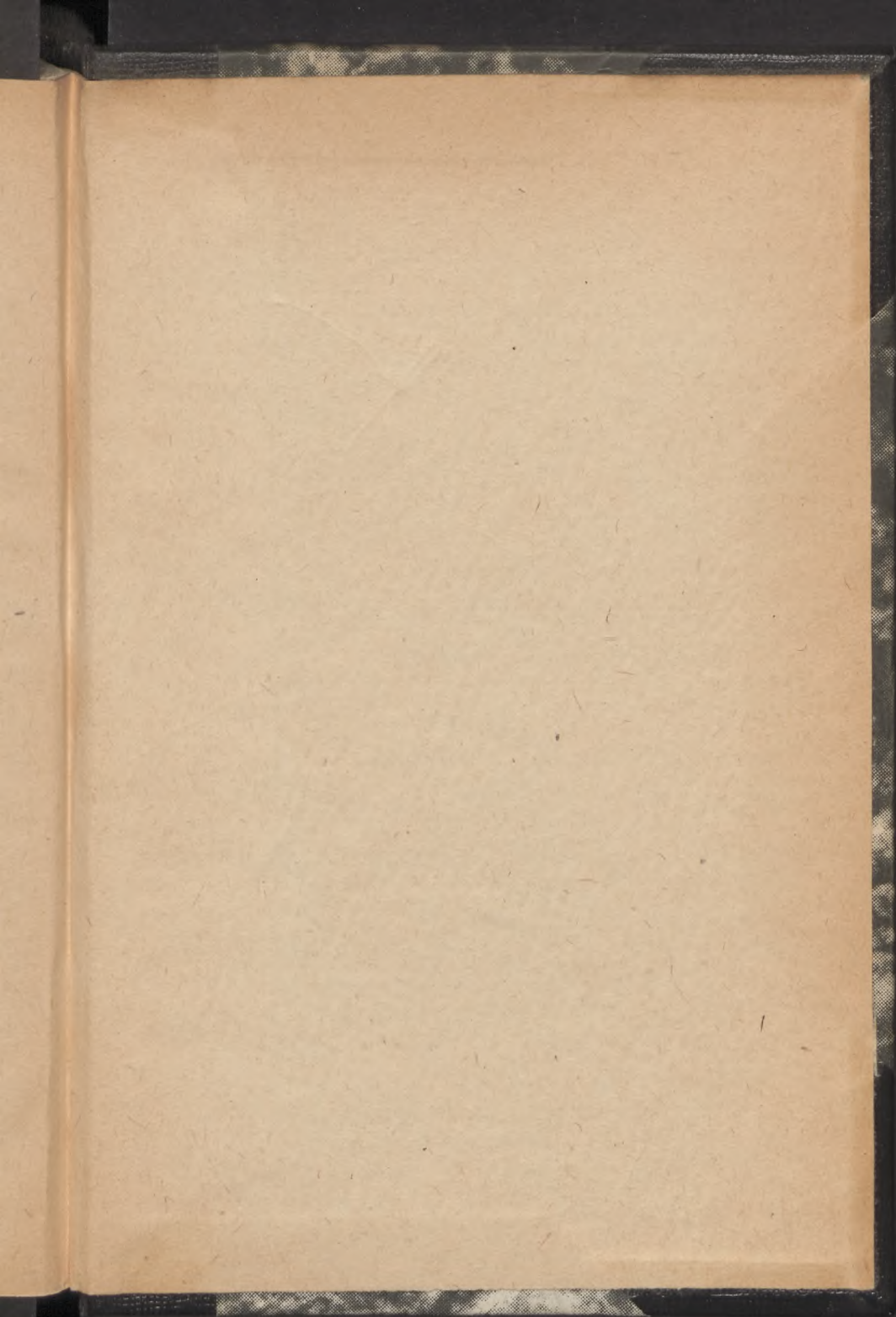
égyet
osba.
magá-

ek a
hatta.
rással

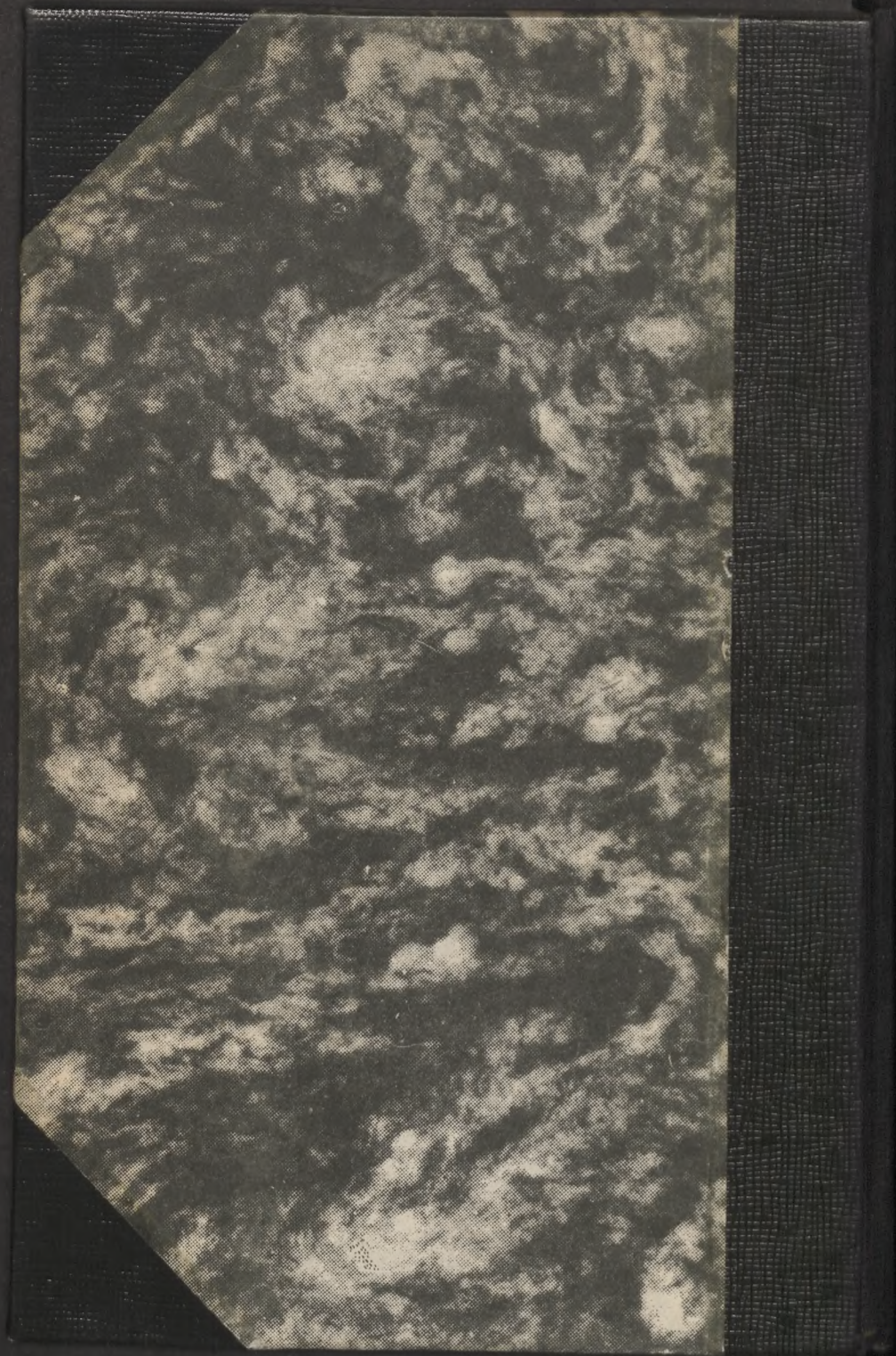
—
eszen.
zetek

10.289
2/1

FRANCIS

A. POJACA